

Оноре дьо Балзак
Дядо Горио

На великия и знаменит Жофроа дьо Сент-Илер* в знак на възхищение от трудовете и таланта му.

[* Жофроа дьо Сент-Илер — френски професор по зоология.]
Дьо Балзак

I. Пансион

Госпожа Воке, по баща дьо Конфлан, е възрастна жена, която от четиридесет години държи пансион в Париж на улица Ньов-Сент-Жьонвиев, между Латинския квартал и предградието Сен-Марсо. Известен под името „Дома Воке“, пансионът приема мъже и жени, младежи и старци, без нравите в това порядъчно заведение да са били някога предмет на злословие. Вярно е, че тридесет години в него не се е виждало момиче, а щом някой младеж живее тук, значи, получава незначителна издръжка от семейството си. Все пак през 1819 година по времето, когато започва тази драма, в пансиона имаше една бедна девойка. Колкото и думата „драма“ да е загубила смисъла си, понеже в нашето време на страдалческа литература тя се употребява за щяло и не щяло, в случая е необходимо да си послужим с нея не защото тази история е драматична в истинския смисъл на думата, а защото, който прочете настоящата творба докрай, *intra muros et extra**1, може би ще пролее някоя сълза. Дали тя ще бъде разбрана вън от Париж? Позволено е да се съмняваме. Особеностите на тази „сцена“, пълна с наблюдения и живописни подробности, могат да бъдат оценени само между хълмовете Монмартр и Монруж*2, в тази знаменита долина с порутени, които всеки миг могат да се съборят, и с черни от кал вади; долина, изпълнена с истински страдания, с често измамни радости и с толкова кипеж, че само нещо наистина необикновено може да произведе що-годе трайно впечатление. Все пак тук-там се срещат мъки, на които струпването на толкова пороци и добродетели придава истинско величие и тържественост: пред тях себелюбието и користта отстъпват на съчувствието; но това впечатление е като бързо изяден сочен плод.

Като колесницата с идола на Джагернат*3 и колесницата на цивилизацията едва се позабавя от някое сърце, което трудно се прегазва и затлачва колелата ѝ, но скоро го смачква и продължава славния си път. Така и вие, които, потънали в меко кресло, държите тази книга с бялата си ръка и си казвате: „Може да ме поразвлече.“, след като прочетете разказа за спотаените бащински мъки на дядо Горио, ще вечеряте с охота и ще прехвърлите безчувствието си за сметка на автора, като го обвините в преувеличаване и в поетизиране. Но знайте: тази драма не е нито измислица, нито роман. All Is true*4, и то до такава степен истина, че всеки може да открие подобни елементи около себе си, дори и в собственото си сърце.

[*1 Intra muros et extra — латински израз, който означава в стените на града и вън от тях.]

[*2 Парижки възвишения, които по времето на Балзак са били извън града.]

[*3 Превъплъщение на индуския бог Вишну. На неговия празник пред колесницата със статуята на божеството фанатични вярващи се хвърлят, за да бъдат прегазени я по този начин да придобият заслуги, които, по думите на свещениците, щели да им осигурят прераждане в по-висока каста.]

[*4 All Is true (англ.) — всичко е истина. Цитат от Шекспир.]

Зданието, в което се помещава пансионът, принадлежи на госпожа Воке. Намира се в долния край на улица Ньов-Сент-Жьонвиев, където тя се спуска към улица Арбалет толкова стръмно, че тук рядко се качват или слизат коне. Това обстоятелство допринася за тишината, царяща в улиците, образуващи гъста мрежа между куполите на Вал-дьо-Грас и Пантеона, два паметника, които изменят атмосферата в този край, придават ѝ жълтеникави оттенъци и помрачават всичко със суровите цветове на кубетата си. Тук паважът е сух, във вадите няма нито кал, нито вода, а покрай стените расте трева. И най-безгрижният човек тук става тъжен, както впрочем и останалите минувачи, шумът на колите се превръща в събитие, къщите са печални, стените напомнят затвор. Случайно залуталият се по тези места парижанин би видял само семейни пансиони и учебни заведения, мизерия и отегчение, умираща старост и весела младеж, принудена да се труди. В Париж няма по-ужасен квартал, нито, право казано, по-неизвестна улица. Ньов-Сент-Жьонвиев е като бронзова рамка в този разказ, единствената, която му подхожда, и никакви тъмни тонове и мрачни мисли не ще бъдат достатъчни, за да

подготвят читателя за него. Той ще се чувства като пътник, който се спуска в катакомба, където с всяка стъпка дневната светлина намалява, а припевът на водача звучи все по-глухо. Точно сравнение! Кой ще реши кое е по-ужасно — пресъхналите сърца или празните черепи?

Пред фасадата на пансиона има градинка, така че той образува прав ъгъл с улица Ньов-Сент-Жьонвиев, откъдето се вижда тясната му страна. Покрай фасадата, между сградата и градинката, се простира малка, изпълнена с камънак хлътнатина, широка към два метра, пред която минава посипана с пясък алея, оградена с молохи, закуми и нарови дръвчета в големи бели и сини фаянсови саксии. В алеята се влиза през порта, която служи и за коли, и за пешеходци; над нея се чете надпис „Дом Воке“ и отдолу — „Семеен пансион за лица от двата пола и прочие“. Денем през решетестата врата, снабдена с гръмък звънец, върху стената срещу улицата, до която води пътека с дребен калдъръм, се вижда изрисувана аркада, имитираща зелен мрамор — дело на квартален художник-бояджия. Под аркадата се издига статуя на Амур. Ако някой любител на символи види олющения лак на статуята, може би ще открие в нея мита за парижката любов, която се лекува на няколко крачки оттук. Полуизтрит надпис върху цокъла припомня времето, когато тази украса е била създадена — възторженото посрещане на Волтер при неговото завръщане в Париж през 1777 година:

Човече, който и да си,
познай тук своя господар —
той бил е, е или ще бъде.

Щом се стъмни, масивна врата замества решетестата. Градинката, широка колкото фасадата, е оградена със стената към улицата и стената на съседната къща, върху която се спуска наметка от бръшлян; тя напълно я скрива и привлича погледите на минувачите като необичайна за Париж гледка. По стените пълзят лозници и са подпрени дръвчета, чиито дребни прашни плодове всяка година са предмет на страховете и разговорите на госпожа Воке с пансионерите ѝ. Покрай всяка стена има тясна алея, която води до свод от липи, дума, която госпожа Воке, макар да е по баща дьо Конфлан, упорито произнася неправилно въпреки граматическите забележки на пансионерите си. Между двете странични алеи се

намира леха с ангинари, край които растат вретеновидно подкастри плодни дървета, а под тях — киселец, марули и магданоз. Под липите е забита в земята боядисана със зелена блажна боя кръгла маса, заобиколена със столове. През летните горещини, когато от жегата и яйце би могло да се измъти, там пият кафето си онези, които са достатъчно богати, за да си позволят подобен лукс. Къщата е четириетажна, с мансарда; построена е от песъчлив варовик и боядисана в онзи жълт цвят, който придава толкова отвратителен вид на повечето парижки къщи. Всеки етаж има по пет прозореца с малки стъкла и жалузи, вдигнати на различна височина — така че образуват разкривени линии. В дълбочина всеки етаж има по два прозореца, които на партера са защитени от железни решетки на квадратчета. Зад сградата се намира двор, широк около двадесет стъпки, където задружно живеят прасета, кокошки и зайци, а в дъното се издига барака за дърва. Между бараката и кухненския прозорец окачват кафез за продукти, под него изтича помията от умивалника. Този двор има тясна врата към улица Ньов-Сент-Жьонвиев. През нея готвачката изхвърля сметта, като я полива обилно с вода, за да не се въвони къщата.

Естествено партерът е предопределен за общите помещения на пансиона. Тук е салонът, осветен от два прозореца към улицата, в който се влиза през остъклена врата. Той е свързан с трапезарията, отделена от кухнята с площадката на стълбището, чиито дървени стъпала са боядисани на квадратчета и лъснати с паркетин. Нищо потъжно от салона, мебелиран с кресла и столове, тапицирани с плат на матови и лъскави черти, подсилен с конски косми. По средата се намира кръгла маса с плоча от сентански мрамор, украсена с една от онези таблички от бял порцелан, нашарен с избледнели златни черти, каквито днес се срещат навсякъде. Подът е неравен, а и стените са облицовани с дървена ламперия на височина почти колкото човешки бой. Нагоре те са облепени с лакирани тапети, представящи главните сцени от „Телемах“, в които образите на класическите герои са оцветени. Стената между двата решетести прозореца представя на пансионерите картината на пира, който Калипсо дава в чест на сина на Одисей. От четиридесет години тази картина е предмет на шеги за младите пансионери — те се подиграват на обяда на който ги осъжда мизерията им, за да си докажат, че не се трогват от положението си. Каменната камина, чието чисто огнище свидетелства, че в нея се пали огън само при тържествени случаи, е украсена с две вази, пълни със

стари изкуствени цветя под стъклен похлупак, и в допълнение — най-безвкусен мраморен часовник. Тази първа стая издава миризма, за която не бихме могли да намерим думи. Би трябвало да я наречем „миризма на пансион“. Тя представлява смесица от спарен въздух, мухъл, граниво, от нея те побиват студени тръпки, в нея има нещо лепкаво, което дразни носа и прониква в дрехите; това е като воня на трапезария след ядене, на стая за прислуга, на умивалня и старчески дом. Тя би могла евентуално да се опише, ако бъде измислен някакъв способ да се определят вонящите специфични дихания на всеки отделен пансионер, млад или стар. И все пак въпреки този ужас, ако сравните салона със съседната трапезария, той ще ви се стори елегантен и уханен като будоар. Цяла облицована в ламперии, трапезарията някога си е била боядисана в цвят, който днес е невъзможно да се отгатне, защото образува само фон, върху който мръсотията се е наслоила така, че е нарисувала странни фигури. До стените са изправени мазни бюфети, върху които са наредени ошърбени и потъмнели шишета за вода, метални подставки с шарки, преливащи се като моаре, купища чинии от дебел порцелан със син бордюр, произвеждан в Турне. В един ъгъл е поставена кутия с номерирани клетки, в които пансионерите си държат кърпите за ядене, нацапани с вино или сос. Тук ще видите от онези неразрушими мебели, предмети, изхвърлени отвсякъде, но прибрани в тази трапезария, както в болниците за неизлечими прибират отрепките на цивилизацията. Ще видите барометър, от който при дъжд излиза капучин, отворотелни гравюри, убиващи апетита, лакирани в черно рамки на златни черти; рогов стенен часовник с медни инкрустации; зелена печка, аргански лампи-кинкети, върху които прахът се смесва с газта; дълга маса, покрита с толкова мазна мушама, че някакъв шегаджия от полупансионерите е написал върху нея името си с пръст като с калем; разкривени столове, вечните жалки рогозки от испанска тръстика, за които няма изтъркване, грейки с ошърбени дупки, изметнати панти и обгорени до черно дръжки. За да разкажем доколко всичко това е старо, напукано, прогнило, разклатено, проядено от червеи, разкривено, нездраво, излиняло, трябва да се впуснем в толкова широко описание, че нашият разказ ще продължи прекалено много и онези, които бързат, не биха ни простили това. От търкане и боядисване червените плочки са цели в хлътнатини. С една дума, тук цари съвсем не поетична, а сгъстена, оръфана оскъдица. Тя все още не се е превърнала в кал, но е пълна с петна; все още няма

дупки, нито дрипи, но всеки миг заплашва да се разкапе.

Тази стая е в пълния си блясък към седем часа сутрин, когато котката на госпожа Воке се появява преди господарката си, качва се по бюфетите, души наредените канчета с мляко, захлупени с чинии, и мърка след нощния сън. Скоро пристига и вдовицата, влачейки разкривените си чехли, натруфена с тюлена шапчица, под която висят надве-натри закрепени изкуствени къдри. Повехналото ѝ тлъстичко лице, на което стърчи нос като папагалска човка, дебелите ѝ ръце, цялата ѝ закръглена фигура като на черковен плъх, прекалено изпънатият ѝ корсаж, който се тресе, са в унисон с тази стая, където се процежда дъх на нещастие и се таи алчност. Но госпожа Воке диша този топъл и зловонен въздух без отвращение. Свежото ѝ като първа есенна слана лице, заобиколените ѝ с бръчки очи, чието изражение минава от изкуствената усмивка на балерина до горчивата навъсеност на лихваря, цялата ѝ личност обясняват пансиона, както и пансионът разкрива собственицата си. Каторгата не може без жандарми, едното без другото просто не върви. Бледата подпухналост на тази дребна жена се дължи на живота тук, както тифусът е следствие на заразните болнични изпарения. Достатъчно е да видите плетената ѝ вълнена фуста, която се подава под халата, преправен от стара рокля, чиято вата изскача през цепките на пропукания плат, за да разберете салона, трапезарията, градинката, за да предвидите каква ще е кухнята, да си представите пансионерите. С нейното появяване картината е пълна. На петдесетина години, госпожа Воке прилича на всички жени, „преживели нещастия“. Тя има стъклен поглед, невинен вид на сводница, готова да се скара за по-голям бакшиш, пък и тя наистина е готова на всичко, за да облекчи съдбата си — да предаде Жорж или Пишгрю*, ако още можеха да бъдат предадени. Но все пак „всъщност е добра жена“, както казват пансионерите ѝ, които я смятат за бедна, понеже я чуват да покашлюва и да се оплаква като тях. Какъв е бил господин Воке? Тя никога не говори за покойния. Как е загубил богатството си? „Нещастия“ — отговаря госпожа Воке. Отнесъл се зле с нея, оставил ѝ само очите, за да плаче, тази къща, за да преживява, и правото никому да не съчувства, защото, както казва госпожа Воке, вече била изстрадала всичко, което човек изобщо може да изстрада. Като чуваше господарката си да ситни, дебелата готвачка Силви бързаше да поднесе закуската на пансионерите от дома.

[* Жорж Кадуал и генерал Шарл Пишгрю, участници в неуспешен заговор против Наполеон Бонапарт. Кадуал бил

екзекутиран, а Пишгрю се самоубил в затвора.]

Приходящите обикновено се абонираха само за обед срещу тридесет франка месечно. По времето, когато започва тази история, в пансиона живееха седем наематели. На втория етаж се намираха двата най-хубави апартамента. Госпожа Воке бе запазила за себе си по-малкия, а другия заемаше госпожа Кутюр, вдовица на военен интендант от времето на Френската република. При нея живееше съвсем млада девойка, на име Викторин Тайфер, която ѝ беше като дъщеря. За пълен пансион двете плащаха хиляда и осемстотин франка годишно. Двата апартамента на третия етаж бяха наети от един старец на име Поаре и от един около четиридесетгодишен мъж с черна перука и боядисани бакенбарди, който се представяше за бивш търговец и се наричаше Вотрен. Четвъртият етаж се състоеше от четири стаи, две от които бяха заети — едната от някаква стара мома на име госпожица Мишоно, а другата от бивш фабрикант на фиде, макарони и нишесте, който нямаше нищо против да го наричат дядо Горио. Останалите две стаи бяха за прелетни птици, за нещастни студенти, които като дядо Горио и госпожица Мишоно не можеха да плащат повече от четиридесет и пет франка на месец за храна и квартира; но госпожа Воке не желаше кой знае колко тяхното присъствие и ги приемаше само когато не можеше да намери по-свестни пансионери, защото обикновено те ядат много хляб. В момента една от двете стаи бе заета от някакъв младеж, дошъл в Париж от околностите на Ангулем, да следва право, като многобройното му семейство се подлагаше на сурови лишения, за да му изпраща по хиляда и двеста франка годишно. Йожен дьо Растиняк, така се наричаше младежът, беше от онези момчета, които нуждата приучава на труд, защото от малки започват да разбират какви надежди възлагат на тях родителите им и си подготвят добро положение, като отрано пресмятат докъде ще ги доведе учението и се приспособяват към бъдещото развитие на обществото, за да са измежду първите, които го доят. Без неговите странни наблюдения и похватността, с която той съумя да се вмъкне в парижките салони, този разказ не би бил вярно обагрен, което ще се дължи вероятно на проникателния ум на Растиняк и на желанието му да проникне в тайната на една трагедия, еднакво старателно прикривана както от виновниците, така и от самата жертва.

Над този четвърти етаж имаше таван за простиране на пране и две мансардни стаички, където спяха слугата за черна работа

Кристоф и дебелата готвачка Силви. Освен тези седем пансионери тук редовно се абонираха само за обед осем студенти по право или медицина и двама-трима клиенти от същия квартал, така че на обед в трапезарията се събираха по осемнадесет-двадесет души. Но сутрин тук пристигаха само седемте пълни пансионери и в този състав те приличаха на семейство, събрано около масата. Всеки влизаше по чехли, позволяваше си да прави с поверителен тон забележки върху облеклото или вида на приходящите и върху събитията от предната вечер, както се говори между близки хора. Тези пансионери бяха галените деца на госпожа Воке и тя измерваше с точност на астроном грижите и вниманията спрямо тях според сумата, която плащаха. Една обща причина събираше тези хора, свързани от случайността. Евтината храна, която може да се намери само в предградието Сен-Марсо (между Ла Бурб и Ла Салпетриер единствена госпожа Воке правеше изключение), говори, че тукашните пансионери трябва да бяха притиснати от повече или по-малко скрити неволи. И жалката обстановка в дома съответстваше на изтърканите дрехи на обитателите му. Мъжете носеха рединготи, чийто цвят вече трудно можеше да се отгатне, обуца, каквито в елегантните квартали хвърлят на улицата, протритото бельо, въобще дрехи, на които са извадили душата от носене. Роклите на жените бяха излинали, пребоядисвани, избелели, старите им дантели бяха изкърпени, ръкавиците излъскани, якичките винаги попрежълтели, шевовете нацепени. И въпреки това почти всички тези хора имаха яки тела, здраве, което бе устояло на житейските бури, а лицата им бяха студени, сурови, обезличени като образите по изхвърлените от употреба монети. Повехналите устни криеха алчни зъби. От вида на тези пансионери човек можеше да се досети, че те са преживели или преживяват някаква драма: не драмите, представяни при светлината на рампата, между боядисани платна, а пълни с живот или безмълвни, ледени драми, които жигосват сърцето, драми, на които крайт не се вижда.

Над уморените си очи старата госпожица Мишоно носеше обрамчена с тънка медна жица малка зелена тафтена козирка, която би могла да отблъсне дори ангела на милосърдието. Шалът ѝ с изтънели и отпуснати ресни сякаш покриваше скелет — дотолкова формите, очертани под него, бяха ъглести. Каква ли киселина бе лишила това същество от женственост (защото тя трябва да е била красива, добре сложена) — порок, мъка, алчност? Дали бе обичала

прекалено много? Сводница ли е била или само куртизанка? Дали със старостта, пред която минувачите бягаха, не изкупваше победите на дръзка младост, когато удоволствията са се изливали от всички страни? Пустият ѝ поглед караше човек да потръпва, сбърченото ѝ лице вдъхваше страх. Гласът ѝ беше остър като на щурец, който свири в храстите при приближаването на зимата. Тя разправяше, че се била грижила за някакъв възрастен господин, който страдал от възпаление на пикочния мехур, а децата му, мислейки, че е без средства, го изоставили. Този старец ѝ завещал хиляда франка пожизнена годишна рента, която наследниците му периодично оспорвали, като си служели с клевети срещу нея. Макар страстите да бяха опустошили лицето ѝ, следи от някога бяла и тънка кожа подсказваха, че тялото ѝ може би все още е запазило останки от красотата.

Господин Поаре беше същински автомат. Когато го зърнеха из някоя алея на Ботаническата градина — сив силует със стара смачкана фуражка, едва държащ бастуна с дръжка от пожълтяла слонова кост, с възкъс редингот над увисналите панталони, със сини чорапи на треперещите като на пияница крака, с мръсна бяла жилетка и нагърчено жабо от евтин муселин, отделящо се от врата му като на пуйка, усукана вратовръзка на връв, хората често се питаха дали тази китайска сянка не спада към смелата раса на синовете на Яфет, които се лутат по Италианския булевард. Какъв ли труд го бе така изсушил? Каква ли страст бе изпила закръгленото лице, което сега изглеждаше по-невероятно и от карикатура? Какъв ли е бил? Може би чиновник в министерството на правосъдието, в отдела, където палачите изпращат списъците на разходите си — сметката за доставка на черен плат за отцеубийците, за трици за коша под гилотината, за острието и за въже. Или пък акцизен при вратите на някоя кланица, или мошеник-инспектор по хигиената. По всичко личеше, че този човек е бил едно от магаретата на нашата голяма социална мелница, един от парижките ратоновци*, които дори не познават своите бертрановци, ос, около която нещастията и обществените гадости са се въртели, с една дума, от онези хора, за които обикновено казваме от пръв поглед: „Ех, и без такива не може.“ Отбраното парижко общество не познава подобни лица, избледнели от душевни или физически страдания. Но Париж е истински океан. И с лот не ще узнаете дълбините му. Наемате ли се да го обиколите, да го опишете, колкото и внимателно да го обикаляте, колкото и грижливо да го описвате,

колкото и многобройни и любознателни да са изследователите на това море, винаги ще откриете някакво неотбелязано, някое неизвестно още място, отделни цветчета, бисери, чудовища, нещо нечувано, пропуснато от литературните водолази. „Домът Воке“ е едно от тези странни неща.

[* Бертран и Ратон — маймуната и котката от басня на Лафонтен, където маймуната е представена като използвач, а котката вади кестените от огъня вместо нея.]

Тук двама души представляваха очебиен контраст с останалите пансионери и полупансионери. Макар госпожица Викторин Тайфер да беше болнаво бледа като малокръвните момичета и да не правеше изключение от общото страдание, което е фон на тази картина, макар обикновено да беше печална, да се държеше стеснително и в целия ѝ вид да имаше нещо крехко, все пак лицето ѝ не беше старо, движенията ѝ бяха пъргави, а гласът ѝ кръшен. Тази млада нещастница приличаше на храст с пожълтели листа, отскоро присаден в неблагоприятна почва. Жълтеникавото ѝ лице, червеникаворусата коса, прекалено тънкият кръст ѝ придаваха онази прелест, която съвременните поети намирали в средновековните статуйки. Сивите ѝ очи, напръскани с черно, изразяваха кротост и християнско смирение. Под простите ѝ евтини дрехи се очертаваха млади форми. Сравнена с останалите пансионери, тя изглеждаше красива. Ако беше щастлива, щеше да е очарователна — щастието е поезията на жената, както тоалетите са нейният грим. Ако радостта на някой бал отразеше розовите си отблясъци върху това бледо лице, ако сладостите на охолен живот закръгляха, зачервяха вече хлътналите ѝ бузи, ако любовта оживеше печалните ѝ очи, Викторин би могла да съперничи с най-красивите девойки. Липсваше ѝ онова, което за втори път създава жената — дрехи и любовни писънца. Нейната история би могла да бъде сюжет за цяла книга. Баща ѝ сметнал, че има причини да не я признава за своя дъщеря, отказал да я остави при себе си, отпуснал ѝ само шестстотин франка годишна издръжка и превърнал имуществото си в ценности, които да остави изцяло на сина си. Майката на Викторин избягала при своята далечна сродница госпожа Кутюр и там умряла от отчаяние. Тази жена сега се грижеше за сирачето като за свое дете. За нещастие вдовицата на интенданта от републиканските войски имаше само приписания ѝ от нейния мъж за лично ползване имот и пенсията си и някой ден можеше да остави клетото момиче без опит и без средства на произвола на съдбата.

Добрата жена всяка неделя водеше Викторин на църква и всеки две седмици на изповед, за да я направи набожна, за всеки случай. И беше права. Благочестивите чувства откриваха все пак някакво бъдеще пред това отхвърлено от бащата дете, което въпреки всичко го обичаше и веднъж в годината отиваше при него, за да му занесе майчината си прошка, но редовно намираше бащината си врата неумолимо затворена. Брат й, единственият посредник помежду им, нито веднъж не бе дошъл да я види през тези четири години и не й прещаше никаква помощ. Викторин молеше бога да отвори очите на баща й, да умилистави сърцето на брат й, при това се молеше за тях, без да ги обвинява. Госпожа Кутюр и госпожа Воке не намираха достатъчно думи в речника на оскърбленията, за да окачествят тяхното варварско поведение. Но докато проклинаха безчестния милионер, Викторин редеше нежни думи като ранен гълъб, в чийто вик на болка още звучи любов.

Йожен дьо Растиняк имаше напълно южняшко лице — бяла кожа, черни коси, сини очи. Държането, обноските, привичната му стойка показваха, че е израснал в благородно семейство, отгледан от детство в здрави, добри традиции. Макар че пазеше дрехите си и в делник износваше старите си костюми, той все пак понякога излизаше, облечен като истинско конте. Обикновено носеше стар редингот, изтъркана жилетка, извехтяла, небрежно вързана по студентски вратовръзка, излъскани панталони и закърпени ботуши.

Преходното звено между тези двама и останалите беше Вотрен, четиридесетгодишен мъж с боядисани бакенбарди. Той спадаше към хората, за които народът казва: „Славен човек!“ Имаше широки, добре развити гърди, с изпъкнали мускули, груби четвъртити ръце с гъсти червени косми при ставите на пръстите. Набразденото му от преждевременни бръчки лице издаваше суровост и противоречеше на гъвкавите му движения и любезни обноски. Плътният му глас, съответстващ на грубоватата му веселост, беше приятен. Вотрен беше услужлив, шегобиец. Ако някоя ключалка не работеше, той сръчно я развинтаваше, поправяше я, смазваше я, изпиляваше я, монтираше я отново и казваше: „Познава си майстора!“ Впрочем той за всичко говореше осведомено — за кораби, за море, за Франция, за чужди страни, за сделки, хора, събития, за закони, хотели и затвори. Ако някой се оплачеше по-настойчиво, веднага му предлагаше услугите си. Неведнъж бе давал заеми на госпожа Воке и на някои пансионери. Но длъжниците му по-скоро биха умрели, отколкото да не му върнат

парите — до такава степен, въпреки добряшкия си вид, той внушаваше страх с особения си дълбок и решителен поглед. По начина, по който плюеше, личеше, че е несмутимо хладнокръвен и че не би се спрял дори пред престъпление, за да се измъкне от някое опасно положение. Погледът му като на строг съдия сякаш стигаше до дъното на нещата, на съвестите, на чувствата. Обикновено Вотрен излизаше след закуска и се връщаше за обед, след това изчезваше и се прибираще чак към полунощ, като си отваряше с шперц, поверен му от госпожа Воке. Той единствен се ползваше от тази привилегия. Вярно е, че поддържаше най-добри отношения с вдовицата, наричаше я „мамо“ и я хващаше през кръста — недооценено от нея ласкателство. Добрата жена си мислеше, че да я прегърнат, е нещо лесно, докато всъщност само Вотрен имаше достатъчно дълги ръце, за да обхване подобна окръжност. Един от обичаите му беше след ядене да пие кафе с коняк, за което щедро плащаше по петнадесет франка на месец. Някои по-малко повърхностни хора от тези младежи, увлечени във вихъра на парижкия живот, или старци, безразлични към всичко, което не се отнасяше пряко до тях, не биха се задоволили с двусмисленото впечатление, което правеше Вотрен. Той знаеше или отгатваше работите на хората, които го заобикаляха, докато никой не можеше да проникне нито в неговите мисли, нито в заниманията му. Макар винаги да поставяше като преграда между себе си и другите привидното си добродушие, постоянната си услужливост и веселост, Вотрен нерядко издаваше ужасните дълбочини на своя характер. Често някоя шега, достойна за Ювенал, чрез която той със задоволство правеше за присмех законите и бичуваше висшето общество или го обвиняваше в непоследователност, би трябвало да подсказва, че той таи озлобление срещу обществото и че в живота му навярно се крие грижливо пазена тайна.

Привлечена може би, без сама да си дава сметка, от силата на единия и от красотата на другия, госпожица Тайфер делеше плахите си погледи и тайните си мисли между четиридесетгодишния мъж и младия студент. Нито единият, нито другият, изглежда, мислеха за нея, макар че случайността можеше от днес до утре да преобрази положението ѝ и да я превърне в богата партия. Никой въпреки от тези хора не си правеше труда да провери до каква степен споменаваните от един или друг нещастия са верни. Всеки изпитваше към другия безразличие, примесено с недоверие, произтичащо от

собственото му положение. Съзнаваха, че никой не е в състояние да облекчи мъките им и че разказвайки ги, са изчерпили чашата на чуждото съчувствие. Подобно на стари съпрузи, те вече нямаха какво да си кажат. Така че между тях се бяха установили отношения като в стар механизъм, движен от несмазани колелца. Всеки бе длъжен да отминава слепците по улиците, да слуша без външение за чуждите нещастия и в хорската смърт да вижда уреждането на някой жалък проблем. Затова оставаха безразлични дори пред най-страшната агония. Най-щастлива от тези отчаяни души беше госпожа Воке, която властваше над своя частен приют. Само за нея малката градина, която тишината и студът, сушата и дъждът превръщаха в пустош, бе весела горичка. Само за нея бе уютна жълтата печална къща, воняща на меден окис като кръчмарски тезгях. Тази порутина ѝ принадлежеше. Тя хранеше своите осъдени на вечни мъки каторжници и те признаваха нейната власт. Та къде другаде в Париж, горките, можеха да намерят на тази цена здрава и обилна храна, жилище, което им беше позволено да направят ако не елегантно и удобно, то поне чисто и хигиенично. Дори госпожа Воке да проявеше крещяща несправедливост, жертвата ѝ би я понесла безропотно.

Подобна група хора трябваше да представя и действително представяше в умален вид обществото с всички негови съставки. Между осемнадесетте сътрапезници се намираше както в колежа и изобщо във всяко общество едно нещастно отхвърлено създание, върху което се изливаха цялата злоба, подигравките. В началото на втората година за Йожен дьо Растиняк това създание мина на пръв план измежду всички онези, сред които той бе осъден да живее още две годни. Този клетник беше бившият производител на макарони дядо Горио, когото всеки художник или повествовател би избрал за централна фигура в нашия разказ. По каква случайност полузлюбното презрение, примесено със съжаление, преследването и безогледността към нещастieto се бяха насочили тъкмо към най-стария пансионер? Сам той ли го бе предизвикал с някоя своя смешна или странна черта, която хората прощават по-малко и от пороците? Този въпрос е тясно свързан с много обществени неправди. Може би човек по природа е склонен да подлага на изпитание търпението на онези, които всичко понасят от истинско смирение, от слабост или безразличие. Нима всички ние не обичаме да доказваме силата си за сметка на някого или на нещо? Най-слабото създание — момченцето — звъни на всички врати, когато скове мраз, или се повдига на пръсти, за да

напише името си върху някой чист паметник.

Дядо Горио беше старец на около шестдесет и девет години. Той се настани у госпожа Воке през 1813 година, след като бе ликвидирал предприятието си. Отначало нае апартамента, в който после влезе госпожа Кутюр, и тогава плащаше по хиляда и двеста франка годишно, като човек, за когото пет луидора повече или по-малко нямат никакво значение. Госпожа Воке подтегна трите стаи на апартамента срещу предварително заплащане и както казват, с парите купила съвсем скромна мебелировка — жълти хасени пердета, дървени лакирани кресла, тапицирани с утрехтско кадифе, няколко лепени картини и тапети, каквито не слагат дори в кръчмите из предградията. Може би нехайната щедрост, с която дядо Горио се бе оставил да го мамят — по това време почтително го наричаха господин Горио, — бе причина да го сметнат за глупак, неразбиращ нищо от сделки. Горио пристигна с богат гардероб, с великолепно бельо на човек, оттеглил се от търговията, който вече от нищо не желае да се лишава. Госпожа Воке остана във възторг от осемнадесетте му ризи от полухоландско платно с жабо, което подчертаваше техния разкош, още повече че производителят на фиде забождаше върху него две свързани с верижка скъпоценни игли с едри диаманти. Обикновено той носеше редингот с цвят на метличина и дори в делник — бяла пикена жилетка, под която се подрусваше крушовидният му корем, украсен с тежка златна верижка с висулки. В златната му табакера имаше медальон с коси, които привидно го изобличаваха в съмнителни похождения. Когато хазайката му го обвини, че е „по женската част“, той цъфна във весела усмивка като еснаф, на когото са открили слабостта. „Долапите“ му — той произнасяше тази дума като простолудието — бяха пълни със сребърни съдове. Очите на вдовицата заблестяха, докато любезно му помагаше да разпакова и подреди лъжиците за сипване на супа, на ястия, приборите, шишенцата за зехтин и оцет, сосиерите, блюдата, позлатените сервизи за закуска, всичките повече или по-малко красиви предмети, тежащи доста унции, с които той не желаше да се раздели. Всички тези подаръци му напомняха тържествените събития през семейния му живот.

— Това — казваше той на госпожа Воке, като прибираще едно блюдо и една сребърна паничка с капак във форма на два гълъба, които се целуват — е първият подарък на жена ми за годишнината от нашата сватба. Горкичката, беше дала всичките си пари, които бе

спестявала като момиче. Нали разбирате, госпожо, готов съм да ровя земята с нокти, но да не се разделям с него. Слава богу, ще мога да си пия в тази паничка сутрин кафето, колкото дни ми остават да поживея. Не съм за окайване, изпекъл съм си хляб за дълго време.

Най-сетне със сврачия си поглед госпожа Воке успя да зърне няколко държавни облигации и след като ги оцени на око, разбра, че прекрасният Горио сигурно има годишно към осем-десет хиляди франка доход. От този ден госпожа Воке, по баща дьо Коналан, която по онова време беше на четиридесет и осем години, но се представяше за тридесет и девет годишна, си науми нещо. Макар очните кладенчета на Горио да бяха обърнати, подпухнали, провиснали, което го заставяше честичко да ги бърше, тя намери, че той има приятен и приличен вид. Впрочем месестите му изпъкнали прасци, както и дългият му тъп нос говореха за нравствени качества, на които вдовицата, изглежда, държеше; те се потвърждаваха и от кръглото като луна простовато лице на стареца. Той положително беше едро, здраво животно, способно да си даде и сърцето, и душата. Подстриганите му като криле на гълъб коси, които всяка сутрин един фризьор от Екол политекник идваше да пудри, очертаваха пет върха на ниското му чело и отваряха лицето му. Макар и малко грубоват, той беше толкова стегнато облечен, толкова щедро смъркаше емфие с вид на човек, уверен, че табакерата му винаги ще е пълна с първокачествен тютюн, че още първата вечер, след като Горио се настани у госпожа Воке, тя си легна и започна да се пече като яребица в собствената си мазнина на огъня на желанието, да изостави савана на Воке, за да се възроди като госпожа Горио. Да се омъжи, да продаде пансиона, да хване под ръка този чудесен представител на буржоазията, да стане видна жена в квартала, да събира помощи за нуждаещите се, да прави в неделя малки излети до Шоази, Соази, Жантийи, да ходи, когато ѝ се ще, на театър, в ложа, без да чака гратиси, каквито ѝ даваха някои от пенсионерите през юли. С една дума, мечтаеше за цялото Елдорадо на обикновените парижки семейства. Никому не бе признала, че има четиридесет хиляди франка, събирани стотинка по стотинка. И, разбира се, що се отнася до зестрата, смяташе, че е прилична партия.

„А колкото до останалото и аз не съм по-лоша от него!“ — казваше си тя, като се въртеше в леглото, сякаш за да си докаже, че притежава прелести, чиито отпечатыци дебелията Силви намираще сутрин върху дюшека.

От този ден в продължение на почти три месеца вдовицата Воке използваше фризьора на господин Горио, направи и известни разноски за тоалети под предлог, че е необходимо да придаде на своя пансион известно достолепие, подобаващо на почтените личности, които живееха в него. Разви голяма дейност, за да промени състава на пансионерите си, като обяви намерението си за в бъдеще да приема само най-изискани във всяко отношение хора. Щом някой непознат се явеше, тя изтъкваше предпочитанието, с което господин Горио, един от най-видните и почтени парижки търговци, бе удостоил нейния дом.

Разпространи рекламни листовки, в които най-отгоре се четеше: „ДОМ ВОКЕ“. А по-нататък, че той бил един от най-старите и най-уважавани пансиони в Латинския квартал. От него се откривала особено приятна гледка към долината Гоблен (виждаше се от четвъртия етаж) и разполагал с „красива“ градина, в дъното на която се „извивала“ липова алея. Споменаваха се за хубав въздух и спокойствие. Тази реклама й доведе госпожа графиня дьо л'Амберменил, тридесет и шест годишна жена; тя очаквала уреждането на някакво наследство и пенсия, която трябвало да получи като вдовица на генерал, паднал на бойното поле. Госпожа Воке положи особени грижи за храната, почти шест месеца пали огън в общите помещения и така добросъвестно удържа обещанието в рекламата, че както твърдеше, била на чиста загуба. Затова пък графинята я наричаше „скъпа приятелко“ и обещаваха да й доведе баронеса дьо Вомерлан и вдовицата на полковник граф Пикоазо, които й били приятелки и трябвало само да изчакат да им свърши предплатеното време в някакъв по-скъп пансион в квартал Маре. Впрочем двете щели значително да се замогнат, щом от военното министерство уредели делата им.

— Но канцелариите все протакат — казваше тя.

След вечеря двете вдовици се качваха в стаята на госпожа Воке, разговаряха, пиеха касис и ядяха лакомства, обикновено запазени само за стопанката. Госпожа дьо л'Амберменил горещо одобри намеренията на хазайката по отношение на Горио. Чудесни намерения, казваше тя, за които Впрочем още от първия ден се била досетила, а Горио бил просто свършен.

— Ах, скъпа госпожо, той е мъж, здрав като камък — казваше вдовицата, — съвсем запазен. Още може да достави радости на една жена.

Графинята направи редица забележки върху облеклото на госпожа Воке, което не съответствало на стремежите ѝ.

— Трябва да ви поставим на бойна нога — каза тя.

След като дълго пресмятаха, двете вдовици отидоха на Палероял и купиха от „Галери дьо Боа“ шапка с пера и боне. Графинята настоя да заведе приятелката си в „Ла птит Жанет“ и там избраха рокля и шал. Когато всички тези боеприпаси бяха сложени в действие и вдовицата се появи в пълно снаряжение, тя досущ приличаше на фирмата на гостилница „Бьоф а ла Мод“. Тя обаче се намери толкова разхубавена, че се почувства задължена на графинята и макар да нямаше особено широка ръка, я помоли да приеме за благодарност една шапка за двадесет франка. Всъщност имаше намерение да поиска от графинята една услуга: да разбере мнението на Горио и да му поговори в нейна полза. Госпожа дьо л'Амберменил най-приятелски се нагърби с поръчката, започна да обгражда с внимание стария макаронаджия и накрая успя да си уреди с него един разговор насаме. Но след като разбра, че той е стеснителни, за да не кажем неподатлив на опитите, които тя направи да го съблазни за собствена сметка, графинята си излезе възмутена от простащината му.

— Душице — каза тя на скъпата си приятелка, — от този човек нищо не може да се измъкне! Той е просто смешно недоверчив, глупав и тъп. Само неприятности ще си имате с него.

Такива неща се били случили между господин Горио и госпожа дьо л'Амберменил, че графинята вече не искала дори да остане под един покрив с него. На другия ден тя си отиде, като забрави да плати пансиона си за шест месеца и остави една износена дреха, чиято стойност възлизаше на пет франка. Колкото и упорито да я търси из Париж, госпожа Воке не успя да се добере до никакво сведение за графиня дьо л'Амберменил. Тя често разказваше за тази печална история и се оплакваше от прекалената си доверчивост, макар да беше по-подозрителна и от котка; както често се случва, госпожа Воке се пазеше от близките си, а се доверяваше на първия срещнат. Странно, но все пак установено психическо явление, чиито корени лесно могат да се открият в човешкото сърце. Може би някои хора няма какво повече да спечелят от онези, с които живеят — след като са показали душевната си пустота, те се чувстват тайно и заслужено строго осъдени. Но понеже имат непобедима нужда от ласкателство, което им липсва, или пък, разкъсвани от желанието да покажат, че притежават качества, каквито нямат, те се надяват с измама да

спечелят уважението или сърцето на чуждите хора, с риск някой ден да го загубят. Най-сетне има хора, продажни по природа — те никога не правят добро на приятели или близки, защото това е техен дълг, а ако помогнат на непознат, задоволяват самолюбието си: колкото по-близък им е човек, толкова по-малко го обичат, колкото е по-чужд, толкова по-услужливи са към него. Госпожа Воке вероятно имаше по нещо и от двата типа, по същество дребнави, фалшиви, отвратителни.

— Аз да бях тук — казваше Вотрен, — това нещастие нямаше да се случи! Щях добре да я наредя тази комедиантка. Познати ми са тоя сорт персони.

Като всички ограничени хора, госпожа Воке беше свикнала да не излиза от кръга на събитията и да не дири причините им. Обичаше да обвинява другите за собствените си грешки. Когато ѝ се случи тази история, тя реши, че честният макаронаджия всъщност е виновен за злополуката ѝ и както казваше, „очите ѝ се отворили“. Щом разбра, че ухажванията и представителните ѝ разходки са безполезни, веднага се зае да открие причината за това. Едва тогава забелязала, както тя се изразяваше, че пансионерът ѝ имал похождения. И най-сетне ѝ станало ясно, че толкова лелеяната ѝ надежда е празна работа и че никога нищо нямало да измъкне от този човек според силния израз на графинята, която, изглежда, разбирала от тези работи. И естествено във враждата си госпожа Воке отиде по-далеч, отколкото в приятелските си чувства. Омразата ѝ не бе по мярката на обичта ѝ, а на измамените ѝ надежди. Защото, ако в любовта човешкото сърце понякога се спира, за да си отпочине, преди да стигне до върха, то рядко се задържа по стръмното нанадолнище на ненавистта. Господин Горио обаче беше неин пансионер и вдовицата бе длъжна да сдържа изблиците на нараненото си честолубие, да не издава разочарованието си с въздишки и да преглъща желанието си за отмъщение като монах, уязвен от игумен. Низките души изразяват чувствата си, били те добри или лоши, чрез непрестанни низки постъпки. Вдовицата впрегна женското си коварство, изобретателността си, за да тормози жертвата си. Започна с това, че съкрати всички излишества в пансиона.

— Никакви краставички, никаква аншоа. Това са празни работи! — каза тя на Силви сутринта, когато реши да се върне към стария си ред.

Господин Горио беше непридирчив. У него пестеливостта, свойствена на хора, спечелили сами богатството си, се бе превърнала

в навик. Свикнал беше да обядва със супа, варено месо, зеленчук. Ето защо госпожа Воке трудно можеше по този начин да засегне пансионера си. Отчаяна, че се сблъсква с такъв неуязвим човек, тя се зае да накърни доброто му име и накара пансионерите си да споделят омразата ѝ, те пък за развлечение ѝ помагаха да си отмъсти. Към края на първата година вдовицата стигна в недоверието си дотам, че започна да се пита защо този богат търговец с осем хиляди франка рента, собственик на такива великолепни сребърни съдове и скъпоценности като на куртизанка, живее у нея и отделя нищожни средства за пансион в сравнение с доходите си. През по-голямата част от тази първа година Горио често обядваше вън от пансиона — един-два пъти седмично. После постепенно сведе обедите си в града до два пъти месечно. „Гуляйчетата“ на господин Горио бяха в интерес на госпожа Воке, та тя не можеше да не остане недоволна от растящата точност, с която той се явяваше на нейните обеди. Тази промяна бе отдадена както на постепенното намаляване на богатството му, така и на желанието му да дразни хазайката си.

Една от най-отвратителните привички на дребните души е, че подозират своите низости и у другите. За нещастие в края на втората година господин Горио оправда клюките по свой адрес, като помоли госпожа Воке да го премести на третия етаж и да намали пансиона му на деветстотин франка. Толкова трябваше да пести, че престана да пали през зимата. Вдовицата Воке пожела той да ѝ предплаща и господин Горио, когото оттогава тя започна да нарича дядо Горио, се съгласи. Всеки се мъчеше да открие причините за това падение. Трудна работа! Както бе казала и мнимата графиня, дядо Горио беше прикрит, мълчалив. Според логиката на празноглавците, които до един са и празнодумци, защото нямат какво да кажат освен дреболии, щом някой не говори за личните си работи, значи, върши нещо лошо. Така че изисканият търговец се превърна в измамник, кавалерът — в стар мошеник. Излизаше, че дядо Горио ту играе на борсата, както казваше Вотрен, и ако трябвало да си послужим със силните изрази на финансовия свят „подяждал рентата си“, след като се бил разорил, ту че играе хазарт на дребно като онези, които всяка вечер ходят да залагат по десетина франка, ту че е агент на тайната полиция; Вотрен твърдеше, че старецът не бил достатъчно хитър, за да е „от тях“. Освен това Горио стана и скъперник, който заема пари с голяма лихва, редовен играч на лотария, който залага на постоянни цифри. Измисляха за него всичко най-тайнствено, което може да съчини

порокът, срамът, безсилието, гадостта. Но колкото и отвратителни да бяха поведението или пороците му, отвращението, което вдъхваше, не стигаше дотам да го изгонят: той плащаше пансиона си. Освен това беше полезен — всеки изливаше върху него доброто или лошото си настроение чрез шеги или грубости. По-правдоподобно беше мнението на вдовицата Воке, което всички възприеха. Според нея този толкова добре запазен мъж, здрав като камък, от когото можело да се очакват още доста радости, бил развратник със странни вкусове. Ето с какви факти вдовицата Воке обосноваваше клеветите си. Няколко месеца след заминаването на злополучната графиня, която бе съумяла да живее половин година за нейна сметка, една сутрин, преди да стане от леглото, тя чула по стълбата шумолене на копринена рокля и леки стъпки на пъргавя млада жена, която бързала към стаята на Горио, чиято врата била уж случайно отворена. Дебелата Силви веднага дошла да съобщи на господарката си, че някаква лека жена, защото била прекалено красива, за да е честна, „облечена, като богиня“, обута с ботинки от най-фин вълнен плат, и то съвсем неокаляни, се била промъкнала като змиорка от улицата до кухнята и я запитала къде е апартаментът на господин Горио. Госпожа Воке и готвачката ѝ отишли да подслушват и доловили много нежно изречени думи по време на доста дългото посещение. Щом господин Горио тръгнал да изпроводи „дамата си“, дебелата Силви веднага грабнала кошницата си и се престорила, че отива на пазар, за да проследи влюбената двойка.

— Госпожо — казала тя на господарката си, като се върнала, — все пак господин Горио трябва да е страшно богат, за да издържа така любовниците си. Представете си, на ъгъла на улица Естрапад. Имаше чудна карета, в която „тя“ се качи.

По време на вечерята госпожа Воке стана да дръпне пердето, понеже един лъч светеше точно в очите на Горио.

— Красавиците ви обичат, господин Горио, и слънцето ви търси — каза тя, намеквайки за посещението. — Ей богу, вие имате вкус, много е хубава.

— Това беше дъщеря ми — обясни той с нотка на гордост, която пансионерите изтълкуваха като самохвалство на старец, пазещ благоприличие.

Месец след това посещение дъщерята на господин Горио, която първия път бе дошла с утринен тоалет, пристигна след обeda, облечена като за гости. Седнали на разговор в салона, пансионерите

видяха красива руса жена, тънка, изящна и толкова изискана, че очевидно не можеше да е дъщеря на човек като дядо Горио.

— Стават две! — каза дебелата Силви, която не я позна.

Няколко дни по-късно още една жена, висока, добре сложена, смугла, с черни коси и жив поглед, потърси господин Горио.

— Стават три! — рече Силви.

Тази втора дъщеря, която първия път също дойде при баща си сутрин, пристигна няколко дни след това вечерта, облечена за бал и с кола.

— Стават четири! — казаха госпожа Воке и дебелата Силви, понеже не откриха в тази великолепно жена никаква прилика с просто облеченото момиче, което първия път бе дошло сутринта.

Горио още плащаше хиляда и двеста франка за пансион. Госпожа Воке намери за съвсем естествено един богат мъж да има четири-пет любовници и дори ѝ се стори много ловко от негова страна, че ги представя за свои дъщери. И съвсем не се засегна, че той ги приема в „Дома Воке“. Но понеже тези посещения ѝ обясниха безразличието на пансионера ѝ по отношение на нея, в началото на втората година тя си позволи да го нарича „стар котарак“. Веднъж обаче, когато вече пансионерът ѝ бе слязъл на деветстотин франка и тя видя да пристига една от тези жени, доста нахално го запита в какво смята да превърне къщата ѝ. Дядо Горио ѝ отговори, че тази жена е по-голямата му дъщеря.

— Че вие деветдесет и девет дъщери ли имате? — запита кисело госпожа Воке.

— Само две — отвърна пансионерът с кротостта на разорен човек, когото мизерията е довела до пълно смирение.

Към края на третата година той още намали разходите си, като се качи на четвъртия етаж, за да плаща по четиридесет и пет франка на месец. Отказа се от емфието, престана да вика фризьора и да си пудри косата. Когато дядо Горио се появи за пръв път без пудра и хазайката видя цвета на косите му, тя извика от изненада — бяха мръсно сивозеленикави. Измъчван от всекидневни тайни скърби, той изглеждаше най-окаян сред насядалите около трапезата. Тогава вече не остана никакво съмнение: дядо Горио беше стар развратник и очите му бяха пощадени от пагубното въздействие на лекарствата, които болестите му налагаха да взема, само благодарение на някой добър лекар. Отвратителният цвят на косите му се дължеше на неговите пороци и на лекарствата, които взема, за да продължи по

този път. Физическото и душевно състояние на клетника сякаш оправдаваше тези нелепости. Когато хубавото му бельо се износи, за да го подмени, той купи хасе по седемдесет сантима метърът. Диамантите, златната табакера, верижката, скъпоценностите му изчезнаха едно след друго. Изоставил бе метличиносиния си фрак, целия си богаташки костюм и вече и зиме, и лете носеше редингот от грубо кафяво сукно, жилетка от козя вълна и сиви шаячни панталони. Постепенно отслабна; прасците му се отпуснаха; пълното му, светнало от еснафско благополучие лице се състари прекомерно; челото му се набръчка, челюстите му изхвъркнаха. През четвъртата година от заселването му на улица Ньов-Сент-Жьонвиев той вече не приличаше на себе си. Добрият шестдесет и две годишен макаронаджия, на когото не можеха да дадат и четиридесет, дебелият, тлъст еснаф, глуповат и свеж, с жизнерадостен вид, който развеселяваше минувачите с нещо младежко в усмивката, сега приличаше на изумял, залитащ, зловещо блед седемдесетгодишен старец. Сините му очи, толкова живи преди, придобиха мътножелезен цвят, избледняха, вече не сълзяха, ръбовете на клепачите му просто сякаш кървяха. Някои се ужасяваха от него, други го съжаляваха. Млади студенти-медици, забелязали отпускането на долната му устна, измериха лицевия му ъгъл и след като дълго го тормозиха, без нищо да изкопчат от него, заявиха, че страда от кретенизъм. Един ден след обяда госпожа Воке му каза с присмех:

— Ех, вашите дъщери, изглежда, вече не идват, а?

По този начин поставяше под съмнение бащинството му.

Дядо Горио трепна като ужилен.

— Идват понякога — отвърна той развълнувано.

— Аха! Значи, понякога все още се срещате с тях — развикаха се студентите. — Браво, дядо Горио!

Но старецът не чу шегите, предизвикани от неговия отговор: той пак бе потънал в мислите си — състояние, което повърхностните наблюдатели считаха за разсеяност, тъпота, дължаща се на старческа изкуфялост. Ако го познаваха по-добре, те може би щяха живо да се заинтересуват от проблема, който поставяше неговото физическо и душевно състояние, но това беше нещо извънредно трудно. Макар че беше лесно да се разбере дали наистина Горио е бил производител на макарони и на каква сума възлиза състоянието му, старците, които се занимаваха с него, не излизаха от квартала и живееха в пансиона като

миди на скала. Що се отнася до останалите, особената динамика на парижкия живот ги караше, щом излязат от улица Ньов-Сент-Жьонвиев, да забравят клетия старец, над когото се присмиваха. За тези ограничени създания, както и за безгрижните младежи жестоката нищета на дядо Горио и тъпото му държане бяха несъвместими с каквото и да било богатство или способност. За жените пък, които той наричаше свои дъщери, всички споделяха мнението на госпожа Воке. Със строгата логика на възрастните жени, които по цели вечери бърбят за щяло и не щяло и свикват да правят най-невероятни предположения, тя казваше:

— Ако дядо Горио имаше чак толкова богати дъщери, колкото изглеждаха всички тия жени, които идваха при него, той нямаше да е в моя дом на четвъртия етаж, да плаща по четиридесет и пет франка месечно и да се облича като просяк.

Нищо не можеше да опровергае тези заключения. Така че към края на месец ноември 1819 година, по времето, когато тази трагедия се разрази, всички в пансиона вече имаха определено мнение за нещастния старец: той никога не е имал нито дъщери, нито жена; злоупотребата с удоволствия го е превърнала в охлюв, в човекоподобно мекотело, което може да се причисли към „шапконосците“, както казваше един от полупансионерите, чиновник в музея по естествена история. „Поаре е орел, джентълмен в сравнение с Горио. Поаре говори, разсъждава, отговаря, вярно е, че когато говори, нищо не казва, защото само повтаря с различни думи онова, което другите казват; но участва в разговора, жив човек е, изглежда смислен; докато дядо Горио, добавяше чиновникът от музея, е постоянно на нула градуса по Реомюр.“

От ваканцията Йожен дьо Растиняк се завърна в настроение, навярно познато на много способните младежи или на онези, на които препятствията временно придават качества на изключителни хора. През първата година от пребиваването му в Париж изпитите във факултета изискваха малко труд и му оставяха достатъчно свободно време, за да вкуси приказните прелести на Париж. Никога не стига времето на студентите, ако искат да изгледат репертоарите на всички театри, да изучат входовете и изходите на парижкия лабиринт, да се приспособят към обичаите, да усвоят езика и да свикнат със специфичните удоволствия на столицата, да изследват добрите и лошите заведения, да посещават лекциите, които ги интересуват, да проучат музейните богатства. Това е времето, когато студентът се

пристрастява към глупости и им придава необикновено значение. Той си има свой велик човек, най-често някой професор от Колеж дьо Франс, комуто плащат, за да се държи на висотата на аудиторията си. Оправя вратовръзката си и позира, за да привлече вниманието на някоя жена от първи балкон на Опера-Комик. При тези последователни посвещения той се отраква, кръгозорът му се разширява и накрая той разбира, че обществото се състои от различни слоеве. Ако отначало само се е възхищавал на върволица коли по Шан-з-Елизе през слънчевите дни, скоро започва да завижда на собствениците им. Когато замина във ваканция след изпитите по литература и право, Йожен неусетно бе вече преминал това въведение. Детските илюзии, провинциалният начин на мислене бяха изчезнали. Промененото му съзнание, порасналата му амбиция го накараха правилно да прецени положението в бащиния замък, в семейния кръг. Баща му, майка му, двамата му братя, двете му сестри и една леля, която имаше само пенсия, се издържаха от неголямата земя на семейство Растиняк. Имението даваше към три хиляди франка годишно, но и този доход беше несигурен, понеже зависеше от непостоянната гроздова реколта, а от тях трябваше да се отделят хиляда и двеста франка за Йожен. Видът на постоянните лишения, великодушно прикривани от студента, сравнението, което направи неволно между сестрите си, тъй хубави за него в детските му години, и парижките жени, в чието лице бе видял възплъщение на мечтания идеал за красота, несигурното бъдеще на многобройното семейство, което възлагаше всичките си надежди на него, пестеливото внимание, с което се прибираха и най-нищожните продукти — виното за дома се правеше от джибри, и редица други подробности, които е излишно да отбелязваме тук, удесеториха желанието му да се издигне, вдъхнаха му жажда за успехи. И като всички великодушни хора той реши, че ще трябва да постигне всичко това със собствени сили. Но понеже по душа беше типичен южняк, когато дойдеше ред да изпълни решенията си, се разколебаваше както младок, попаднал в открито море, не знае нито накъде да се насочи, нито под какъв ъгъл да опъне платната. Отначало Йожен си каза, че изцяло ще се отдаде на работа, но скоро се увлече от мисълта, че главното е да си създаде връзки, откри какво голямо влияние имат жените в обществото и изведнъж намисли да се впусне във висшето общество и там да си намери покровителки. Та нима това щеше да е трудно за един пламенен и остроумен младеж, чиито пламенност и остроумие се допълват от

стройна фигура и своеобразна неспокойна красота, по каквато жените лесно се увличат? Тези мисли го налетяха сред полето; преди той весело се разхождаше по тези места със сестрите си, които сега го намираха много променен. Сети се, че леля му, госпожа дьо Марсийак, навремето е била представена в двореца и оттам се познава с най-видните аристократи. И изведнъж в спомените, с които тя често го бе забавлявала, амбициозният младеж откри възможността за не една победа във висшето общество, които щяха да бъдат толкова важни, колкото и победите, които смяташе да завоюва в юридическия факултет. Започна да я разпитва за роднинските връзки, които още можеха да се подновят. След като разтърси клоните на генеалогичното дърво, старата дама прецени, че сред егоистичното племе на богатите роднини, от всички, които можеха да бъдат полезни на племенника ѝ, най-незакоравяла сигурно е виконтеса дьо Босеан. Тя писа на младата жена едно малко старомодно писмо, даде го на Йожен и му каза, че ако спечели виконтесата на своя страна, тя ще му помогне да се свърже с останалите роднини. Няколко дни след пристигането си в Париж Растиняк изпрати лелиното си писмо на госпожа дьо Босеан. Виконтесата отговори с една покана за бал на следващия ден.

Такова бе в общи черти положението в пансиона към края на ноември 1819 година. Няколко дни по-късно Йожен се прибра към два часа през нощта от бала у госпожа дьо Босеан. Още докато танцуваше, студентът смело реши, че ще работи до сутринта, за да навакса загубеното време. При вида на блестящото висше общество бе изпаднал под въздействието на измамлива енергия и сега за пръв път му се случваше да бодърства в този тих квартал. Не бе вечерял у госпожа Воке и пансионерите помислиха, че се е върнал от бала призори, както понякога се прибираще от празненствата в Прадо или от танци в „Одеон“ с разкривени обувки и окаляни копринени чорапи. Преди да бутне резетата на вратата, Кристоф бе отворил, за да погледне на улицата. Растиняк се появи точно в този миг и успя да се качи в стаята си безшумно, следван от слугата, който силно тропаше. Йожен толкова пъргаво се съблече, обу чехлите си, намъкна един стар редингот, запали огън от торфени брикети и седна да работи, че и сега Кристоф заглуши с грубите си обувки не дотам шумните приготовления на младежа. Йожен поседя няколко минути замислен, преди да се задълбочи в учебниците си по право. В лицето на госпожа дьо Босеан той бе видял една от цариците на парижката

мода, чийто дом минаваше за най-приятния в предградието Сен-Жермен. Впрочем и по име, и по богатство тя беше една от най-видните личности сред аристокрацията. Благодарение на леля си дьо Марсийак бедният студент бе добре приет в нейната къща, но не си даваше сметка за значението на оказаната му благосклонност.

Достъпът в нейните позлатени салони бе равносилен на най-високо благородническо звание. След като бе влязъл в това толкова затворено общество, щяха да го приемат вече навсякъде. Заслепен от блясъка на приема, Йожен едва бе разменил няколко думи с виконтесата, стигаше му и това, че сред тълпата парижки богаташи, които се бяха стекли на бала, откри жена, в която всеки младеж би трябвало да се влюби от пръв поглед. Високата добре сложена графиня Анастаси дьо Ресто минаваше за жената с най-хубавото тяло в Париж. Представете си големи черни очи, великолепни ръце, добре оформени нозе, пламенни движения, въобще една от онези жени, за които маркиз дьо Ронкьорол казваше „истински чистокръвен кон“.

Тънките стави не намаляваха нейната женственост: тя имаше закръглени форми, без да може да се нарече пълна. Изразите „чистокръвен кон“, „расова жена“ започваха да заместват цялата стара любовна митология от рода на „небесни ангели“, „осиановски лица“, които съвременните денди презираха. Но за Растиняк госпожа Анастаси дьо Ресто беше жената, желаната жена. Той успя да се запише за два танца в списъка на кавалерите, който тя си водеше върху ветрилото, и да ѝ заговори по време на първия кадрил.

— Къде ще мога отново да ви видя, госпожо? — запита направо Йожен с онази необуздана страст, която толкова допада на жените.

— Къде... — отговори тя — навсякъде! В Булонската гора, в „Буфон“, у дома, където искате.

И предприемчивият южняк побърза да се сближи с очарователната графиня дотолкова, доколкото това може да стане за един кадрил и един валс. След като ѝ каза, че е братовчед на госпожа дьо Босеан, тази жена, която той бе сметнал за знатна дама, го покани на гости и въобще му разреши да посещава дома ѝ. Последната усмивка, която тя му отправи, го накара да помисли, че непременно ще трябва да се отзове на поканата ѝ. Растиняк има щастието да срещне и един мъж, който не се надсмя над невежеството му, равносилно на смъртен грях за бележитите тогавашни нахалници — разните Моленур, Ронкьорол, Максим дьо Трай, дьо Марсе, Ажуда-Пинто, Ванденес, които блестяха с превзетостта си в средите на най-

елегантните жени като лейди Брандън, херцогиня дьо Ланже, графиня Кергаруе, госпожа дьо Серизи, херцогиня дьо Кариляно, графиня Феро, госпожа дьо Ланти, маркиза д'Егльомон, госпожа Фирмиани, маркиза дьо Листомер и маркиза д'Еспар, херцогиня дьо Мофриньоз и госпожите Гранлиьо. Така че наивният студент за щастие попадна на маркиз дьо Монриво, любовника на херцогиня дьо Ланже, простодушен като дете генерал, който му съобщи, че графиня дьо Ресто живее на улица Елде. Да си млад, да мечтаеш за висшето общество, да жадуваш за жена и изведнъж пред тебе да се отворят две врати! С един крак да стъпиш в предградието Сен-Жермен у виконтеса Босеан, а с другия да коленичиш в предградието Шосе д'Антен у графиня дьо Ресто! С един мислен поглед да обхванеш парижките салони от първия до последния и да се смяташ достатъчно красив, за да намериш в тях едно женско сърце, което ще ти даде помощ и закрила! Да се чувстваш достатъчно самоуверен, за да жонглираш върху опънатото въже, по което трябва да се движиш със сигурността на акробат, защото в лицето на една жена си намерил най-добрия прът за равновесие! Кой при такива мисли и пред такава великолепно жена, застанал край огъня от торфени брикети между сборника от закони и оскъдицата, не би се замислил за бъдещето и не би го видял изпълнено с успехи? Зареяната мисъл на Йожен упорито изреждаше радостите, които го очакваха, и той вече си представяше, че е с госпожа дьо Ресто, когато някаква въздишка, прилична на свети Йосифово пъшкане, наруши нощната тишина, отекна в сърцето на младежа и той помисли, че чува предсмъртен стон. Отвори тихо вратата на стаята си, излезе на коридора и забеляза светлина под вратата на дядо Горио. Йожен се изплаши да не би на съседа му да е прилошало, приближи се, надзърна през ключалката и видя стареца зает с работа, която му се стори толкова съмнителна, че в интерес на обществото реши да разбере докрай какво прави в този нощен час човекът, който се представяше за бивш производител на макарони и фиде. Дядо Горио трябва да бе вързал за пръчката на преобърнатата си маса един поднос и един супник от позлатено сребро и около тези пишно украсени предмети навиваше дебело въже и стягаше с такава сила, че вероятно ги сплескваше, за да ги превърне в кюлчета.

„Брей, какъв човек! — изправяйки се, си рече Растиняк, като видя жилестите ръце на стареца, който с помощта на въжето безшумно обработваше позлатеното сребро, сякаш месеше тесто. — Дали не е крадец или укривател на крадени вещи, а за да може да

действия необезпокояван, се прави на глупак, на немощен и живее като просяк?“

После отново залепи око на ключалката. Горио разви въжето, взе кюлчето сребро, сложи го на масата, след като постла покривката, и с удивителна лекота започва да го източва, за да го превърне в пръчка.

„Та той е силен като полския крал Август!“ — каза си Йожен, когато кръглата пръчка беше почти оформена.

Дядо Горио тъжно огледа работата си и се просълзи. После угаси свещта, на чиято светлина бе извил позлатеното сребро, и Йожен го чу как въздиша, докато си ляга.

„Луд е“ — помисли студентът.

— Клетото дете! — въздъхна дядо Горио.

При тези думи Растиняк реши, че е по-разумно да премълчи за случката и да не съди необмислено съседа си. Тъкмо щеше да се прибере, когато неочаквано дочу някакъв трудно определим шум, нещо като стъпки на хора по пантофи, които се качваха по стълбата. Йожен се послуша и наистина долови дишането на двама души. Не бе чул нито скърцане на врата, нито определено стъпки на мъже, когато изведнъж видя на третия етаж слаба светлина у господин Вотрен.

„Доста тайнствени неща за тих семеен пансион!“ — рече си той.

Слезе няколко стъпала, послуша се и до ушите му достигна звук от броене на жълтици. Скоро светлината угасна и веднага след това се чуха двете дишания, без вратата да скръцне. После двамата мъже слязоха и шумът заглъхна.

— Кой е? — извика госпожа Воке, като отвори прозореца си.

— Аз съм, мамо Воке, прибирам се — чу се дебелият глас на Вотрен.

„Странно! Че нали Кристоф бе сложил резетата? — запита се Йожен, като влизаше в стаята си. — В Париж човек трябва да бодърства, за да разбере какво става около него.“

Тези дребни събития бяха разсели честолюбиво любовните му мечти и той се залови за работа. Но подозренията, които се зараждаха в ума му във връзка с дядо Горио, и още повече образът на госпожа дьо Ресто, който всеки миг се явяваше пред него като вестител на блестящо бъдеще, отвличаха вниманието му и накрая той си легна и заспа дълбоко. От десет нощи, които младежите обещаваха да прекарат в работа, те проспиват седем. Човек трябва да е надхвърлил двадесетте години, за да работи нощем, без да заспи.

На другата сутрин над Париж тегнеше гъста мъгла от онези мъгли, които го обгръщат и затъмняват до такава степен, че и най-точните хора объркват часа, пропускат делови срещи. Мислиш, че е осем, когато бие дванадесет. Беше девет и половина, а госпожа Воке още не бе станала, Кристоф и дебелият Силви също се бяха успали и сега спокойно пиеха кафето си, приготвено с горните слоеве от определеното за пансионерите мляко, което Силви вареше дълго, за да не забележи госпожа Воке този незаконно взет десерт.

— Силви — рече Кристоф, като натопа първата си препечена филия в кафето, — господин Вотрен, той си е добър човек де, ама тази нощ пак идваха двама при него. Ако госпожата вземе нещо да пита, не бива да й казваме.

— Той даде ли ви бакшиш?

— Даде ми пет франка за месеца. Все едно, че ми каза: „Да си мълчиш!“

— Само той и госпожа Кутюр не са стиснати, другите са готови да ти измъкнат с лявата ръка онова, което ти дават с дясната за Нова година — рече Силви.

— То пък колко ли дават! — добави Кристоф. — Нищо и никакви пет франка. Ето вече две години дядо Горио сам си лъска обувката. А оная скръндза Поаре кара без боя. Пък студентчето ми дава два франка. Че два франка и четките ми не плащат. Отгоре на всичко си продава старите дрехи. Ама че къща!

— Нищо — рече Силви, като отпиваше от кафето на малки глътки, — пак нашите места са най-добрите в квартала; хубаво си живеем. Пак се сетих за дядката Вотрен, чували ли сте нещо за него, Кристоф?

— Да. Преди няколко дни срещнах един господин на улицата. Попита ме: „Нали у вас живее един едър господин с боядисани бакенбарди?“ Аз казах: „Не, господине, не са боядисани. Той е весел човек и няма време за такива работи.“ Разправих на господин Вотрен, а той ми отвърна: „Добре си постъпил, момчето ми! Винаги така да отговаряш. Много е неприятно да ти знаят недостатъците. Цял куп булки можеш да изпуснеш.“

— А пък мен на пазара взеха да ме подпитват дали съм го виждала, като си облича ризата. Дивотии!... Я — прекъсна думите си тя, — на Вал-дво-Грас бие десет без четвърт, а още никой не е станал!

— Ами! Никой няма в къщи. Госпожа Кутюр и нейната госпожица още в осем отидоха да се причестяват в „Сент-Етиен“.

Дядо Горио излезе с някакъв пакет. Студентът ще се върне в девет, като свършат лекциите. Видях ги, като тръгваха. Чистех стълбището. Дядо Горио ме удари с това, дето носеше, нещо твърдо като желязо. Кой го знае какво прави този човек. Другите го въртят като пумпал. Нищо, той си е добър човек, струва повече от тях. Малко дава, ама госпожите, при които понякога ме изпраща, пускат добър бакшиш и си ги бива, как са облечени само!

— Ония, дето вика, че му били дъщери ли? Те са поне една дузина.

— Само у две съм ходил, същите, дето идат тука.

— Ето, госпожата се размърда. Сега ще почне олелия. Трябва да вървя. Наглеждайте млякото, Кристоф, заради котката де.

Силви се качи при господарката си.

— Как може, Силви, вече било десет без четвърт, а вие сте ме оставили да спя като заклана! Никога не ми се е случвало такова нещо.

— То е от мъглата. С нож да я реже човек.

— Ами закуската?

— Голяма работа! Вашите пансионери днес нещо не ги свърта. Още от тъмно са се завлачили навън.

— Говори човешки, Силви — поправи я госпожа Воке, — какво е това „завлачили“?

— Е, госпожо, ще говоря, както ми кажете. Все едно, в десет часа можете да закусите. Ония, Мишоно де и Поаре, не са шавнали. Само те са в къщи. Спят като пънове. Те са си и без това пънове.

— Слушай, Силви, говориш за двамата заедно, сякаш...

— Какво сякаш? — изсмя се тъпо Силви. — Двамата са си чифт.

— Чудесно, Силви! А, как ли се е прибрал господин Вотрен тази нощ, нали уж Кристоф беше сложил резетата?

— Нищо подобно, госпожа. Той чул, че господин Вотрен си идва и слязъл да му отвори. А пък вие какво сте си помислили...

— Дай ми камизолата и върви бързо да приготвиш закуската. На вчерашното овнешко сложи картофи, свари круши от онези, дето са по два сантима и половина едната.

След няколко минути госпожа Воке слезе тъкмо когато котката й бе съборила с лапа чинийката, с която бе похлупена една паничка с мляко, и бързо лочеше.

— Пст, Мацо! — кресна тя.

Котката побягна, после се върна и се заумилква в краката й.

— Да, да, умилквай ми се, разбойнице! — каза ѝ тя, после викна:
— Силви! Силви!

— Какво, госпожо?

— Вижте какво е направила котката.

— Кристоф е виновен, говедото му с говедо. Хем му казах да слага масата. Къде ли се е дянал? Не се безпокойте, госпожа. В онази паничка ще сипем кафето на дядо Горио. Ще долея вода. Той на нищо не обръща внимание, не гледа дори какво яде.

— Къде ли е отишъл този чудак? — каза госпожа Воке, като нареждаше чиниите.

— Кой го знае! Мога се някъде, дяволът.

— Успях се — каза госпожа Воке.

— Да, ама сега сте свежа като роза...

В този миг някой извъни и Вотрен влезе в салона, като пееше с дебелия си глас:

Дълго скитах по света
и къде не ме видяха...

— Охо! Добър ден, мамо Воке — каза той на хазайката си и галантно я прегърна.

— Я ме оставете...

— Кажете „нахалнико“ — продължи той. — Кажете де! Ще кажете ли? Ето, ще ви помогна да наредите масата. Не съм ли мил?

... Красавици и руси, и чернооки,
да любя, да въздишам...

— Ей сега видях нещо доста странно...

... все случайно.

— Какво? — запита вдовицата.

— В осем и половина дядо Горио беше на улица Дофин у златаря, който купува стари прибори и галони. Продаде за добри пари някакъв позлатен съд. Майсторски го бе сплескал за човек, който не е от занаята.

— Така ли?

— Да. Изпращах един приятел, който се изселва, та замина с

кралските пътнически коли, и тъкмо се връщах. Изчаках да видя какво ще прави дядо Горио, та после да се посмея. Той се върна в нашия квартал, отиде на улица Гре и там влезе в къщата на един известен лихвар, казва се Гобсек — голям дявол, способен е от бащините си кости да направи домино, евреин ли, арабин ли, грък или циганин, кой го знае, важното е, че него не могат го ограби — внася си парите в банката.

— Та какво правеше дядо Горио?

— Той нищо не прави — каза Вотрен, — а разваля. Този идиот е толкова глупав, че се разорява заради жени, които...

— Ето го! — съобщи Силви.

— Кристоф — викна дядо Горио, — ела горе с мен.

Кристоф последва дядо Горио и слезе след малко.

— Къде отиваш? — запита госпожа Воке слугата си.

— Праща ме господин Горио.

— Какво е това — намеси се Вотрен и дръпна от ръцете на Кристоф едно писмо, върху което прочете: — „До госпожа графиня Анастрази дьо Ресто“. А къде отиваш?... — продължи той, като подаваше плика на Кристоф.

— На улица Елде. Наредено ми е това да го дам само лично на госпожа графинята.

— Какво ли има вътре? — каза Вотрен, като разглеждаше писмото срещу светлината. — Банкнота? Не — после поотвори плика и извика: — Погасена полица! Хей, дявол да го вземе, дядката е щедър. Карай, тарикат! — И Вотрен натисна с голямата си ръка главата на Кристоф и го завъртя като зар. — Добър бакшиш ще получиш!

Масата беше сложена, Силви претопляше млякото. Госпожа Воке палеше печката, а Вотрен ѝ помагаше и продължаваше да си тананика:

Дълго скитах по света
и къде не ме видяха...

Когато всичко беше готово, госпожа Кутюр и госпожица Тайфер се прибраха.

— Къде сте били толкова рано, мила госпожо? — запита госпожа Воке.

— Отидохме да се помолим в „Сент-Етиен-дю-Мон“. Нали днес

трябва да ходим у господин Тайфер? Горкото дете, като лист трепери — продължи госпожа Кутюр, седна до печката и протегна крака пред отворената вратичка; от обувките ѝ започна да се издига пара.

— Стоплете се и вие, Викторин — рече госпожа Воке.

— Добре е, госпожице, че молите бога да смили сърцето на баща ви — каза Вотрен и подаде стол на сирачето. — Но това не е достатъчно. Трябва ви един приятел, който да каже на тоя гад две думи направо. Дивак, имал три милиона, а не иска да ви даде зестра. В наше време едно хубаво момиче не може без зестра.

— Горкото дете! — добави госпожа Воке. — Нищо, гълъбче, това чудовище, баща ви, сам си търси белята.

При тези думи очите на Викторин се насълзиха. Доловила знака, който ѝ правеше госпожа Кутюр, вдовицата млъкна.

— Да можехме само да ги видим, да можех да му поговоря, да му предам последното писмо на жена му — каза вдовицата на интенданта. — Не смея да му го пратя по пощата, той познава почерка ми...

— О, невинни, нещастни и преследвани жени! — прекъсна я Вотрен. — Значи, дотам сте стигнали? След някой и друг ден аз ще се заема с тази работа и всичко ще се уреди.

— О, господине — каза Викторин, като хвърли влажен, топъл поглед към Вотрен, но той не се развълнува, — ако знаете някакъв начин да стигнете до баща ми, кажете му, че неговата обич и честта на майка ми за мене са по-скъпи от всички земни богатства. Ако успеете да смекчите суровостта му, аз ще се моля за вас. Бъдете уверен, че признателността ми...

— „Дълго скитах по света..." — запя Вотрен шеговито.

В този миг слязоха Горио, госпожица Мишоно и Поаре, привлечени може би от миризмата на запръжката, която Силви правеше за останките от вчерашното овнешко. Тъкмо когато седемте сътрапезници сядаха на масата, като се поздравяваха с добър ден, изби десет часът и от улицата се дочуха стъпките на студента.

— Е, господин Йожен — каза Силви, — днес ще закусите с другите.

Студентът поздрави пансионерите и седна до дядо Горио.

— Случи ми се много странно приключение — каза той и след като си сипа обилно от овнешкото, отрязва си парче хляб, към който госпожа Воке непрекъснато хвърляше по едно око.

— Приключение ли? — запита Поаре.

— А вие какво толкова се изненадвате, стара шапко? — запита Вотрен. — Приключенията са тъкмо за такива като господина.

Госпожица Тайфер стеснително погледна младежа.

— Разкажете ни приключението си — намеси се госпожа Воке.

— Вчера бях на бал у госпожа виконтеса дьо Босеан, една моя братовчедка, която има разкошна къща с копринени тапети и така нататък. Празненството беше великолепно и аз се забавлявах като цар...

— Че — прекъсна го рязко Вотрен.

— Какво искате да кажете, господине? — запита нервно Йожен.

— Казвам „че“, защото царчетата се забавляват много повече, отколкото царете.

— Вярно. Бих предпочел да съм такава птица вместо цар, защото... — каза „вечно съгласяващият се“ Поаре.

— Както и да е — продължи студентът, без да го остави да се доизкаже. — Танцувам с една от най-красивите жени на бала, прелестна графиня, най-очарователното създание, което съм виждал. На главата си беше сложила прасковени цветчета, а отстрани — чуден букет цветя, истински цветя, които ухаеха. Какво да ви разправам! Би трябвало да я видите, няма как да се опише жена, оживена от танца. Както и да е. Тази сутрин срещам божествената графиня към девет часа, пеш, по улица Гре. Господи! Сърцето ми се разтуптя, помислих...

— Че идва тук — каза Вотрен и хвърли пронизателен поглед на студента. — Сигурно е отивала у дядката Гобсек, лихваря. Ако се поровите в сърцата на парижанките, ще намерите лихваря преди любовника. Вашата графиня се нарича Анастаси дьо Ресто и живее на улица Елде.

При това име студентът се втрени във Вотрен. Дядо Горио изведнъж вдигна глава и загледа двамата събеседници със светнали и изпълнени с тревога очи, което изненада пансионерите.

— Кристоф ще закъснее. Значи, тя вече е ходила там! — възкликна той с болка.

— Правилно съм отгатнал — каза Вотрен, като се наклони към ухото на госпожа Воке.

Горио се хранеше машинално, без да вижда какво яде. Никога не бе изглеждал по-тъп, по-погълнат от мислите си.

— Господи, кой е могъл да ви каже името ѝ, господин Вотрен? — запита Йожен.

— Аха! Това е то — отвърна Вотрен. — Щом дядо Горио го знае, защо да не го знам и аз?

— Господин Горио! — извика студентът.

— Какво? — запита нещастният старец. — Значи тя беше много красива вчера, а?

— Кой?

— Госпожа дьо Ресто.

— Виждате ли го стария шушумига — каза госпожа Воке на Вотрен, — как му светнаха очите?

— Значи, той я издържа? — пошепна госпожица Мишоно на студента.

— О, да! Беше страшно хубава — отвърна Йожен, когото дядо Горио гледаше жадно. — Ако не беше госпожа дьо Босеан, моята божествена графиня щеше да е царицата на бала; младежите само нея гледаха, аз бях двадесети в списъка ѝ, не пропусна нито един кадрил. Другите жени бяха побеснели от яд. Ако вчера е имало щастливо създание, това е била тя. Прави са хората, като казват, че няма нищо по-красиво от фрегата с издути платна, кон в галоп и жена, която танцува.

— Вчера на върха на стълбата у една херцогиня — каза Вотрен, — тази сутрин на последното стъпало у лихваря; това са то парижанките. Ако съпрузите им не могат да поддържат безумния им лукс, те се продават. Ако не умеят да се продават, готови са да изтърбушат корема на майка си, само и само да намерят средства, за да блестят. Пред нищо не се спират. Известни истории!

При тази жестока забележка на Вотрен лицето на дядо Горио, което бе светнало като слънце в ясен ден, докато слушаше студента, помръкна.

— Добре де — каза госпожа Воке, — не чухме приключението ви. Вие заговорихте ли я? Попитахте ли я дали не иска да учи право?

— Тя не ме видя — отвърна Йожен. — Но да срещнеш една от най-красивите парижанки на улица Грe в девет часа, жена, която трябва да се е прибрала в два часа през нощта, това не е ли странно? Само в Париж може да се случи такова нещо.

— Е, има и по-странни неща — рече Вотрен.

Госпожица Тайфер толкова бе погълната от мисълта за опита, който се готвеше да направи, че едва слушаше разговора. Госпожа Кутюр ѝ даде знак да стане, за да отидат да се облекат. Когато двете жени излязоха, дядо Горио също си тръгна.

— Видяхте ли го — каза госпожа Воке на Вотрен и на останалите пансионери. — Ясно е, че заради такива жени се е разорил.

— Никога няма да ме накарате да повярвам — извика студентът, — че красивата графиня дьо Ресто има нещо общо с дядо Горио.

— Ние и не държим да ви накараме да повярвате — прекъсна го Вотрен. — Още сте твърде млад, за да познавате Париж. По-късно ще разберете, че тук се срещат така наречените „хора на страстите“...

При тези думи госпожица Мишоно погледна Вотрен многозначително, като полкови кон, дочул тръбата.

— Аха! — каза Вотрен след кратко мълчание и я изглежда проницателно. — Та кой ли не е имал своя мъничка страст?

Старата мома сведе очи като монахиня пред голи статуи.

— Искам да кажа — продължи той, — че тези хора си набиват нещо в главата. Жадни са за определена вода от определена чешма, а това често са застояли води, и за да пият от тях, са готови да продадат жените и депата си, да продадат дори душата си на дявола. За един това е хазартът, за други — борсата, колекция картини или насекоми, музиката; за трети — някоя жена, която им знае слабото място. На такива, ако щеш, всички жени на земята предложи, все им е едно. Искат само онази, която задоволява страстта им. Често тази жена съвсем не ги обича, нагрубява ги, кара ги скъпо да плащат някакво нищожно удоволствие. Нищо, палячовците не се отказват, готови са да зложат последната си дрипа, да й занесат последния си сантим. Дядо Горио е от тези хора. Графинята го използва, защото той знае да мълчи. Това е то вашето прекрасно общество! Горкият човек, само за нея мисли. Вън от страстта му, нали виждате, в главата му нищо няма, истинско добиче. Заговорете му за нея, лицето му светва като диамант. Не е трудно да се разгадае такава тайна. Днес сутринта той занесе позлатено сребро за претопяване, видях го, като влизаше у Гобсек на улица Гре. Слушайте какво стана после! Като се върна, той изпрати при графиня дьо Ресто оня глупак Кристоф, който ни показва писмото. В него имаше погасена полица. Ясно е, че щом и графинята е отишла у стария лихвар, налагало се е да бърза. Дядо Горио кавалерски е заплатил вместо нея. Не е кой знае каква философия да се разбере цялата работа. А това ви доказва, млади мой студенте, че докато вашата графиня се е смяла, танцувала е и се е превземала, докато е поклащала прасковените цветчета и си е подхващала полата, обувките са й стискали, както се казва, защото е мислела за

протестираната полица, която впрочем може да е била и на любовника ѝ.

— Като ви слушам, ужасно ми се прииска да узная истината. Утре ще отида у госпожа дьо Ресто! — извика Йожен.

— Да — съгласи се Поаре. — Утре трябва да отидете у госпожа дьо Ресто.

— Може да срещнете при нея и дядо ви Горио, ако е отишъл да получи наградата за щедростта си.

— Вашият Париж, значи, е блато — каза Йожен с отвращение.

— И то какво блато! — поде Вотрен. — Онези, които се калят с кола, са порядъчни хора, а които се калят пеша, са мошеници. Не дай боже да задигнете нещо дребно: ще ви изложат на показ на площада пред Съдебната палата. Откраднете един милион, по приемите ще ви сочат като доблестен човек. И плащаме тридесет милиона на полицията и на правосъдието, за да крепят този морал... Прекрасно, нали?

— Какво? — извика госпожа Воке. — Значи, дядо Горио с претопил позлатения си сервиз за закуска?

— Имаше ли в него капак с две гургулици? — запита Вотрен.

— Точно така.

— Сигурно много е държал на тези съдове. Заплака, докато сплескваше паницата и подноса. Случайно го видях — каза Йожен.

— Държеше на него като на живота си — отвърна вдовицата.

— Виж го ти, старчето, колко трябва да е увлечено! — възкликна Вотрен. — Тази жена му е налучкала слабото място.

Студентът се прибра в стаята си. Вотрен излезе. Няколко минути по-късно госпожа Кутюр и Викторин се качиха в един файтон, който Силви бе повикала. Госпожица Мишоно хвана Поаре под ръка и заедно отидоха да се разходят в Ботаническата градина през двата слънчеви часа на деня.

— Е, тези, речи го, че са вече женени — каза дебелата Силви. — Днес за пръв път излизат заедно. Такива са сухи, че ако се чукнат един от друг, ще излязат искри като от огниво.

— Да внимават да не се подпали шалът на госпожица Мишоно — засмя се госпожа Воке. — Ще пламне като прахан.

Горио се прибра в четири часа следобед и при светлината на двете мъждиви лампи видя Викторин със зачервени очи. Госпожа Воке слушаше разказа за безплодното им отиване у господин Тайфер тази сутрин. Тайфер ги приел, за да се обясни с тях, защото

посещенията на дъщеря му и на старата жена му били омръзнали.

— Представете си, мила госпожо — разказваше госпожа Кутюр на госпожа Воке, — той дори не покани Викторин да седне и тя през цялото време стоя права. На мене ми каза, без да се горещи, съвсем хладно, да си спестим ходенето при него; госпожицата, не каза „дъщеря ми“, си навреждала в неговите очи, като му досаждала (веднъж в годината, какво чудовище!), тъй като майка ѝ се омъжила без зестра и Викторин не можела да има никакви претенции. С една дума, каза толкова жестоки неща, че клетото момиче не можа да се сдържи и заплака. Падна на колене пред баща си и му каза, че настоява толкова само заради майка си, че ще се покори на волята му, без да възразява, но го умолява да прочете последното писмо на нещастната покойница. После му подаде писмото, като му говореше такива хубави думи, толкова прочувствено, просто не знаей откъде ѝ идеха на ума, сигурно бог ѝ ги подшушваше, друго не мога да си представя, защото горкото дете беше толкова вдъхновено, че като го слушах, аз се разплаках като добиче. А знаете ли какво правеше в това време онзи ужасен човек? Режеше си ноктите! Взе писмото, което клетата госпожа Тайфер бе обливала със сълзи, и го хвърли в камината. Каза само: „Добре!“ Направи се, че иска да вдигне дъщеря си, когато тя хвана ръцете му, за да ги целуне, а той ги дръпна. Не е ли престъпник? Оня дангалак, синът му, влезе и дори не поздрави сестра си.

— Та това са чудовища! — каза дядо Горио.

— После — продължи госпожа Кутюр, без да обърне внимание на възклицанието му — бащата и синът си излязоха, като се сбогуваха с мене и ме помолиха да ги извиня. Имали бърза работа. Това беше нашето посещение. Поне видях дъщеря си. Не знаей как може да се отказва от нея, като тя просто му е одрала кожата.

Пансионерите — тези, които живееха в дома, и приходящите, започнаха да пристигат един след друг, поздравяваха се и си подхвърляха по някоя от онези думи, които в известни парижки среди минават за духовитости, а всъщност главният им съставен елемент е глупостта, придружена от някой по-особен жест или странно произношение. Този жаргон непрекъснато се мени. Шегата, която е в основата му, остарява за не повече от месец. Политическо събитие, съдебен процес, улична песен, смешките на някой актьор — всичко може да послужи за тази игра, която се състои в това, да се препращат думите като топки. Новоизобретената диорама, която

даваше по-силна оптическа илюзия в сравнение с панорамата, бе породила в известни ателиета шегата да се говори на „рама“ и този своего рода шарж бе пренесен в „Дома Воке“ от един млад художник.

— Е, господин Поаре — рече чиновникът от музея, — как е ценното ви _здраверама_?

После, без да чака отговор, се обърна към госпожа Кутюр и Викторин:

— Виждам, че сте нещо опечалени.

— Ще _фечераме_ ли? — провикна се Орас Бианшон, студент по медицина и приятел на Растиняк. — Че стомахчето ми е слязло *usque ad talones**.

[* *Usque ad talones* — на развален латински — чак до петите.]

— Днес _студурамата_ си я бива! — рече Вотрен. — Та поизместете се де, дядо Горио! Може ли така! Кракът ви заема цялото място пред отвора на печката.

— Благородни господин Вотрен — намеси се Бианшон, — защо казвате _студурама_? Не е студурама, а _студорама_.

— Не — каза чиновникът от музея, — _студурама_ е, защото се казва студувам.

— Ха, ха!

— Ето и негово превъзходителство маркиз дьо Растиняк, доктор по криво-право — викна Бианшон, като хвана Йожен за врата и го стисна до задущаване. — Хей, къде са останалите?

Госпожица Мишоно влезе тихо. Мълчаливо поздрави сътрапезниците и седна при трите жени.

— Тръпки ме побиват, щом видя тоя стар прилеп — каза шепнешком Бианшон на Вотрен, като посочи госпожица Мишоно. — Сега изучавам системата на Гал* и намирам, че има нещо на Юда във формата на черепа й.

[* Франц Йозеф Гал — немски лекар, създател на френологията.]

— Познавате ли се с него? — попита Вотрен.

— Кой ли не го е срещал! — отвърна Бианшон. — Честна дума, тази бяла стара мома ми прилича на онези дълги червеи, които успяват да проядат и греда.

— Такъв е животът, млади момко — каза четиридесетгодишният, като си сресваше бакенбардите.

И роза, като всички рози, тя живя

една само утрин.

— Аха! Ето и чудесната _супорама_ — каза Поаре, когато Кристоф влезе, носейки внимателно супника.

— Извинявайте, господине — каза госпожа Воке, — но това не е супа от рама, а супа от зеле.

Всички младежи се разсмяха.

— Губите, Поаре!

— Поаре загуби!

— Да се отбележат две точки за мама Воке — каза Вотрен.

— Забелязахте ли мъглата тази сутрин? — запита чиновникът.

— Беше бясна и безпримерна мъгла — рече Бианшон, — мрачна, печална, зелена, задушваща, с една дума, мъгла Горио.

— Гориорама — каза художникът. — Защото нищо не се виждаше.

— Хей, милорд Горио, за вас говорим.

Седналият в края на масата откъм вратата за кухнята дядо Горио вдигна глава. По стар навик, останал му от времето, когато се бе занимавал с търговия, който и сега не бе напълно загубил, той бе взел филията хляб, сложена под салфетката му, и я душеше.

— Какво има — остро му подвижна госпожа Воке и гласът ѝ надви шума от тракането на лъжиците, чиниите и разговорите, — да не би хлябът ми да не ви харесва?

— Напротив, госпожо — отвърна Горио, — той е от етампско брашно и е първо качество.

— По какво познахте? — намеси се Йожен.

— По белотата, по вкуса.

— По вкуса на носа ви сигурно, защото го миришете — каза госпожа Воке. — Станали сте толкова пестелив, че ще започнете да се храните с кухненските изпарения.

— Тогава си вземете патент за изобретението — провикна се чиновникът от музея, — пари ще натрупате.

— Я го оставете. Той прави това, за да ни убеди, че е бил макаронаджия — рече художникът.

— Да не би носът ви да е реторта? — обади се пак чиновникът от музея.

— Каква торта? — запита Бианшон.

— Ре-торта.

— Ре-колта.

- Ре-корд.
- Ре-зен.
- Ре-пей.
- Ре-ка.
- Ре-квизит.
- Ре-торторама.

Осемте отговора екнаха от всички страни на стаята със скоростта на редова стрелба и предизвикаха още по-бурен смях поради това, че дядо Горио гледаше сътрапезниците си глуповато като човек, който се мъчи да разбере непознат език.

— Ре?... Какво ре? — обърна се той към седналия до него Вотрен.

— Резен от торта, старче — каза Вотрен и с един удар нахлупи шапката на Горио до очите.

Смаян от това неочаквано нападение, бедният старец за миг остана неподвижен. Кристоф взе чинията му, понеже си помисли, че си е изял супата, и когато Горио оправи шапката си и хвана лъжицата, тя чукна по масата. Всички се разсмяха.

— Господине — каза старецът, — това не са хубави шеги и ако още веднъж си позволите да ме ударите така...

— Какво ще стане, татенце? — прекъсна го Вотрен.

— Някой ден скъпо ще заплатите...

— В ада, нали? — рече художникът. — В онова тъмно ъгълче, където слагат лошите деца.

— Защо не се храните, госпожице? — обърна се Вотрен към Викторин. — Значи, таткото се инати, а?

— Ужас! — отвърна госпожа Кутюр.

— Ще трябва да се вразуми — каза Вотрен.

— Но госпожицата може да го осъди да я храни — намеси се Растиняк, който седеше до Бианшон, — щом тя не се храни. Ехе, я вижте как дядо Горио гледа госпожица Викторин.

Старецът бе престанал да яде и наблюдаваше нещастното момиче, по чието лице се четеше неподправена скръб, скръбта на отхвърлено дете, което обича баща си.

— Слушай, драги — тихо каза Йожен, — ние се мамим по отношение на дядо Горио. Той не е нито тъп, нито безчувствен. Приложи към него своята система Гал и после ще говорим. Тази нощ го видях как извива един позлатен поднос, сякаш беше от восък, и изразът на лицето му издаваше необикновени чувства. Мисля, че

животът му е доста тайнствен и заслужава да се проучи. Да, Бианшон, не се смей, не се шегувам.

— Този човек е медицински случай — рече Бианшон. — С това съм съгласен. Ако иска, мога да му направя дисекция.

— Не, опипай главата му.

— Да, ами ако глупостта му е заразителна?

На другия ден Растиняк се облече много изискано и към три часа отиде у госпожа дьо Ресто. По пътя се отдаде на онези безумни мечти, които правят живота на младежите толкова вълнуващо красив: тогава те не мислят нито за пречките, нито за опасностите, навсякъде виждат успех, поетизират живота си, давайки свобода на въображението, и се чувстват нещастни или огорчени при провалянето на проекти, живели само в необузданата им фантазия. Добре, че са неопитни и стеснителни, иначе никакъв ред в обществото не би бил възможен. Йожен стъпваше много предпазливо, за да не се изкаля. Но докато вървеше, мислеше за това, което щеше да каже на госпожа дьо Ресто, подготвяше си остроумия, измисляше някакъв въображаем разговор, съчиняваше си красиви изрази, фрази като на Талейран, смяташе, че неминуемо ще се представят благоприятни обстоятелства за признанието, върху което градеше бъдещето си. Но студентът все пак се изкаля и бе принуден да отиде на Пале-Роял да си лъсне обувките и да си изчисти панталона.

„Ако бях богат — каза си Йожен, докато му разваляха една петфранкова монета, която бе взел за в краен случай, — щях да отида с кола, за да мога спокойно да си размисля.“

Най-сетне стигна на улица Елде и каза, че иска да види графиня дьо Ресто. С хладната ярост на човек, уверен, че един ден ще победи, срещна презрителния поглед на прислугата, която го бе видяла как пресича двора пеша, без да бе чула спирането на кола пред вратата. Този поглед му беше още по-обиден, защото почувства унижителното си положение, щом влезе в двора и видя един красив буен кон, впрегнат в елегантен кабриолет, който говореше за разточителство и разкош и издаваше навик към всички парижки наслаждения. Така че Йожен изпадаше във все по-лошо настроение. Отворените чекмеджета на мозъка му, които разчиташе да намери пълни с остроумие, се затвориха, той просто оглупя. Докато чакаше отговора на графинята, на която един лакей съобщаваше имената на посетителите, Йожен отиде до най-близкия прозорец в преддверието,

застана на един крак, облакът се на дръжката и несъзнателно загледа към двора. Струваше му се, че чака отдавна и щеше да си тръгне, ако не бе надарен с онази чисто южняшка упоритост, която прави чудеса, ако се прилага неотклонно.

— Господине — каза лакеят, — госпожата е в будоара си и е много заета. Не ми отговори. Но ако можете да влезете в салона, там вече има един гост.

Докато с възхищение преценяваше страшната власт тези хора, които умеят с една дума да обвинят или осъдят господарите си, Растиняк решително отвори вратата, през която бе дошъл лакеят вероятно за да покаже на нахалната прислуга, че обстановката му е позната. Но съвсем глупаво попадна в една стая, където имаше лампи, бюфети, апарат за затопляне на хавлии; от нея се отиваше в тъмен коридор и към вътрешна стълба. Приглушените смехове, които чу в преддверието, окончателно го смутиха.

— Салонът е насам, господине — каза лакеят с онази престорена почтителност, която е по-лоша и от присмех.

Йожен се обърна толкова бързо, че се блъсна в някаква вана, но за щастие успя да задържи шапката си, която за малко не падна в нея. Тъкмо в този миг в дъното на коридора, осветен от слаба лампа, се отвори една врата и Растиняк чу едновременно гласовете на госпожа дьо Ресто и на дядо Горио и звук от целувка. Той се върна, последва слугата, прекоси трапезарията, влезе в един пръв салон и застана до прозореца, понеже откри, че той гледа към двора. Искаше да види дали този дядо Горио наистина е неговият дядо Горио. Сърцето му странно биеше, той си ужасните разсъждения на Вотрен. Лакеят още чакаше Йожен на вратата, когато в салона се втурна някакъв елегантен младеж и нетърпеливо подхвърли:

— Отивам си, Морис. Кажете на госпожа графинята, че съм я чакал повече от половин час.

Дръзкият младеж — тук той очевидно имаше особени права — затананика някаква италианска ария и се отправи към прозореца, до който стоеше Йожен, колкото за да огледа лицето на студента, толкова и за да надзърне в двора.

— Но господин графът ще стори по-добре, ако почака още миг, госпожата свърши — рече Морис и се върна в преддверието.

Точно тогава дядо Горио се показва на портата за коли — бе минал по тясната вътрешна стълба. Старецът извади чадъра от калъфа и се готвеше да го отвори, без да забележи, че портата се бе

разтворила, за да даде път на някакъв млад мъж с ордени, който караше елегантна двуколка. Дядо Горио едва успя да отскочи назад, за да не го премажат. Тафтата на чадъра бе подплашила коня и колата се занесе встрани, преди да спре пред главния вход на къщата. Младият мъж ядосано извърна глава, изгледа дядо Горио и преди старецът да излезе, му кимна с пресилена почителност, както хората поздравяват лихвар, от когото имат нужда, или опетнен човек, защото им е неудобно да го отминат, а после се червят. Дядо Горио отвърна добродушно с лек приятелски поклон. Всичко това стана светкавично бързо, но погълна цялото внимание на Йожен и той не забеляза, че не е сам. Изведнъж чу гласа на графинята:

— Ах, Максим! Отивате ли си? — Думите ѝ звучаха укорително и донякъде гневно.

Току-що пристигналата двуколка не ѝ бе направила никакво впечатление. Растиняк рязко се обърна и видя графинята. Беше облечена в изящен бял кашмирен пенъор с розови панделки и сресана небрежно, както всички парижанки преди обед. Цяла ухаеше — навярно вече се бе окъпала. Красотата ѝ изглеждаше някак по-мека, по-сладостна; черните ѝ очи бяха влажни. Очите на младежа виждат всичко, съзнанието му поглъща излъчванията на жената, както растението поема от въздуха веществата, които са му необходими. За Йожен не беше необходимо да докосне ръцете на графинята, за да усети тяхната разцъфнала свежест. Погледът му бе привлечен от гръдта, която свободно спускащия се пенъор за миг разкриваше, той сякаш виждаше под кашмира розовата плът. Графинята нямаше нужда от корсет — само коланът очертаваше гъвкавия ѝ кръст, шията ѝ приканваше към любов, краката ѝ изглеждаха още по-красиви в чехлите. Едва когато Максим улови ръката ѝ, за да я целуне, Йожен го забеляза, а графинята забеляза Йожен.

— Ах, вие ли сте, господин дьо Растиняк? Много се радвам, че ви виждам — каза тя с израз, чието значение не можеше да остане скрито за по-досетлив човек.

Максим многозначително поглеждаше ту Йожен, ту графинята — очевидно искаше да застави нахалника да си отиде.

„Хайде, мила, надявам се, че ще прогониш този нахалник!“

Тези думи бяха ясно разбираем превод на погледите на високомерния млад мъж, когото графиня Анастази бе нарекла Максим и в чието лице се бе загледала с онова покорно внимание, с

което жените неволно издават тайните си чувства. У Растиняк се надигна остра омраза към младия мъж. На първо място русите накъдрени и подредени коси на Максим му подсказаха колко неговите са ужасни; освен това ботушите на Максим бяха изящни, чисти, докато неговите, макар да бе внимавал къде стъпва, бяха придобили отгоре до долу някакъв кален оттенък; и най-сетне Максим носеше редингот, елегантно пристегнат, който му придаваше вид на красива жена, докато в три и половина часа Йожен бе облечен с черен фрак. С живия си ум детето на Юга почувства превъзходството, което облеклото придаваше на този тънък и висок денди със светли очи и бледо лице човек, способен да разори дори сираци. Без да дочака отговора на Йожен, госпожа дьо Ресто полетя към другия салон, полите на пеньоара ѝ се развяха и ѝ придадоха вид на пеперуда. Максим тръгна след нея. Побеснял, Йожен го последва. Тримата застанаха в средата на големия салон срещу камината. Студентът прекрасно разбираше, че пречи на омразния Максим, но с риск да настрои госпожа дьо Ресто против себе си, реши да му досажда. Изведнъж се сети, че го бе видял на бала на госпожа дьо Босеан и отгатна какво е Максим за госпожа дьо Ресто. И със свойствената на младежите дързост, която води до големи глупости или до големи успехи, той си каза:

„Ето моя съперник. Ще му дам да разбере.“

Безумец! Той не знаеше, че граф Максим дьо Трай оставяше да го обидят, после стреляше пръв и убиваше виновника. Йожен беше добър ловец, но още не бе му се случвало да свали двадесет от двадесет и двете кукли-мишени по панаирните стрелбища. Младият граф се отпусна в едно кресло до камината, взе машата и започна толкова ядосано, толкова начумерено да рови огъня, че красивото лице на Анастаси изведнъж помръкна. Младата жена се обърна към Йожен и му отправи хладно въпросителен поглед, който ясно казваше: „Защо не си вървите?“ В такъв случай възпитаните хора съчиняват набързо някоя от онези фрази, които би трябвало да се нарекат „фрази за сбогуване“.

Но Йожен си придаде най-приятно изражение и каза:

— Час по-скоро исках да ви видя, госпожо, за да...

И внезапно спря. Една врата се отвори и неочаквано се появи господинът, който караше двуколката. Беше без шапка, не поздрави графинята, угрижено погледна Йожен, подаде ръка на Максим и му каза добър ден с някакъв своего рода братски тон, което много удиви

Йожен. Провинциалните младежи не знаят колко приятни са съпружеските триъгълници.

— Господин дьо Ресто — представи графинята мъжа си на студента.

Йожен дълбоко се поклони.

— Това е — продължи тя, като представяше Йожен на граф дьо Ресто — господин дьо Растиняк, сродник на госпожа виконтесата дьо Босеан откъм Марсийак. Имах удоволствието да се запозная с него на нейния последен бал.

„Сродник на госпожа виконтесата дьо Босеан откъм Марсийак!“ Тези думи графинята произнесе леко натъртено, с гордостта, която изпитва всяка домакиня, когато доказва, че я посещават само изтъкнати личности, и те произведоха магическо въздействие. Графът изостави студено-официалния си вид и се ръкува със студента.

— Щастлив съм да се запозная с вас, господине — каза той.

Дори граф Максим дьо Трай погледна тревожно Йожен и нахалното му изражение изчезна. Магическата промяна, която се дължеше на намесата на едно знатно име, отвори сто чекмеджета в мозъка на южняка и му възвърна остроумията, които си бе подготвил. Внезапна светлина разбули пред него атмосферата във висшето парижко общество, която дотогава му бе неясна. Пансионът „Воке“ и дядо Горио останаха далеч от него.

— Мислех, че родът Марсийак е изгаснал — каза дьо граф Ресто на Йожен.

— Да, господине — отвърна той. — Рицарят Растиняк, чичо на баща ми, се оженил за последната представителка на рода Марсийак. Имал само една дъщеря, която се омъжила за маршал дьо Кларенбо, дядо по майка на госпожа дьо Босеан. Ние сме от по-младия, при това обеднял клон на Растинякови, понеже чичото на баща ми като вицеадмирал загубил всичко в служба на краля. Революционното правителство не пожелало да признае нашата част, когато ликвидирало „Индийската компания“.

— Чичото на баща ви не е ли командвал „Ванжъор“ преди 1789 година?

— Точно така.

— В такъв случай той се е познавал с моя дядо, който е командвал „Варвик“.

Максим сви рамене и погледна госпожа дьо Ресто, сякаш искаше да й каже: „Ако тоя се разприказва за флотата, загубени сме.“

Анастаси разбра смисъла на погледа му и с удивителното самообладание жените се усмихна и каза:

— Елате, Максим, имам да ви питам нещо. Господа, ще ви оставим да плувате с „Варвик“ и „Ванжъор“.

После тя стана и лукаво направи знак на Максим. Двамата се отправиха към будоара. Едва морганатичната двойка (хубав немски израз, който няма съответствие на френски) стигна до вратата и графът прекъсна разговора си с Йожен.

— Анастаси! Останете при нас, мила — извика той сърдито, — нали знаете, че...

— Ей сега, ей сега — пресече го тя. — Само за минутка. Искам да поръчам нещо на Максим.

Графинята скоро се върна. Понеже всички жени, принудени да се съобразяват с характера на мъжете си, за да правят каквото си искат, умеят да разбират докъде могат да стигнат, без да загубят ценното им доверие, и никога не ги дразнят за дреболии, графинята отгатна по някои нотки в гласа на графа, че няма да има мира, ако стои в будоара. Виновник за това неприятно положение беше Йожен. Затова тя с раздражен жест и поглед посочи студента на Максим, който доста многозначително каза на графа, на жена му и на Йожен:

— Вие, изглежда, сте заета и аз не искам да ви преча. Сбогом. И бързо си тръгна.

— Не си отивайте, Максим! — извика графът.

— Елате за вечеря — каза графинята, пак остави Йожен и графа сами и последва Максим в първия салон, където двамата се позабавиха доста, за да има време господин дьо Ресто да отпрати Йожен.

Растиняк дочуваше как те се смеят, разговарят, замлъкват, но лукаво сипеше духовитости, ласкаеше господин дьо Ресто, увеличаше го в спорове, за да дочака графинята и да разбере какви са връзките ѝ с дядо Горио. В ума му не се побираше как тази жена, която очевидно беше влюбена в Максим и въртеше мъжа си, може да е любовница и на макаронаджията. Той искаше да разкрие нейната тайна, надяваше се, че тогава ще успее изцяло да завладее тази жена, олицетворение на парижанката.

— Анастаси! — извика отново графът.

— Хайде, Максим, горкичкят ми! — каза тя на младия мъж. — Трябва да се примирим. Ще се видим довечера.

— Надявам се, Нази — пошепна ѝ той на ухото, — че ще

отпратите веднъж завинаги това момче. Очите му пламват като въглени, щом пенъоарът ви се поразтвори. Иначе той ще ви се обясни в любов, ще ви изложи и аз ще трябва да го застрелям.

— Да не сте луд, Максим — отвърна тя, — та нали такива студентчета са чудесни гръмоотводи? По-скоро ще накарам Ресто да го намрази.

Максим се засмя и излезе, последван от графинята, която застана на прозореца и го гледа, докато той се качваше в колата, разиграваше коня си и въртеше камшика. Върна се при другите едва след като портата се затвори.

— Знаете ли, мила — провикна се графът, когато тя влезе, — имението, където живее семейството на господина, е недалеч от Вертой, на Шарант. Чичото на бащата на господина и моят дядо са се познавали.

— Много ми е драго, че сте намерили общи познати — каза разсеяно графинята.

— Повече, отколкото предполагате — пошепна ѝ Йожен.

— Как така? — бързо запита тя.

— Преди малко — продължи студентът, — видях да излиза от вашия дом един господин, с когото живея врата до врата в пансиона, дядо Горио.

При това име, украсено с думичката „дядо“, графът, който разравяше огъня, хвърли машата в камината, сякаш му бе опарила ръката, и стана.

— Господине, можехте да кажете поне господин Горио! — извика той.

Като вадя как мъжът ѝ избухна, графинята пребледня, после се изчерви. Очевидно ѝ беше станало неудобно. Тя се помъчи да говори естествено и каза с престорено спокойствие:

— Не бихте могли да познавате човек, на когото ние повече да държим... — После млъкна, погледна пианото, нещо сякаш ѝ хрумна и тя добави: — Обичате ли музиката, господине?

— Много — отговори Йожен, изчервен и объркан при мисълта, че е направил някаква голяма грешка.

— Пеете ли? — високо попита тя, седна пред пианото и бързо удари по клавишите от долното до горното фа — rrrrra!

— Не, госпожо.

Граф дьо Ресто крачеше из салона.

— Жалко, лишавате се от едно мощно средство за успех — и тя

запя.

Произнасянето на името на дядо Горио бе имало магическо въздействие, но обратното на онова, което бяха произвели думите „сродник на госпожа дьо Босеан“. Йожен бе изпаднал в положението на човек, който, приет по благоволение в дома на любител на антики, по невнимание докосва шкаф, пълен със скулптурни фигури и събаря три-четири недобре залепени глави. Искаше му се да потъне в земята. Лицето на госпожа дьо Ресто беше сурово, хладно, очите ѝ бяха безизразни и избягваха погледа на нещастния студент.

— Госпожо — каза той, — вие имате да говорите с господин дьо Ресто, приежете моите почитания и ми разрешете и друг път...

— Заповядайте, когато обичате — бързо каза графинята, като прекъсна Йожен с едно движение. — Бъдете сигурен, че господин дьо Ресто и аз ще ви приемем с най-голямо удоволствие.

Йожен се поклонил дълбоко на двамата и излезе, последван от господин дьо Ресто, който, въпреки протестите му, го придружи до преддверието.

— Ако този господин дойде пак — каза графът на Морис, — нито госпожата, нито аз сме в къщи.

На вратата Йожен забеляза, че вали.

„Ясно — каза си той, — направих някаква глупост, чиято причина и значение не ми са известни, а на това отгоре ще си разваля фрака и шапката. Защо не си седях в стаята, да си зубря правото и да мисля само как да стана свестен съдия. За мене ли е да ходя във висшето общество, щом, за да може човек правилно да маневрира в него, трябва двуколки, блестящи ботуши, златни верижки, изобщо всички необходими принадлежности — още от сутринта бели чортови ръкавици по десет франка чифта, и непременно жълти ръкавици вечер? Отде се взе и тоя дъртак Горио!...“

Когато застана пред пътната порта, един файтонджия, който вероятно току-що бе карал младоженци и явно гледаше да направи още някой контрабанден курс, тайно от собственика на колата, видя Йожен в черен фрак, с бяла жилетка, жълти ръкавици и лъснати ботуши, но без чадър и му направи знак да се качи. Студентът се намираще под въздействието на глух гняв, който обикновено тласка младежите все по-дълбоко в пропастта, щом веднъж са се озовали в нея, сякаш се надяват да намерят изход на дъното. Той кимна на файтонджията в знак на съгласие и се качи в колата, макар че имаше само някоя и друга монета в джоба. Няколко пъпчици от портокалов

цвят и сърмени нишки свидетелстваха, че тук действително бяха седели младоженци.

— Къде отива господинът? — попита файтонджията, който вече си бе свалил белите ръкавици.

„Дявол да го вземе — рече си Йожен, — щом ще затъвам, поне да имам полза!“

— Карайте в дома Босеан — добави той високо.

— У кой Босеан по-точно? — рече файтонджията.

Сложен въпрос, който смути Йожен. Този новоизпечен светски мъж не знаеше, че има два дома Босеан, не бе проумял колко е богат откъм роднини, които пет пари не даваха за него.

— У виконт дьо Босеан на улица...

— Грьонел — прекъсна го файтонджията и кимна с глава. — Нали знаете, има още един дом Босеан, на маркиз дьо Босеан, на улица Сен-Доминик — прибави той и вдигна стълбичката на колата.

— Разбира се, че знам — отвърна сухо Йожен, хвърли шапката си на предната седалка и си каза: „Днес, изглежда, всички са решили да се гаврят с мене! Това приключение ще ми излезе скъпо. Но поне ще направя посещение на моята така наречена братовчедка, наистина аристократично. Тоя стар разбойник Горио вече ми струва най-малко десет франка. Ей богу, ще разкажа всичко на госпожа дьо Босеан. Може да я разсмея. Тя сигурно знае тайната на престъпните връзки между този стар плъх без опашка с хубавицата. По-добре да се харесам на братовчедка си, отколкото да си блъскам главата с тази развратница, която ми се струва доста скъпичка. Щом името на красивата виконтеса притежава такава сила, колко ли повече тежест ще има самата тя? Най-добре да се обърнем към висшите сфери. Като си решил да се изкатериш на небето, обърни се направо към самия Господ Бог!“

Тези думи са краткото обобщение на хилядите мисли, които се блъскаха в главата на Йожен. Загледан в дъжда, той се поуспокои и донякъде си възвърна самочувствието. Каза си, че ако изхарчи две от скъпоценните си петфранкови монети, които му оставаха, поне ще ги изхарчи разумно, за да пощади фрака, шапката и ботушите си. Не без усмивка чу, когато файтонджията извика: „Моля, вратата!“ Облечен в червено и златно вратар, разтвори портата на дома, чиито панти изскърцаха и Растиняк видя с приятно чувство на задоволство как файтонът мина под свода, зави в двора и спря пред навеса на входа. Облечен в дълга синя шуба, поръбена с червено, файтонджията

услужливо спусна стълбичката. Когато слезе от колата, Йожен дочу приглушени смехове откъм колонадата. Трима-четирима лакеи си правеха шеги с файтона за младоженци. Студентът още по-ясно разбра смеха им, когато сравни своя файтон с една от най-елегантните парижки карети, впрегната в два буйни коня с рози на ушите, които хапеха юздите си, докато кочияш с напудрени коси и красива връзка дърпаше поводите, сякаш животните щяха да побегнат. В двора на Шосе-д'Антен пред вратата на госпожа дьо Ресто чакаше кабриолетът на оня двадесет и шест годишен мъж. В предградието Сен-Жермен чакаше луксозната кола на голям аристократ, която навярно струваше над тридесет хиляди франка.

„Кого ли ще заваря — каза си Йожен, разбрал, малко късно, че в Париж не се намират лесно незаети жени и че завладяването на тези кралици изисква не само буйна кръв. — Дявол да го вземе! Сигурно и братовчедка ми си има някой Максим.“

Изкачи се по стъпалата по-мрачен от смъртта. Щом застана пред вратата, тя се отвори. Лакеите му се сториха по-сериозни от магарета, когато ги чешат. Празникът, на който бе присъствал, се бе състоял в тържествените приемни салони на партера. Понеже не бе имал време да направи посещение на братовчедка си между поканата и бала, той още не бе влизал в стаите ѝ и сега за пръв път щеше да види онази самобитна изисканост, която носи отпечатъка на душата и характера на една аристократка. Сега това проучване щеше да е още по-интересно за него, понеже вече познаваше салона на госпожа дьо Ресто и можеше да направи сравнение. Виконтесата не приемаше преди четири и половина. Пет минути по-рано не би допуснала братовчеда си. Йожен, който съвсем не познаваше парижкия етикет, бе отведен по отрупана с цветя широка бяла стълба със златни перила и червена пътека до стаите на госпожа дьо Босеан, чиято клюкарски разнасяна биография му беше неизвестна, с други думи, не бе в течение на всички онези вечно подменящи се истории, които вечер се разправят от ухо на ухо из парижките салони.

От три години виконтесата имаше връзка с един от най-видните и най-богати португалски благородници, маркиз д'Ажуда-Пинто. Това беше една от онези невинни връзки, тъй увлекателни за двете действащи лица, че те не могат да понасят присъствието на трети помежду им. Затова и виконт дьо Босеан, ще, не ще даваше личен пример, като зачиташе този морганатичен брак. Хората, които през първите дни на това приятелство идваха в два часа на посещение у

виконтесата, намираха при нея маркиз д'Ажуда-Пинто. Неспособна да затвори вратата си за гостите, понеже щеше да е неприлично, госпожа дьо Босеан толкова хладно приемаше хората и толкова внимателно изучаваше тавана, че всеки разбираше до каква степен ѝ пречи. Когато из Париж се разчу, че посещенията между два и четири часа досаждат на госпожа дьо Босеан, тя се озова в пълно усамотение. Виконтесата ходеше в театър „Буфон“ или на опера, придружена от господин дьо Босеан и от господин д'Ажуда-Пинто. Но като възпитан човек, господин дьо Босеан винаги напускаше жена си и португалеца веднага след като ги настанеше. Сега господин д'Ажуда щеше да се жени. Негова избраница беше една от госпожиците дьо Рошфид. В цялото висше общество само едно лице не знаеше за този брак и това лице беше госпожа дьо Босеан. Вярно, че някои нейни приятелки ѝ бяха загатнали за това. Тя се бе усмихнала, понеже смяташе, че приятелките ѝ искат да смутят щастието ѝ от завист. Но предстоеше да се оповести бракът. Макар че беше дошъл да предупреди виконтесата, красивият португалец още не смееше да ѝ спомене нито дума. Защо? Разбира се, няма нищо по-трудно от това да дадеш на една жена подобен „ултиматум“. Някои мъже се чувстват по-добре на дуел пред мъж, готов да пониже сърцето им с шпага, отколкото пред жена, която най-напред два часа реди жалби, а после примира и иска етер, за да се свести. Така че в този миг господин д'Ажуда-Пинто седеше като на тръни и искаше да си върви, казваше, че госпожа дьо Босеан все някак ще научи новината, че той ще ѝ пише, че ще е по-удобно да нанесе убийствения удар с писмо, отколкото лично. Когато лакеят на виконтесата съобщи за господин Йожен дьо Растиняк, маркиз д'Ажуда-Пинто трепна от радост. Имайте пред вид, че влюбената жена е много по-изобретателна, когато става въпрос да си създава тревоги, отколкото в изкуството да разнообразява удоволствията. В момента, когато мъжът я изоставя, тя отгатва смисъла на всяко движение по-бързо, отколкото жребецът, за който Вергилий казва, че подушвал далечните миризми, предвещаващи любов. Затова бъдете уверени, че госпожа дьо Босеан долови неволното леко, но ужасно поради своята непосредственост трепване. Йожен не знаеше, че в Париж никога не бива да отидеш на гости, преди да си разпитал приятелите на дома, за да узнаеш историите на съпруга, на съпругата и дори на децата. Иначе рискуваш да направиш някоя от онези грешки, за които в Полша казват много изразително: „Впрягай пет вола в колата си!“, вероятно за да те измъкнат от

затруднението. Ако във Франция за подобни грешки в разговора все още няма специален израз, вероятно причината е, че тук те се смятат невъзможни — нали всички знаят клюките. След като се изложи по този начин у госпожа дьо Ресто, която дори не му остави време да впрегне петте вола в колата си, само Йожен бе способен да рискува пак да опре до воловете и да отиде на гости у госпожа дьо Босеан. Но в първия случай той ужасно притесни госпожа дьо Ресто и господин дьо Трай, а сега избави от затруднение господин д'Ажуда.

— Сбогом — каза португалецът, ставайки бързо, докато Йожен влизаше в един кокетен малък салон в сиво и розово, където луксът бе доведен до изящество.

— До довечера — отвърна госпожа дьо Босеан, като обърна глава и погледна маркиза. — Нали отиваме в „Буфон“.

— Няма да мога — отвърна той и улови дръжката на вратата.

Госпожа дьо Босеан стана и го повика да се върне, без да обръща внимание на Йожен. Замаян от блясъка на вълшебното великолепие, той стоеше прав, струваше му се, че е попаднал сред арабска приказка и не знаеше къде да се дене в присъствието на тази жена, която не го забелязваше. Вдигнала показалеца на дясната си ръка, виконтесата с красиво движение посочи на маркиза един стол пред себе си. В това движение се чувстваше толкова страстна заповед, че маркизът пусна дръжката на вратата и се върна. Йожен го изгледа не без завист.

„Ето — каза си той — собственика на каретата! Значи, за да привлечеш погледа на някоя парижанка, трябва да имаш буйни коне, слуги в ливрея и купища злато?“

Демонът на разкоша впи зъби в сърцето му, обзе го трескаво желание да забогатее, от жажда за злато гърлото му пресъхна. Имаше сто и тридесет франка до края на тримесечието. Баща му, майка му, братята му, сестрите му общо не харчеха и двеста франка на месец. Сравнението, което набързо направи между сегашното си положение и целта, която трябваше да постигне, още повече го обърка.

— А защо — запита засмяно виконтесата португалеца — „не можете“ да дойдете на театър?

— Зает съм. Канен съм на вечеря у английския посланик.

— Ще си тръгнете по-рано.

Когато един мъж изневерява, той е принуден да трупа лъжа след лъжа. Господин д'Ажуда се усмихна:

— Толкова ли държите?

— Разбира се.

— Ето, това исках да чуя — отвърна той и ѝ хвърли нежен поглед, който би могъл да успокои всяка друга жена.

После ѝ целуна ръка и си отиде.

Йожен прокара ръка в косите си и понечи да се поклони, като мислеше, че сега вече госпожа дьо Босеан ще се сети за него. Но тя изведнъж стана, спусна се към коридора, изтича до един от прозорците и загледа господин д'Ажуда, който се качваше в колата. Наддаде ухо и чу как слугата повтаря на кочияша нареждането му: „У господин дьо Рошфид.“

Тези думи, както и бързината, с която д'Ажуда се качи в каретата, бяха като гръм и мълния за виконтесата; тя се върна разкъсвана от смъртни предчувствия. Така стават най-ужасните катастрофи във висшето общество. Госпожа дьо Босеан се прибра в спалнята си, седна пред една маса, взе лист изящна хартия и написа:

„Щом ще вечеряте у Рошфид, а не в английското посолство, дължите ми обяснение. Чакам ви.“

След като поправи някои букви, изкривени от разтрепераната ѝ ръка, тя се подписа „К“, което означаваше „Клер дьо Бургон“, и позвъни.

— Жак — каза тя на появилия се веднага слуга, — в седем и половина часа ще отидете у господин дьо Рошфид и ще попитате за маркиз д'Ажуда. Ако господин маркизът е там, ще му предадете това писмо, без да чакате отговор; ако не е, ще се върнете и ще ми донесете писмото.

— Едно лице чака в салона госпожа виконтесата.

— А, вярно — рече тя и бутна вратата.

Йожен започваше да се чувства много неудобно; най-сетне виконтесата влезе и му каза с глас, който го развълнува до дъното на сърцето:

— Простете, господине, трябваше да напиша едно писмо. Сега съм на ваше разположение.

Тя сама не знаеше какво говори, защото в същото време си мислеше: „Ах, той иска да се ожени за госпожица дьо Рошфид! Но нима е свободен? Или бракът ще бъде осуетен тази вечер, или аз... Така или иначе, утре въпросът ще бъде приключен.“

— Братовчедке... — започна Йожен.

— Моля — каза виконтесата и толкова надменно изгледа студента, че той се смрази.

Йожен разбра смисъла на това „моля“. От три часа бе научил толкова много, че вече беше нащрек.

— Госпожо... — поправи се той, като се изчерви. После след малко колебание продължи: — Простете ми, но аз толкова се нуждаю от закрила, че дори един намек за родство е в състояние да ме окуражи.

Госпожа дьо Босеан се усмихна, но тъжно — около нея вече тътнеше грохотът на нещастieto.

— Ако знаете в какво положение се намира семейството ми — продължи той, — сигурно ще пожелаете да бъдете като онези феи-закрилници, които отстраняват всички пречки.

— Добре, братовчеде — усмихна се тя, — с какво мога да ви бъда полезна?

— Зная ли? Самият факт, че съм свързан с вас чрез някакво родство, което се губи в мрака на времето, за мен е вече цяло богатство. Но вие ме смутихте, забравих какво бях дошъл да ви кажа. Вие сте единственият човек, когото познавам в Париж. Ах, да! Искан да ви помоля да ме приемете като нещастно дете, което желае да се прилепи за вашата дреха и което е готово да умре за вас...

— Можете ли да убиете човек заради мене?

— И двама съм готов да убия — каза Йожен.

— Дете! Да, вие сте дете — рече тя, като преглътна сълзите си. — Вие сигурно ще обичате искрено!

— О, да! — кимна той.

Със самоуверения си отговор студентът живо заинтересува виконтесата. Южнякът за пръв път действаше пресметливо. По пътя между синия будоар на госпожа дьо Ресто и розовия салон на госпожа дьо Босеан Йожен бе успял да премине тригодишен курс по „Парижко право“. За него не се говори, макар то да е върховната юриспруденция в тукашното общество, ако добре го познаваш и го прилагаш правилно, можеш всичко да постигнеш.

— Ах, да, сетих се — каза Йожен. — На вашия бал ми направи впечатление госпожа дьо Ресто. Тази сутрин ѝ отидох на гости.

— Навярно много сте ѝ досадили — усмихна се госпожа дьо Босеан.

— Е, да! Аз съм невежа и ще настроя всички срещу себе си, ако откажете да ми помогнете. Мисля, че в Париж е много трудно да се намери млада, красива, богата и елегантна жена, която да не е заета, а тъкмо такъв водач ми е необходим, за да ме посвети в онова, което

вие, жените, толкова добре умеете да разяснявате — живота. Навсякъде ще срещна някой господин дьо Трай. Така че дойдох да ви помоля да ми разгадаете една тайна, да ми кажете каква глупост съм направил. Заговорих за един човек...

— Госпожа херцогиня дьо Ланже — съобщи Жан, прекъсвайки студента, който с рязко замахване изрази досадата си.

— Ако искате да имате успех — тихо каза виконтесата, — бъдете преди всичко по-въздържан. — О, добър ден, мила — додаде тя, стана да посрещне херцогинята и с нежно вълнение стисна ръцете ѝ, сякаш бе нейна сестра, на което херцогинята отвърна с най-голяма гальовност.

„Трябва да са добри приятелки — каза си Растиняк. — Ще имам две покровителки. Двете жени вероятно имат еднакви вкусове и в такъв случай и херцогинята ще прояви интерес към мен.“

— На какво щастливо хрумване дължа щастието да ви видя, мила Антоанет? — запита госпожа дьо Босеан.

— Просто видях господин д'Ажуда-Пинто, като влизаше у господин дьо Рошфид, и си помислих, че сте сама.

Докато херцогинята произнасяше тези злокобни думи, госпожа дьо Босеан не сви устни, не се изчерви, очите ѝ не трепнаха, челото ѝ дори сякаш се проясни.

— Ако знаех, че сте заета... — продължи херцогинята и се обърна към Йожен.

— Това е господин Йожен дьо Растиняк, мой братовчед — каза виконтесата. — Имате ли известия от генерал дьо Монриво? — запита тя. — Вчера Серизи ми каза, че хората вече просто не го виждали. Идвал ли е днес у вас?

Говореше се, че херцогинята била изоставена от господин дьо Монриво, в когото била безумно влюбена. Въпросът я засегна право в сърцето. Тя се изчерви и отвърна:

— Вчера той беше в Елисейския дворец.

— Дежурен ли? — запита госпожа дьо Босеан.

— Клара, вие навярно знаете — поде херцогинята със святкащи от злоба очи. — Утре ще бъде известен бракът на господин д'Ажуда-Пинто с госпожица дьо Рошфид.

Ударът беше толкова силен, че виконтесата пребледня, но отвърна със смях:

— Това са слухове, които забавляват глупците. Защо човек като д'Ажуда-Пинто ще подари на Рошфид едно от най-знатните имена на

Португалия? Рошфид са благородници едва от вчера.

— Но Берт ще има, както разправят, двеста хиляди франка рента.

— Господин д'Ажуда е достатъчно богат, за да прави подобни сделки.

— Но, мила, госпожица дьо Рошфид е очарователна.

— Ах!

— Както и да е. Днес той е на вечеря у тях, условията са уговорени. Много ме изненадва, че сте толкова зле осведомена.

— Та каква глупост сте направили, господине? — обърна се госпожа дьо Босеан към Йожен. — Това бедно дете толкова отскоро е попаднало в обществото, че нищо не разбира от нашия разговор, мила Антоанет. Бъдете добра към него. А ние утре ще продължим. Нали знаете, утре всичко вече ще се знае официално и тогава ще можете да говорите с положителност като официоз.

Херцогинята се обърна към Йожен и надменно го изгледа от главата до петите, сякаш искаше да го смаже, да го унищожи.

— Госпожо, без да зная как, аз забих нож в сърцето на госпожа дьо Ресто. Неволно, там е грешката ми — каза студентът. Находчивостта му бе помогнала и той бе отгатнал хапливия подтекст в любезните думи, които си размениха двете жени. — Макар може би да се боите от хората, за които е ясно каква болка ви нанасят, вие продължавате да се срещате с тях, докато онзи, който наранява, без да знае дълбочината на нанесената рана, смятате за глупав, недодялан, за човек, който не умее нищо да използва, и всички го презират.

Госпожа дьо Босеан отправи към студента един от ония топли погледи, в които големите души умеят да вложат и благодарност, и достойнство. Този поглед беше като балсам и успокои раната, нанесена на студента от херцогинята, която го бе изгледала като бирник, дошъл да му прави оценка.

— Представете си — продължи Йожен, — тъкмо бях успял да спечеля благоволението на граф дьо Ресто, защото — обърна се той към херцогинята едновременно скромно и лукаво — трябва да ви кажа, госпожо, че аз още съм само студент, самотен, беден...

— Не говорете така, господин дьо Растиняк. Ние, жените, никога не пожелаваме онова, което никой не желае.

— Нищо — рече Йожен, — аз съм само на двадесет и две години. Човек трябва да изживее нещастията, свойствени на възрастта му. Впрочем сега се изповядвам, а никой не би могъл да

коленичи в по-прелестна изповедня: в нея се извършват греховете, за които се обвиняваме в другите изповедни.

При тези антирелигиозни думи лицето на херцогинята стана хладно и за да подчертае простацината им, тя каза на виконтесата:

— Господинът е отскоро...

Госпожа дьо Босеан откровено се изсмя — и на братовчед си, и на херцогинята.

— Съвсем отскоро, мила, и си търси преподавателка, която да го научи на добър вкус.

— Госпожо херцогиньо — продължи Йожен, — нима не е естествено да желаем да проникнем в тайните на онова, което ни очарова? — „Хайде, рече си той на ум, сигурен съм, че им говоря като бръснар.“

— Струва ми се обаче, че госпожа дьо Ресто е ученичка на господин дьо Трай — забеляза херцогинята.

— Аз не знаех, госпожо — отвърна студентът. — И съвсем необмислено се намесих между двамата. Както и да е. Доста добре се бях разбрал със съпруга, известно време графинята ме понасяше и ето че изведнъж се сетих да им кажа, че познавам един човек, когото малко преди това бях видял как излиза по черната стълба, след като бе целунал графинята в дъното на коридора.

— Кой беше той? — запитаха двете жени.

— Един старец, който плаща четиридесет франка като мене, бедния студент, в същия пансион в края на предградието Сен-Марсо; истински нещастник, с когото всички се подиграваме. Наричаме го дядо Горио!

— Какво дете сте вие! — възкликна виконтесата. — Та госпожа дьо Ресто като госпожица се казваше Горио!

— Дъщеря на производител на фиде — намеси се херцогинята. — Просто момиче. В двореца беше представена едновременно с дъщерята на някакъв сладкар. Не си ли спомняш, Клара? Кралят се разсмя и пусна една шега на латински във връзка с брашното. Хора... как беше... хора...

— *Ejusdem farinae** — каза Йожен.

[* *Ejusdem farinae* (лат.) — от общото брашно.]

— Точно така — потвърди херцогинята.

— Ах, той бил баща й! — възкликна ужасен студентът.

— Точно така. Човекът има две дъщери, които безумно обича, макар и едната, и другата почти да са отказали от него.

— Втората не беше ли женена за един банкер с немско име... някой си барон дьо Нюсенжан? — запита виконтесата, като погледна към госпожа дьо Ламже. — Не се ли казваше Делфин? Руса жена, има странична ложа в операта, идва и в „Буфон“ и се смее високо, за да привлича вниманието на хората, нали?

Херцогинята каза с усмивка:

— Просто ви се възхищавам, мила. Как можете толкова да се занимавате с подобни хора? Само лудо влюбен мъж като Ресто можеше да се ожени за брашнената госпожица Анастаси. Но тя не беше за него. Сега е в ръцете на господин дьо Трай, който ще я погуби.

— Те, значи, са се отрекли от баща си — повтори Йожен.

— Точно така, от баща си — каза виконтесата. — От собствения си баща, който, както разправят хората, дал на всяка по пет-шестстотин хиляди франка, за да бъдат щастливи и да ги ожени добре, а си оставил само осемстотин-хиляда франка рента, понеже мислил, че дъщерите му ще си останат негови дъщери, че си е създал два дома, където ще го обичат, ще го гледат. След две години зетъвете му го прогонили от своята среда като последен бедняк...

Още под свежото влияние на чистата и свята семейна атмосфера, още под очарованието на младежкия идеализъм, Йожен, който прекарваше първия си ден на бойното поле на парижката цивилизация, се просълзи. Неподправеното вълнение е толкова заразително, че тримата се спогледаха мълчаливо.

— Ех, боже мой — каза госпожа дьо Ланже, — да, това изглежда много ужасно, но подобни случаи се срещат всеки ден. Сигурно има някаква причина. Слушайте, мила, мислили ли сте си някога какво е зетят? Зетят е оня, за когото ние, искам да кажа вие или аз, ще отгледаме едно мило създание, с което ще сме свързани чрез хиляди връзки, което в продължение на седемнадесет години ще бъде радостта на семейството, неговата чиста душа, както би казал Ламартин, за да стане по-късно негова отрова. Когато съпругът ни я отнеме, той най-напред ще грабне любовта ѝ и с нея като с брадва ще отсече в сърцето и в душата на този ангел чувства, които са я свързвали със семейството ѝ. До вчера дъщеря ни е била всичко за нас, ние сме били всичко за нея. Утре тя ще стане наша неприятелка. Нима всеки ден не виждаме подобни трагедии? Тук снахата е до немай-къде нахална със свекъра си, който всичко е пожертвал за сина си. Там зетят изхвърля тъща си. Мнозина питат какво трагично има

днес в обществото; малка ли е трагедията със зетъвите, без да говорим за нашите бракове, които вече са пълна глупост. Представям си какво се е случило със стария производител на фиде. Доколкото си спомням, този Форио...

— Горио, госпожо.

— Да, този Морио е бил председател на своята секция по време на революцията; осведомили го за настъпващия глад и отначало забогатял, като продавал брашното десет пъти по-скъпо, отколкото му струвало. Доставял си каквито количества искал. Управителят на имението на баба ми разправял, че му продал брашно за огромна сума. Като всички хора от този род на времето, този Морио сигурно е делил с комитета за обществено спасение. Спомням си, че управителят казвал на баба ми, че тя спокойно може да стои в Гранвиле, защото житото ѝ било прекрасна лична карта. Както и да е, този Морио, който продавал жито на главорезите, имал само една страст — обожавал дъщерите си. Настанил нависоко голямата в дома Ресто и присадил другата у барон дьо Нюсенжан, богат banker, който се представя за роялист. Нали разбирате, по време на Империята двамата зетъве не придириели особено за това, че старецът със заслуги от деветдесет и трета година ходи у тях; при Бонапарт още вървяло. Но когато се върнаха Бурбоните, клетникът започнал да пречи на господин дьо Ресто и още повече на банкера. Дъщерите, които може би все още обичат баща си, искали и вълкът да е сит, и агнето цяло — да угодят и на баща си, и на съпрузите си; приемали го, когато нямали гости; измисляли предлози, уж проявявали нежност: „Елате, татко, ще ни бъде по-добре, понеже ще бъдем сами!“ и други подобни. Аз мисля, мила, че истинските чувства правят човека прозорлив и умен; сърцето на горкия деец от деветдесет и трета година започнало да кърви. Разбрал, че дъщерите му се срамуват от него, че те държат на съпрузите си, а той вреди на зетъвите си. Така че трябвало да се пожертва. И той се пожертвал, защото бил баща: самоизгонил се. Като видял, че дъщерите му са доволни, разбрал, че е постъпил добре. Бащата и децата били съучастници в това малко престъпление. С всекиго може да се случи. Нима този дядо Дорио не бил като петно от смазка в салоните на дъщерите си? Пък там и той се притеснявал, отегчавал се. Това, което станало с този баща, би могло да се случи между най-хубавата жена и човека, когото тя най-много обича: ако му досажда с любовта си, той си отива, прави подлости. Така е с всички чувства. Сърцето е като

съкровищница. Изсипете ли я изведнъж, вие сте разорен. Ние не прощаваме на чувство, изявено изцяло, както не прощаваме на мъж, останал без стотинка. Този баща дал всичко, което имал. Двадесет години раздавал сърцето и душата си; дал цялото си богатство наведнъж. След като лимонът бил изцеден до капка, дъщерите хвърлили кората на пътя.

— Хората са подли — каза виконтесата, като дърпаше ресните на шала си.

Тя седеше с наведени очи, защото бе дълбоко засегната. Думите на госпожа дьо Ланже всъщност целяха нея.

— Подли ли? Нищо подобно — поде херцогинята, — те чисто и просто вървят по своя път. Казвам ви това, защото не съм толкова глупава да не разбирам хората. Но и аз мисля като вас — добави тя и стисна ръката на виконтесата. — Светът е тресавище и ние трябва да се стараем да не затъваме в него.

Тя стана, целуна госпожа дьо Босеан по челото и каза:

— Днес сте много красиви, моя мила. Лицето ви е необикновено свежо.

После погледна братовчеда, кимна му леко и излезе.

— А Горио е толкова благороден! — каза Йожен.

Той си припомни как старецът извиваше позлатените съдове през нощта.

Госпожа дьо Босеан не го чу; беше се замислила. Няколко минути седяха мълчаливо; вцепенен от стеснение, бедният студент не смееше нито да си отиде, нито да остане, нито да говори.

— Хората са подли и зли — най-сетне рече виконтесата. — Щом ни се случи нещастие, все се намира някой приятел, готов да ни съобщи и да човърка сърцето ни с кама, а в същото време ни кара да се възхищаваме от дръжката ѝ. Започват сарказмите, започва присмехът! Ах! Но аз ще се браня!

Тя вдигна глава със свойственото си благородство и в гордите и очи блеснаха светкавици.

— Ах — добави тя, като забеляза Йожен, — вие сте тук!

— Все още — каза той печално.

— Така да бъде, господин дьо Растиняк, отнасяйте се с хората, както заслужават. Вие искате да се издигнете, добре, ще ви помогна. Ще разберете колко е дълбока покварата на жените, ще измерите жалката суета на мъжете. Макар че доста съм чела книгата на живота, все пак се намериха страници, които ми бяха неизвестни. Сега знам

всичко. Колкото сте по-хладно пресметлив, толкова по-далеч ще стигнете. Удряйте безмилостно — ще се боят от вас. Гледайте и на мъжете, и на жените като на пощенски коне, оставяйте ги да мрат, щом стигнете до сменна станция — така ще се изкачите до желания връх. Разбирате ли, тук вие ще бъдете нищожество, ако не намерите жена, която да се заинтересува за вас. Тя трябва да е млада, богата, елегантна. Но ако изпитвате истинско чувство, крийте го, крийте го като съкровище; никога не го издавайте — иначе сте загубен: няма да бъдете палач, а жертва. Ако се влюбите, добре пазете тайната си. Разкрийте я само след като разберете кому доверявате сърцето си. За да опазите отсега тази любов, която още не съществува, научете се да не вярвате на хората. Слушайте, Мигел... — виконтесата сбърка неволно, но не забеляза грешката си — има нещо по-ужасно от съдбата на този баща, изоставен от дъщерите си, които биха желали той да е мъртъв: това е съперничеството между двете сестри. Ресто е от благороден род и висшето общество е приело жена му, тя е била представена в двора; но сестра ѝ, богатата ѝ сестра, красивата госпожа Делфин дьо Нюсенжан, съпруга на човек, пълен с пари, умира от мъка; ревността я съсипва, защото е на сто мили от сестра си; сестра ѝ вече не ѝ е сестра; двете жени се отказват една от друга, както се отричат от баща си. Затова госпожа дьо Нюсенжан би изложила цялата кал между улица Сен-Лазар и улица Грьонел, за да влезе в моя салон. Тя мислеше, че дьо Марсе ще ѝ помогне да постигне целта си, затова стана робиня на дьо Марсе, безумно досажда на дьо Марсе. Но дьо Марсе пет пари не дава за нея. Ако ми я представите, ще станете нейният Вениамин*1, тя ще ви обожава. След това, ако можете, обичайте я, ако не — послужете си с нея. Ще я допусна един-два пъти на големи приеми, когато имам тълпа гости; но никога няма да я приема през деня. Ще я поздравя. Това е достатъчно. Графинята ви е затворила вратата си, задето сте произнесли името на Горио. Да, драги, и двадесет пъти да отидете у госпожа дьо Ресто, тя винаги ще отсъства. Вие сте отвергнат. Добре, нека Горио ви представи на госпожа Делфин дьо Нюсенжан. Красивата госпожа дьо Нюсенжан ще ви бъде нещо като фирма. Станете неин избраник и жените ще лудеят по вас. Нейните съперници, нейните приятелки, най-добрите ѝ приятелки ще пожелаят да ви отнемат от нея. Има жени, които се влюбват само в мъж, когото друга е избрала, както има жалки еснафки, които копират нашите шапки и се надяват, че с това ще придобият и нашите

обноски. Вие ще имате успехи. В Париж успехът е всичко, той е ключът на могъществото. Ако жените решат, че сте остроумен и талантлив, и мъжете ще го повярват, стига сам да не ги опровергавате. Тогава ще можете да пожелаете каквото ви хрумне, ще имате достъп навсякъде. Тогава ще разберете какво е висшето общество — сбирщина от измамници и измамници. Не бъдете нито от едните, нито от другите. Давам ви името си като нишката на Ариадна*2, за да навлезете в този лабиринт. Не го излагайте — рече тя, като наведе глава и хвърли царствен поглед на студента, — върнете ми го чисто. Сега ме оставете. И ние, жените, си имаме свои битки.

[*1 Вениамин — любимият син на Яков (библ.).]

[*2 Ариадна — дъщеря на Минос. Дала на Тезей нишка, с помощта на която той успял да излезе от лабиринта, след като убил минотавъра (гръцка митология).]

— Ако ви трябва човек, готов заради вас да възпламени мина... — прекъсна я Йожен.

— Е, и какво? — запита тя.

Младежът се удари в гърдите, усмихна се в отговор на усмивката на братовчедка си и излезе. Беше пет часът. Йожен беше гладен и се уплаши да не би да закъснее за вечеря. Този страх го накара да се зарадва, че толкова бързо ще прекоси Париж. Чисто механичното удоволствие от возенето му позволи да се отдаде на нахлулите в главата му мисли. Когато младеж на неговата възраст се чувства засегнат, той се разгневява, беснее, заплашва с юмрук цялото общество, иска да си отмъсти и същевременно не се чувства сигурен. В този миг Растиняк беше като смазан от думите: „Графинята ви е затворила вратата си.“

„Ще отида — рече си той. — И ако госпожа дьо Босеан излезе права, ако достъпът в този дом ми е запретен... аз ще... Госпожа дьо Ресто ще ме среща във всички салони, където ходи. Ще науча фехтовка, ще науча да стрелям с пистолет и ще убия нейния Максим!“

„Ами пари! — крещеше разсъдъкът му. — Къде ще намериш пари?“

Изведнъж показният разкош у графиня дьо Ресто изникна пред очите му. Там бе видял лукс, в който една госпожица Горио не можеше да не е влюбена, позлати, предмети, чиято стойност личеше прекалено явно, глупавия лукс на забогателия простак, пражосничество на издържана жена. Тази картина, от която той сякаш

не можеше да отвърне поглед, изведнъж бе пометена от спомена за величествения дом на семейство Босеан. Пренесено във висшите сфери на парижкото общество, въображението на студента разшири ума и съзнанието му и му вдъхна хиляди злокобни за сърцето мисли. Той видя света такъв, какъвто е: за богатите няма закони, няма морал. В парите видя „Ultima ratio mundi“*.

[* Ultima ratio mundi (лат.) — видоизменен текст на латински девиз, който Луи XIV наредил да се гравира върху топовете му.]

„Вотрен е прав — каза си той. — Богатството е добродетел!“

Когато стигна на улица Ньов-Сент-Жьонвиев, той бързо се качи в стаята си, слезе, за да даде десет франка на файтонджията, после отиде във вонящата трапезария. Осемнадесетте сътрапезници му се сториха като животни, които се тъпчат. Видът на тези жалки хора, на тази стая го ужаси. Преходът беше толкова рязък, контрастът толкова пълен, че не можеше да не събуди необикновено силна амбиция у Йожен. От една страна, свежите и прелестни образи от най-елегантната обществена среда, млади, оживени лица, обградени с чудни предмети на изкуството и разкоша, страстни, пълни с поезия черти, от друга — зловещи образи, заобиколени със смрад лица, в които страстите бяха оставили само свързките и машинарията. Поуките, които гневът на изоставена жена бе изтръгнал от госпожа дьо Босеан, нейните замайващи предложения се връщаха в паметта му; мизерията идваше да ги изтълкува. Растиняк реши да си проправи два успоредни пътя към богатство — да се отдаде на науката и на любовта, да стане учен доктор по право и светски мъж. Беше още дете! Тези две линии са несъвместими, те никога не се пресичат.

— Много сте мрачен, господин маркизе — рече му Вотрен и го изгледа така, сякаш проникваше до най-скритите тайни на сърцето му.

— Не съм разположен да понасям шегите на хора, които ме наричат „господин маркиз“ — отвърна Йожен. — Тук, за да си наистина маркиз, трябва да имаш сто хиляди франка рента, а щом живееш в пансиона „Воке“, не можеш да се наречеш любимец на съдбата.

Вотрен изгледа Растиняк с бащинско презрение, сякаш казваше: „Хлапе! На един залък ще те глътна!“ После отвърна:

— Вие сте в лошо настроение, защото не сте има ли успех пред графиня дьо Ресто.

— Тя ми затвори вратата си, защото ѝ казах, че баща ѝ се храни

на нашата маса — извика Растиняк.

Пансионерите се спогледаха. Горио сведе поглед, извърна се и си избърса очите.

— Пръснахте ми емфие в окото — каза той на съседа си.

— Отсега нататък всеки, който засегне дядо Горио — намеси се Йожен и изгледа съседа на някогашния макаронаджия, — ще има работа с мене. Той струва повече от всички нас. Не говоря за дамите — допълни той, като се обърна към госпожица Тайфер.

С тези думи разговорът приключи. Йожен ги произнесе така, че накара сътрапезниците си да млъкнат. Само Вотрен му рече насмешливо:

— Щом смятате да се нагърбите с покровителството на дядо Горио и да се пишете негов отговорен редактор, ще трябва добре да умеете да държите шпага и да стреляте с пистолет.

— Имам това пред вид — каза Йожен.

— Значи, от днес влизате в бой, а?

— Може би — отвърна Растиняк. — Но на никого няма да давам сметка за работите си, тъй като и аз не се мъча да отгатна какво правят другите, например нощем.

Вотрен изгледа Растиняк накриво:

— Моето момче, когато човек не иска марионетките да го правят на глупак, трябва направо да влезе в бараката, а не само да надзърта през дупките на пердето. — Но като видя, че Йожен пак кипва, добави: — Стига приказки. С вас ще си поговорим, когато поискате.

Обедът продължи мрачно, натегнато. Покрусен от думите на студента, дядо Горио не разбра, че настроението към него се е променило и че сега той има млад защитник, който е в състояние да прекрати тормоза срещу него.

— Значи — тихо каза госпожа Воке, — излиза, че господин Горио има дъщеря графиня?

— И баронеса — отвърна й Растиняк.

— Само за това го бива — каза Бианшон на Растиняк. — Изследвах му главата: има само една изпъкналост — тази на бащинството. Излиза, че е „вечен баща“.

Йожен беше в такова тежко настроение, че шегата на Бианшон не можа да го разсмее. Искаше да се възползва от съветите на госпожа дьо Босеан и се питаше откъде и как да намери пари. Пред очите му се разгръщаха светските простори, едновременно пусти и

пълни. След като вечерята свърши, остана сам в трапезарията.

— Та, значи, вие сте видели дъщеря ми? — запита Горио развълнуван.

Сепнат от унеса си, Йожен хвана ръката на стареца и го погледна с особена нежност.

— Вие сте добър и достоен човек — каза той. — После ще говорим за вашите дъщери.

Без да слуша повече дядо Горио, той отиде в стаята си и написа на майка си следното писмо:

„Мила майко,

Виж дали не ще намериш за мене трета гръд. Сега съм в такова положение, че мога бързо да забогатея. Необходими са ми хиляда и двеста франка, и то на всяка цена. Не казвай нищо за моята молба на баща ми, защото той може да се противопостави, а ако сега не получа тези пари, от отчаяние ще се застрелям. Ще ти обясня доводите си, когато се видим, иначе би трябвало да ти напиша цели томове, за да разбереш в какво положение се намирам. Не съм играл комар, скъпа мамо, нямам дългове. Но ако държиш да запазиш живота, който си ми дала, трябва да ми намериш тези пари. Както и да е, сега ходя у виконтеса дьо Босеан, която ме взе под свое покровителство. Трябва да се движа във висшето общество, а нямам пари дори за свестни ръкавици. Мога да ям само хляб, да пия само вода, ако трябва, ще гладувам, но не мога без сечивата, с които тук се копае лозето. Или ще си пробия път, или ще остана в калта. Знам колко надежди възлагате на мене и искаш бързо да ги оправдая. Скъпа мамо, продай някои стари скъпоценности, скоро ще получиш от мен други в замяна. Добре ми е известно положението, в което се намира нашето семейство и мога да преценя колко ще ти струва подобна жертва. Бъди уверена, че ненапразно те моля да я направиш, иначе, значи, съм чудовище. Трябва да разбереш, че в случая говори само гласът на една наложителна необходимост. Цялото наше бъдеще зависи от тази помощ, която ще ми позволи да започна борбата. Защото животът в Париж е непрекъснатата борба. Ако няма друга възможност да се намери цялата сума, продайте лелините дантели, кажи й, че ще й изпратя по-хубави и пр.“

Писа и на двете си сестри — поотделно — с молба да му изпратят колкото имат спестени пари и за да им ги измъкне, без те да

споменат пред другите за жертвата, която положително с радост щяха да направят за него, позова се на тяхната чувствителност, докосна струните на честта, толкова изопнати и отзивчиви в младите сърца. Но след като написа писмата, вместо да се успокои, почувства напрежение, което не можеше да овладее: трепереше, стряскаше се. Честолюбивият младеж познаваше чистотата и благородството на тези души, погребани в затънтения роден край, знаеше каква мъка ще причини на двете си сестри и същевременно колко голяма ще бъде радостта им, с каква наслада тайничко ще си говорят за любимия брат в дъното на градината. Съвестта му го озари и му ги показва как броят скришно своите нищожни богатства: той сякаш ги видя как пускат в ход цялата си момичешка хитрост, за да му изпратят парите „тайно“; първата лъжа в живота им щеше да бъде от великодушие.

„Сърцето на сестрата е чисто като диамант, а обичта ѝ безгранична!“ — рече си Йожен.

Досрамя го, че им писа. Колко искрени щяха да бъдат техните пожелания за успех, колко чист щеше да е устремът на душите им към небето! С каква радост щяха да се пожертват! Каква болка щеше да изпита майка му, ако не успееше да му изпрати цялата сума! И всички тези прекрасни чувства, тези ужасни жертви щяха да му послужат като стъпало, за да стигне до Делфин дьо Нюсенжан. Няколко сълзи, последни зрънца тамян, хвърлени върху свещения семеен олтар, бликнаха от очите му. Обзет от отчаяние, той неспокойно закрочи из стаята. В този миг Горио го зърна през открехнатата врата, влезе и го запита:

— Какво ви е, господине?

— Ах, съседе, аз още съм син и брат така, както вие сте баща. Прав сте, че треперите за графиня Анастаси: тя има връзка с някой си Максим дьо Трай, който ще я погуби.

Горио измърмори няколко думи, чийто смисъл Йожен не успя да долови, и си отиде. На другия ден Растиняк прати писмата по пощата. Той се колеба до последния миг, но ги пусна в кутията и каза: „Ще успее!“ — думи на комарджия или на голям пълководец, съдбоносни думи, които по-често водят до гибел, отколкото до спасение.

Няколко дни по-късно Йожен отиде у госпожа дьо Ресто, но не бе приет. Потърси я и трети път, но и трите пъти вратата ѝ се оказа затворена за него, макар че избра часове, когато граф Максим дьо Трай не беше там. Виконтесата излезе права. Студентът престана да учи. Ходеше на лекции колкото за проверката и веднага след това си

тръгваше. Както повечето студенти и той имаше намерение да се стегне, когато наближат изпитите; беше решил да мине семестриално втората и третата година и накрая сериозно да се заеме да изучи цялото право. Така че му оставаха петнадесет свободни месеца, през които можеше да се впусне по парижкия океан, да търгува с жени или да лови богатства. Тази седмица той посети два пъти госпожа дьо Босеан — отиваше при нея, когато колата на маркиз д'Ажуда потегляше. Тази забележителна жена, най-поетичната личност в предградието Сен-Жермен, удържа победа и успя да отложи за известно време брака на госпожица дьо Рошфид с маркиз д'Ажуда-Пинто. Но през последните няколко дена страхът, че ще загуби щастието си, бе възпламенил цялата ѝ страст и това ускори катастрофата. И маркиз д'Ажуда, и Рошфид бяха погледнали на скарването и сдобряването като на благоприятно обстоятелство — надяваха се, че госпожа дьо Босеан ще свикне с мисълта за този брак и ще пожертва утринните си срещи заради неизбежното бъдеще. Така че въпреки всички свещени клетви, които повтаряше всеки ден, господин д'Ажуда разиграваше комедия, а виконтесата нямаше нищо против да я мамят. „Вместо благородно да скочи през прозореца — казваше най-добрата ѝ приятелка херцогиня дьо Ланже, — тя се оставя да я изблъскват по стълбата.“ Все пак този последен отблясък пред залеза доста дълго задържа виконтесата в Париж и ѝ даде възможност да послужи на младия си сродник, към когото изпитваше суеверна привързаност. Йожен се отнасяше към нея предано и съчувствено при обстоятелства, когато обикновено жените в ничий поглед не срещат нито милост, нито истинска утеха. Най-често в такива случаи, ако някои мъж им заговори нежно, той прави това със задна цел.

В желанието си свършено да разбере шахматната партия, която му предстоеше, преди да се опита да акостира в дома Нюсенжан, Растиняк се зае да проучи миналото на Горио и събра достоверни сведения, които могат да се предадат накратко както следва:

Преди Революцията Жан-Жоашен Горио бил прост работник в някаква фабрика за фиде. Сръчен, пестелив и предприемчив, той закупил предприятието на господаря си, който станал случайно жертва по време на първия бунт през 1789 година. Настанил се на улица Жюсиен при житния пазар и с грубоват, но верен усет за действителността поел председателството на своята секция, за да осигури на предприятието си покровителството на най-влиятелните

хора през това опасно време. Тази благоразумна постъпка станала причина за неговото забогатяване, започнало по време на истинския или умишлено предизвикан глад, вследствие на който житото в Париж достигнало неимоверни цени. Народът се изтрепвал пред вратите на хлеббарниците, докато някои хора спокойно си купували тестени произведения в бакалниците. Тази година гражданинът Горио натрупал капитал, който по-сетне му дал възможност да търгува със замах, какъвто човек може да си позволи само при наличността на много пари. Случило му се това, което се случва с хората, надарени с ограничени възможности: посредствеността му го спасила. Впрочем размерът на богатството му станал известен едва когато вече не било опасно и то не предизвикало завист у никого. Горио сякаш вложил целия си ум в търговията с жито. Станело ли въпрос за жито, за брашно, за зърно, за качествата и произхода им, за грижи за запазването им, за предвиждане на цените или каква ще бъде реколтата, за намиране на евтини житни храни, за доставки от Сицилия или Украйна, нямало равен на Горио. Само да го видел човек как търгува, как обяснява законите за вноса на зърно, как ги проучва, как долавя слабостите им, решавал, че е достоен за министър. Търпелив, деен, енергичен, упорит, бърз, акуратен в изпращането на стоката си, той имал орлов поглед, сещал се пръв, предвиждал всичко, криел всичко; бил дипломат в замислите, войник при изпълнението. Вън от специалността си, от простото си тъмно дюкянче, на прага на което прекарвал свободните си часове, облегал рамо на рамката на вратата, той пак ставал тъп и груб работник, човек, неспособен да разбере една мисъл, безразличен към духовните радости, заспивал на представления, бил един от онези парижки долибановци*1, чиято сила е в глупостта. Такива хора си приличат по едно — в сърцето на почти всички ще откриете някое възвишено чувство. Две чувства изпълвали цялото сърце на макаронаджията и поглъщали цялата му нежност така, както търговията с жито заемала цялото му съзнание. Жена му, единствена дъщеря на богат чифликчия от Бри, била за него предмет на обожание, на безгранична любов. Горио се възхищавал от това крехко и силно, чувствително и красиво същество, пълна противоположност на самия него. Ако може да се говори за вродено чувство у мъжа, нима то не е гордостта, че покровителства някое слабо създание? Прибавете и любовта, тази силна благодарност на всички откровени души към източника на техните удоволствия, и ще разберете някои доста странни душевни

явления. След седем години безоблачен живот за свое нещастие Горио загубил жена си: тя била започнала да му влияе и извън областта на чувствата и може би щяла да облагороди неговата първобитна природа, може би щяла да посее в него стремеж към обществото, усет към живота. При това положение бащинското чувство у Горио се развило извън разумните граници. Той прехвърлил любовта от жена си, която смъртта му отнела, върху двете си дъщери и отначало те напълно оправдали голямото му чувство. Богати търговци и чифликчии се надпреварвали да му предлагат дъщерите си, но той решил да остане вдовец. Тъст му, единственият мъж, когото Горио обичал, казвал с положителност, че зет му решил да не изневерява на жена си дори и след смъртта ѝ. Неспособни да разберат такова възвишено безумие, хората от пазара започнали да му се подиграват и му прикачили някакъв смешен прякор. Но върху рамото на първия, който, пийнал по случай някакъв пазарлък, си позволил да го произнесе пред макаронаджията, се стоварил такъв юмручен удар, че той полетял с главата напред към крайпътния камък на улица Облен. Безумната обич, боязливата и нежна привързаност на Горио към дъщерите му била толкова известна, че веднъж някакъв негов конкурент, за да може да определя свободно цените, решил да го отстрани от пазара и му казал, че кабриолет съборил Делфин. Макаронаджията пребледнял, позеленял и веднага напуснал тържището. След това няколко дена лежал болен вследствие уплахата, причинена му от тази мнима тревога. В случая не приложил смъртоносния си удар по рамото, но прогонил конкурента от пазара, като дочакал сгоден момент и го разорил. Естествено възпитал дъщерите си съвсем неразумно. При богатство, което му носело годишен доход над шест хиляди франка, Горио харчел за себе си не повече от хиляда и двеста франка и цялото му щастие се състояло в това да задоволява всички прищевки на момичетата. Той наел най-добрите учители, за да им дадат всички познания, необходими за едно добро възпитание, както и гувернантка. За щастие тя се оказала разумна жена с добър вкус. Момичетата учили да яздят кон, имали карета, живеели, както живеят любовниците на старите богати благородници. Достатъчно било да пожелаят нещо, и баща им бързал да им го достави независимо от цената. В замяна на даровете си той искал само милувки. Естествено за Горио дъщерите му стояли много над него, наравно с ангелите. Клетникът обичал дори болката, която те му причинявали. Когато

дъщерите му станали на възраст за женене, те имали възможност да си изберат мъж по вкус, тъй като всяка щяла да получи в зестра половината от бащиното си състояние. Граф дьо Ресто започнал да ухажва Анастаси заради красотата ѝ и понеже имала аристократически наклонности, тя приела да напусне бащиния си дом, за да влезе във висшето общество. Делфин обичала парите и се омъжила за барон дьо Нюсенжан, банкиер от немски произход, който получил баронската си титла по време на Свещената империя*2. Горио си останал макаронаджия. Но дъщерите му започнали да се дразнят, че продължава да се занимава с търговия, макар тя да била целият му живот. След като пет години настоявали, той се съгласил да ликвидира предприятието си, да живее с лихвите от капитала си и от печалбите натрупани през последните години. Този именно капитал госпожа Воке, у която той се бе настанил на пансион, оцени, че носи между осем и десет хиляди франка рента. Той примирено решил да отиде в нейния дом, след като с отчаяние разбрал, че зетъвете му не само не позволяват на дъщерите му да го вземат при себе си, но дори и да го приемат открито.

[*1 Долибан — герой от комедията на Шудар „Глухият или Препълнената странноприемница“. Името му е станало синоним на предан баща.]

[*2 Когато Наполеон става император, започва да раздава често срещу пари благороднически титли.]

Тези сведения бяха единственото, което знаеше за Горио някои си господин Мюре, откупил предприятието му. Така че предположенията, които бе изразила в присъствие на Растиняк херцогиня дьо Ланже, напълно се потвърждаваха. С това приключва изложението на тази тъмна, но страшна парижка трагедия.

II. Навлизане във висшето общество

Към края на първата седмица на декември Растиняк получи две писма — от майка си от по-голямата от двете си сестри. Той едновременно подскочи от радост и потрепери от ужас, като видя познатите почерци. Двата тънки листа хартия съдържаха присъда — смърт или живот над надеждите му. Ако изпитваше страх, като си помислеше за бедността на близките си от една страна, от друга Йожен ясно чувстваше предпочитанието им към него и не можеше да

не се бои, че е изсмукал последните им капки кръв. Писмото на майка му гласеше:

„Мило дете, изпращам ти, каквото ми искаше. Използвай тези пари за добро; дори да трябва да спасявам живота ти, втори път не ще мога да намеря толкова голяма сума, без да кажа на баща ти, което ще наруши разбирателството в нашето семейство. За да я събера, ще бъдем принудени да ипотекираме имота. Не мога да преценя стойността на планове, които не са ми известни. Но от какво естество могат да бъдат тези планове, та се боиш да ми ги довериш? Няма нужда да пишеше томовете, за да ми обясниш — ние, майките, разбираме всичко от една дума и тази дума би ми спестила тревогата на неизвестността. Не мога да скрия от тебе тягостното впечатление, което ми направи писмото ти. Мили синко, какво ли чувство те е накарало да всееш такъв страх в сърцето ми? Навярно много си страдал, когато си ми писал това писмо, защото аз много страдах, докато го четях. Какъв път смяташ да поемеш? Дали не ще бъдеш принуден да представяш живота си, щастието си за такива, каквито не са, да се срещаш с хора, сред които не можеш да се движиш, без да правиш разноси не по силите ти, да губиш ценното си за учене време? Скъпи ми Йожен, повярвай на майчиното си сърце — кривите пътища не водят до нищо голямо. Търпението и примирението трябва да бъдат добродетелите на младежи в твоето положение. Не ти се карам, не бих искала към жертвата да се примесва горчивина. Казвам ти думи на майка, която е колкото доверлива, толкова и предвидлива. Ти знаеш какви са твоите задължения, а аз знам колко сърцето ти е чисто, колко добри са намеренията ти. Затова мога без страх да ти кажа: «Тръгвай, любими сине, върви!» Треперя, защото съм майка, но нежно ще съпътстват всяка твоя стъпка нашите благопожелания и благословии. Бъди внимателен, скъпи сине. Ти трябва да си разумен като мъж, защото съдбата на петима души, които обичаш, зависи от тебе. Да, цялото ни щастие е в тебе, както и твоето щастие е наше щастие. Ние молим бога да ти помага в начинанията ти. В случая леля ти Марсийак се показва нечувано добра. Тя стигна дотам, че отлично разбра какво искаш да кажеш, когато ми говориш за ръкавиците си. Но си призна весело, че има слабост към първородния. Мили Йожен, обичай леля си! Ще ти кажа какво направи тя за тебе едва когато постигнеш целта си. Иначе нейните пари ще ти парят пръстите. Вие, децата, не знаете какво означава да пожертваш спомени! Но какво ли

не бихме пожертвали за вас? Тя ме помоли да ти кажа, че те целува по челото и че с тази целувка иска да ти придаде силата често да се чувстваш щастлив. Тази добра, прекрасна жена сама щеше да ти пише, ако пръстите ѝ не бяха засегнати от подагра. Баща ти е добре. Реколтата от 1819 година надмина нашите очаквания. Сбогом, мило дете. Нищо няма да кажа на сестрите ти. Лор също ти праща писмо. Оставям я тя да ти избъбри дребните семейни събития. Дано небето ти помогне да успееш! О, да, мой мили Йожен, ти трябва да успееш! Мъката, която ми причини, беше толкова голяма, че втори път не бих я понесла. Разбрах какво е да си беден, докато мечтаех за богатство, което да дам на детето си. Сега сбогом. Не ни оставяй без новини и приеми целувките, които ти праща своята майка.“

Когато дочете писмото, Йожен беше облян в сълзи. Сети се за Горио, който бе смачкал позлатените си съдове и ги бе продал, за да погаси полицата на дъщеря си.

„Майка ти е направила същото със скъпоценности — помисли той. — Леля ти навярно е плакала, докато е продавала реликвите си! С какво право ще проклинаш Анастаси? За егоистичното си бъдеще ти направи това, което тя е направила за любовника си. Кой от двама ви струва повече?“

Студентът усети как нещо непоносимо го пари отвътре. Прииска му се да се откаже от намеренията си, да не приеме тези пари. Изпита благородни тайни угризения, които хората рядко оценяват достойно, когато съдят себеподобните си, но заради тях небесните ангели често оправдават престъпника, осъден от земните правници. Растиняк отвори писмото на сестра си, чиито невинни и прелестни изрази вляха свежест в сърцето му:

„Писмото ти пристигна много навреме, мили братко. Агат и аз искахме да използваме парите си за толкова разнообразни неща, че вече се чудехме какво да си купим. Ти постъпи като слугата на испанския крал, който съборил всичките часовници на господаря си — накара ни да стигнем до съгласие. Вярно, ние все спорехме какво да предпочетем и през ум не ни минаваше, добри ми Йожен, онова, което може да задоволи и двете ни. Агат просто скачаше от радост. През целия ден бяхме като луди «до такава висша степен» (стил на леля), че мама няколко пъти ни каза строго: «Но какво ви е, госпожици!» Мисля, че ако ни се бе поскарала, щяхме да бъдем още

по-доволни. Жените сигурно изпитват особено удоволствие, когато страдат заради човека, когото обичат! Само аз малко се умислих и натъжих въпреки радостта си. Сигурно от мене няма да излезе сваятна жена, защото обичам да харча. Бях си купила два колана и едно хубаво шило, за да пробивам дупки на корсетите си, въобще глупости, така че имах по-малко пари от дебелата Агат, която е пестелива и си крие паричките като сврака. Тя имаше двеста франка! А аз, бедно мое братче, само сто и петдесет. Така ми се пада! Просто ми се искаше да си хвърля колана в кладенеца, ще ми бъде тежко да го нося. Аз те ограбих. Агат беше чудесна. Каза ми: «Нека общо да изпратим триста и петдесетте франка!» Но не мога да се сдържа да не ти разправам всичко, както си беше. Знаеш ли какво направихме, за да се покорим на твоята заповед? Взехме прословутите си пари и тръгнахме уж на разходка. Стигнахме до големия път, а оттам тичешком до Рюфес, където чисто и просто ги предадохме на господин Грембер, който държи кралската пощенска кантора. На връщане се чувствахме леки като лястовици. «Дали щастието не ни прави толкова леки?» — запита Агат. И си говорихме още толкова неща, които няма да ви повторя, господин парижанино, защото се отнасят изключително до вас. О, мили братко, много те обичаме — това е, казано с две думи. Колкото до опазване на тайната, според леля пакостници като нас са способни на всичко — дори и да мълчат. Мама тайнствено ходи заедно с леля до Ангулем и двете най-дипломатично премълчаха висшите цели на това пътуване, извършено след дълги съвещания, от които ние бяхме изключени, както и господин баронът. Големи заговори поглъщат вниманието и умовете в кралство Растиняк. Муселинената рокля, обсипана с ажурни цветя, която инфантките бродират за нейно величество кралицата, напредва в най-дълбока тайна. Остават ни още само два плата на полата. Решено бе откъм Вертьой да не се прави стена, ще се сади жив плет. Резултатът от това е, че народът ще се лиши от плодовете на дърветата, които трябваше да растат, опрени на стената, но на посетителите ще се достави красива гледка. Ако предполагаемият наследник има нужда от кърпички, предупреждава се, че знатната вдовица дьо Марсийак, ровейки в сандъците си, известни под името Помпей и Херкуланум, е открила парче прекрасно холандско платно, чиято наличност ѝ бе неизвестна. Така че принцесите Агат и Лор поставят на негово разположение своите игли и все още доста червените си ръце. Двамата принцове, дон Анри

и дон Габриел, не са се отказали от пагубния си навик да се тъпчат с гроздов петмез, да ядосват сестрите си, да не учат, да се забавляват с издирване на птичи гнезда, да вдигат шум и да режат, въпреки законите на страната, ракити, за да си дялкат пръчки. Папският нунций, неофициално наричан господин свещеник, ги заплашва с отлъчване от църквата, в случай че продължат да изоставят светите канони на граматиката заради бойни оръжия от бъз. Сбогом, мили братко, никое писмо не е съдържало толкова пожелания за твоето щастие и толкова удовлетворена обич. Когато си дойдеш, чакаме да ни разправиш много неща! На мене ще кажеш всичко, защото съм най-голяма. Леля ни подметна за някакви твои успехи във висшето общество.

За дама една се говори, а другото се премълчава...

Пред нас, разбира се! Слушай, Йожен, ако искаш можем да минем без кърпички и да ти направим ризи. Бързо ми отговори по този въпрос. Ако ти са нужни хубави и добре ушити ризи, трябва веднага да се заловим за работа. Ако в Париж има някакви модели, които не знаем, изпрати ни един, главно за маншетите. Сбогом, сбогом! Целувам те по челото от лявата страна, по слепоочието, което принадлежи изключително на мен... Оставям последната страница за Агат, която ми обеща да не чете какво съм ти писала. Но за да съм сигурна, аз ще стоя до нея, докато ти пише. Твоя любеща те сестра Лор дьо Растиняк“

„О, да — рече си Йожен. — Аз трябва непременно, на всяка цена трябва да забогатея! Никакви съкровища не могат да изплатят такава преданост. Бих искал да им доставя цялото възможно щастие. Хиляда и петстотин франка — помисли си той след малко. — Всеки франк трябва да улучи делта! Лор е права. Ей богу, имам само ризи от дебело платно. За чуждо щастие момичетата са способни на хитрост като същински разбойници. Толкова е невинна, а е прозорлива, щом се отнася до мене; тя е като небесен ангел, който прощава земните грехове, без да ги разбира.“

Светът беше негов! Веднага повика шивача си, поговори с него и го плени. След като беше видял господин дьо Трай, Растиняк бе разбрал влиянието на шивачите в живота на младите хора. Уви, няма средно положение — шивачът е или смъртен враг, или приятел,

спечелен с пари. В лицето на своя шивач Йожен намери човек, който разбираше бащинската роля, предоставена на занаята му, и се смяташе като връзка между настоящето и бъдещето на младежите. И от благодарност Растиняк създаде славата на този човек, с една фраза, казана на място, изкуство, в което по-късно той се отличи:

— Знам два негови панталона, благодарение на които станаха две сватби с по двадесет хиляди франка зестра.

Хиляда и петстотин франка и неограничен кредит у шивача! В този миг бедният южняк не се съмняваше вече в нищо и слезе на вечеря с неопределения израз, присъщ на момчетата, щом разполагат с малко по-голяма сума. Влезе ли някоя пара в джоба на студент, в него сякаш се издига някаква фантастична колона, на която той се възправя. Започва да върви по-сигурно. Има чувството, че е намерил опорна точка за своя лост, погледът му става ясен, открит, движенията му — пъргави; скромен и стеснителен, до предния ден той би се оставил дори да го набият, но сега е готов да удари плесница и на министър-председател. С него става необикновена промяна: весел, великодушен, отворен, той желае всичко, може всичко и си наумява какво ли не. С една дума, доскоро като безкрила птица, сега той разбира, че може да лети. Студентът без пари грабва каквото удоволствие му падне като куче, което с цената на хиляди опасности докопва кокал, строшава го, изсмуква мозъка и побягва. Но младеж, който държи в джобчето на жилетката си няколко преходни жълтици, бавно вкухва удоволствията си, съзерцава ги, наслаждава им се, плува в облаците, забравя значението на думата „немотия“. Цял Париж му принадлежи. На тази възраст всичко блести, свети, пламти! Това са години на жизнерадостна сила, която така си и пропада — не я използват нито мъжете, нито жените! Години на заеми и на остри безпокойства, които удесеторяват удоволствието от всички наслади! Който не се е движил по левия бряг на Сена между улиците Сен-Жак и Сен-Пер, нищо не е разбрал от човешкия живот!

„Ах, да знаеха парижанките — казваше си Растиняк, като гълташе варените круши по два и половина сантима парчето, поднасяни от госпожа Воке, — тук да търсят любовта!“

В този миг служещ от кралската поща позвъни на пътната врата и влезе в трапезарията. Попита кой е господин Йожен дьо Растиняк, връчи му две торбички и му даде да се разпише в книгата. Проницателният поглед на Вотрен шибна Растиняк като камшик:

— Сега ще можете да си платите уроците по фехтовка и стрелба.

— Изглежда, че корабите от Америка са пристигнали — каза госпожа Воке, като гледаше торбичките.

От страх да не издаде алчността си, госпожица Мишоно отмести поглед встрани.

— Вие имате добра майка — забеляза госпожа Кутюр.

— Господинът има добра майка — повтори Поаре.

— Да, изцедила си е кръвчицата — рече Вотрен. — Сега ще можете да играете комедиите си, да се движите в обществото, да хвърляте въдица за зестри, да танцувате с графини, окичени с прасковени цветчета в косите. Но все пак ме послушайте, младежо, ходете на стрелбището.

И Вотрен направи движение, сякаш се целеше в противник. Растиняк понечи да даде почерпка на пощаджията, но джобовите му се оказаха празни. Вотрен извади един франк и го хвърли на човека.

— Имате солиден кредит — подхвърли той и изгледа студента.

Растиняк бе принуден да му поблагодари, макар че не можеше да го понася след острия разговор в деня, когато се бе върнал от посещението си у госпожа дьо Босеан. През последната седмица двамата не си говореха, само се наблюдаваха. Студентът напразно се питаше защо. Вероятно мислите действат на разстояние право пропорционално на силата, с която са отправени, и удрят там, където мозъкът ги изпраща — съгласно закон, подобен на закона, който движи снаряд, изстрелян от оръдие. Въздействието им може да бъде различно. Ако съществуват хора слаби по природа, в които мисълта се вбива и ги опустошава, то има и силни хора, черепи с медна броня, о които чуждата воля се сплесква и пада като куршум, изстрелян в каменна стена; има и мекушави хора, сякаш направени от памук, в които чуждите мисли попадат, без да избухнат, както снаряд в рохкавата пръст на редут. Главата на Растиняк беше пълна с барут, от онези глави, които избухват при най-слабия удар. Той беше толкова жизнено млад, че не можеше да не даде достъп на нахлулите отвън мисли, на заразата от чувства, която предизвиква толкова странни явления, необясними и за самите нас. Вътрешното му прозрение не отстъпваше на орловия му поглед. Духовните му сетива имаха онази тайнствена възприемчивост, онази пъргавина в долавяне и донасяне на сведението, които ни удивляват у забележителните хора, способни като ловките фехтовчици веднага да открият слабото място на всяка броня. Впрочем през последния месец у Йожен се бяха развили

колкото качества, толкова и недостатъци. Недостатъците му се дължаха на висшето общество и на нарастващите му възжелания. Едно от качествата му беше южняшката живост, която кара човек да върви право срещу трудността, за да я преодолее, и не му позволява, ако е роден отвъд Лоара, да се спре пред каквото и да било съмнение; качество, което северняците наричат недостатък; според тях Мюра се бил издигнал благодарение на него, но на него се дължала и смъртта му. От всичко това трябва да се заключи, че ако южнякът съумее да съчетае хитростта на Севера със смелостта на хората отвъд Лоара, той е завършен човек и става крал на Швеция*. Така че Растиняк не можеше по-дълго да стои под обстрела на Вотрен, без да поиска да разбере дали тази личност е негов враг или приятел. Понякога му се струваше, че този странен човек прозира страстите му, чете в сърцето му, докато сам остава непроницаем, сякаш притежаваше невъзмутимата дълбочина на сфинкс, който всичко знае, всичко вижда и нищо не издава. И понеже сега джобовите на Йожен бяха пълни, той се разбунтува.

[* Става дума за Жан Бернадот, маршал на Франция, осиновен от шведския крал Карл XIII и коронясан през 1818 за крал на Швеция под името Карл XIV. Роден в По, Южна Франция.]

— Направете ми удоволствието да почакате — каза той на Вотрен, който бе допил кафето си и ставаше.

— Защо? — попита мъжът и взе железния си бастун, с който обичаше да си играе, като го въртеше, сякаш искаше да покаже, че няма да се побои и от четирима разбойници.

— Да се разплатим — продължи Йожен, бързо развърза една от торбичките и брой сто и четиридесет франка на госпожа Воке, като ѝ каза: — Добри сметки, добри приятели. Значи, пансионът ми е платен до свети Силвестър. Развалете ми тези пет франка.

— Добри сметки, добри приятели — повтори Поаре, като гледаше Вотрен.

— Ето ви един франк — каза Растиняк и подаде монетата на сфинкса с перука.

— Вас сякаш ви е страх да ми дължите нещо! — възкликна Вотрен и прониза младежа с поглед, който проникна до дъното на душата му. После му отправи една от онези свои подигравателни, диогеновски усмивки, от които Йожен неведнъж бе кипвал.

— Да... точно така — отвърна студентът; той бе станал, за да се качи в стаята си, и държеше двете торбички в ръка.

Вотрен се готвеше да излезе през вратата за салона, а Йожен — през другата, която водеше към стълбите.

— Знаете ли, господин маркиз дьо Растинакорама, че това, което ми казвате, не е много учтиво — спря се Вотрен, блъсна вратата към салона и се приближи до студента, който го изгледа хладно.

Растинак затвори вратата на трапезарията и отведе Вотрен в коридорчето за стълбата, която отделяше трапезарията от кухнята и имаше врата с решетесто прозорче към градината. Тук в присъствието на Силви, която бе изскочила от кухнята, студентът каза на Вотрен:

— Господин Вотрен, аз не съм маркиз и не се наричам Растинакорама.

— Ще се сбият — безстрастно рече госпожица Мишоно.

— Ще се сбият! — повтори Поаре.

— Как не! — отвърна госпожа Воке и погали купчинката жълтици.

— Ето ги, отиват под липите — извика госпожица Викторин и стана да погледне в градината. — Горкото момче, то все пак е право.

— Да се качваме, мила — каза госпожа Кутюр. — Това не е наша работа.

Когато Викторин и госпожа Кутюр станаха да си вървят, на вратата се изправи дебелата Силви и им препречи пътя.

— Що ли става? — рече тя. — Господин Вотрен вика на господин Йожен: „Да се обясним!“ После го хвана под ръка и ей ги сега отидоха в ангилярите.

В този миг пристигна Вотрен.

— Да не се уплашите, мамо Воке — каза засмяно той. — Ще си изпробвам пистолетите под липите.

— О, господине — обърна се Викторин към него и умолително сплете ръце, — защо искате да убиете господин Йожен?

Вотрен отстъпи две крачки и изгледа Викторин.

— Ето ти нова история! — възкликна той насмешливо и момчето се изчерви. — Мило момче, нали? Идва ми нещо на ум — продължи Вотрен. — И двама ви ще направя щастливи, хубаво дете.

Госпожа Кутюр хвана възпитаницата си за ръката и я отведе, като ѝ пошепна на ухото:

— Викторин, аз просто не мога да ви разбера тази сутрин.

— Не желая да се стреля в моя дом — рече госпожа Воке. — Ще вземете да изплашите съседите и да ми домъкнете полиция!

— Хайде, успокойте се, мамо Воке — отвърна Вотрен. — Няма такава опасност. Ще отидем на стрелбището.

Той настигна Йожен и свойски го хвана под ръка.

— Дори да ви докажа, че от тридесет и пет крачки пет пъти поред улучвам асо пика — каза му той, — пак няма да ви уплаша. Изглежда, лесно кипвате, ще се оставите да ви убият като идиот.

— Взехте да отстъпвате — измърмори Йожен.

— Я не ме ядосвайте — отвърна Вотрен, после добави — Днес не е студено, да отидем да седнем там — и посочи боядисаните в зелено столове. — Имам да говоря с вас. Там никой не ще ни подслушва. Вие сте добро момченце, не ви желая злото. И ви казвам, аз Измами... (хиляди дяволи!) Аз, Вотрен, ви казвам, че ви обичам. А защо ви обичам, ще ви обясня. Междувременно знайте, че ви познавам така, сякаш сам съм ви създал, и ще ви докажа това. Сложете тук торбичките си — продължи той, като му посочи кръглата маса.

Растиняк остави парите на масата и седна. Тази невероятно рязка промяна, настъпила в поведението на Вотрен, събуди любопитството му. До преди малко той искаше да го убива, а сега се представяше за покровител.

— Вие бихте желали да знаете кой съм, какво съм правил или какво правя — поде Вотрен. — Прекалено сте любопитен, момчето ми. Хайде, успокойте се. Какво още има да чуете! Не ми провървя. Най-напред ме изслушайте. После ще ми отговаряте. Това е, с две думи, моето минало. Кой съм? Вотрен. Какво правя? Каквото си искам. Да не говорим повече по този въпрос. Искате ли да знаете какъв ми е характерът? Добър съм с онези, които са добри към мене или които са ми по сърце. На тях всичко е позволено, могат да ме настъпват колкото си искат, няма да им кажа: „Пази се!“ Но, дявол да го вземе, аз съм зъл като дявол с онези, които ми създават неприятности или не ми допадат. При това искам да ви предупредя, че като нищо убивам човек! — и той плю. — Само че гледам да го убия чисто, и то само ако е напълно необходимо. Аз съм „артист“, както казвате вие. Чел съм спомените на Бенвенуто Челини, не ме гледайте така, при това на италиански! От този човек научих, а той е бил разбойник на място, та от него научих да подражавам на провидението, което ни избива за щяло и не щяло, и да обичам красотата, където и да я срещна. Не е ли чудесна игра да си сам срещу всички и да имаш късмет? Доста съм размишлявал върху

сегашното състояние на вашия обществен безпорядък. Дуелът е детска игра, момчето ми, глупост. Когато един от двама живи хора трябва да изчезне, ще бъдеш глупак, ако се оставиш на случайността. Дуел ли? Та това е ези-тура! Аз улучвам пет пъти едно след друго в асо пика, при това нанизвам всеки куршум върху предишния, и то от тридесет и пет крачки разстояние! Когато човек е надарен с такава способност, може да е сигурен, че ще повали противника си. Добре, но веднъж стрелях по един човек от двадесет крачки и не го уцелих. А той, простакът, никога в живота си не беше хващал пистолет. На, вижте — и странният човек разкопча жилетката си и показва косматите си като мечи гръб гърди, покрити с червеникаво руно, едновременно отвратително, отблъскващо и страшно, — този левак ми опърли козината — добави той, като сложи пръста на Растиняк върху една дупка на гърдите си. — Но по онова време аз бях дете, на вашите години, двадесет и една. Още вярвах в нещо, в любовта на жената и други подобни глупости, в които и вие ще се забъркате. Щяхме да се бием, нали? Можеше да ме убиете. Представете си, че аз отида в земята, къде ще идете вие? Би трябвало да се махнете, да заминете за Швейцария, да ядете таткови пари, пък той, баща ви де, не е чак толкова богат. Сега ще ви обясня в какво положение се намирате. Но ще го сторя с превъзходството на човек, който е разбрал земните неща и е видял, че съществуват само две възможности — или тъпа покорност, или бунт. Аз на нищо не се покорявам, ясно ли е? Знаете ли колко ви трябва на вас, тъй както сте тръгнали? Един милион, и то бързо. Иначе, както карате ден за ден, може да стигнете до мрежите на Сен-Клу*, за да разберете дали има някакво висше същество. Аз ще ви дам този милион.

[* Край Сен-Клу, градче, недалеч от Париж, имало мрежа, която задържала труповете на удавниците.]

Той млъкна и изгледа Йожен.

— Аха, сега почнахте да гледате по-любезно чичо си Вотрен. Като чухте тези думи, заприличахте на девойка, на която казват: „Тази вечер!“ и тя започва да се докарва, да се облизва като котка, когато пие мляко. Чудесно! Сега да си поговорим по мъжки! Ето каква ви е сметката, младежо. Там, значи, имаме татко, мама, леля, две сестри (на осемнадесет и на шестнадесет години), две братчета (на петнадесет и на девет години). Това е списъкът на екипажа. Лелята възпитава сестрите. Свещеникът идва да дава уроци по латински на двамата братя. Семейството яде повече каша от кестени,

отколкото бял хляб, таткото си пази панталоните, мама едва може да си ушие по една зимна и по една лятна рокля, сестричките карат както дойде. Всичко знам, бил съм на Юг. У вас работите трябва да вървят горе-долу така; щом получавате по хиляда и двеста франка годишно, имотецът ви дава едва по три хиляди. Имаме готвачка и слуга, защото трябва да се държим на положение, нали таткото е барон. А ние имаме амбиции, имаме Босеанови за съюзници, пък ходим пеш, жадуваме за богатство, а нямаме и пет пари, ядем буламачите на мама Воке, а обичаме хубавите вечери в Сен-Жермен, спим върху сламеник, а искаме разкошен дом! Не порицавам желанията ви. Да има човек амбиция, сърце мое, не всекиму е дадено. Попитайте жените какви мъже предпочитат — амбициозните. Амбициозните имат по-здрав кръст, повече желязо в кръвта, сърцето им е по-горещо. А жената в разцвета на силата си се чувства толкова щастлива и красива, че пред всички мъже предпочита онзи, чиято сила е огромна, макар да има опасност той да я сломи. Правя, списък на желанията ви, за да ви задам главния въпрос. Ето какъв е той: изпитваме вълчи глад, зъбките ни са остри. Какво да направим, за да напълним тенджерата? Първо, трябва да изядем кодекса, а това не е забавно и от него нищо не се научава; но трябва. Добре. Вземаме си дипломата, за да станем председател на углавен съд, да пращаме на каторга клетници, които струват повече от нас, с по едно ПР* на рамото, и да доказваме на богатите, че могат да спят спокойно. Не е весело, освен това иска много време. Първо две години ще се мъкнем из Париж, ще гледаме прелестите, които ни привличат, без да можем да се докоснем до тях. Уморително е да желаяш, без никога да задоволиш желанията си. Ако бяхте блед, ако бяхте мекотело, нямаше да има опасност: но ние имаме кръв, буйна като на лъв, и такава жажда за живот, че можем да извършим по двадесет глупости на ден. Така че тази мъка, най-страшната и в ада на добрия дядо господ, ще ви сломи. Да приемем, че сте разумен, че пиете само мляко и съчинявате елегии; понеже сте благороден, след дълги мъки и лишения, които могат да накарат и куче да побеснее, ще трябва най-напред да станете заместник на кой знае какъв чешит в някой забутан град и правителството ще ви подхвърли хиляда франка, които ще ви задоволят, колкото попара — месарски пес. Лай по крадците, говори в полза на богатите, пращай юначагите на гилотината. Благодарим!

[* Принудителна работа.]

Ако нямате покровители, така и ще си изгниете във вашето

провинциално съдилище. Към тридесет години ще бъдете съдия с хиляда и двеста франка годишно, ако дотогава не сте захвърлили съдийската мантия. Като станете на четиридесет, ще се ожените, да речем, за някоя мелничарска дъщеря с някакви си шест хиляди рента. Благодарим. Ако ли пък намерите покровители, на тридесет години ще станете кралски прокурор с три хиляди франка заплата и ще се ожените за кметска щерка. А направите ли някоя дребна подлост, като например да четете върху бюлетините Вилел вместо Манюел (има рима и с това човек може да си успокои съвестта), на четиридесет ще бъдете главен прокурор, ако щете, депутат. Забележете, скъпо дете, че междувременно съвестта ни ще е поизлиняла, че двадесет години сме се отегчавали, преживявали сме тайни страдания, че сестричките ни вече ще бъдат стари моми. При това покорно ви моля да си отбележите, че във Франция има всичко на всичко двадесет главни прокурори и двадесет хиляди кандидати за тази чест, между които се срещат шмекери, способни да продадат и семейството си, за да се издигнат с едно стъпало. Ако тази професия ви отвращава, да видим нещо друго. Може би барон дьо Растиняк иска да стане адвокат? Охо, прекрасно! Десет години ще трябва да се поизмъчите, да харчите по хиляда франка месечно, да имате библиотека, кантора, да се движите в обществото, да целувате пешовете на преуспелите колеги, за да имате дела, да лижете пода на Съдебната палата. Ако този занаят ви доведе донякъде, нямам нищо против; намерете ми петима адвокати в Париж, които на петдесет години печелят повече от петдесет хиляди франка! Дума да не става! По-добре да стана пират, отколкото да си затрия душата. Впрочем откъде ще намерите тези пари? Всичко дотук не е много весело. Има един изход — жена със зестра. Значи — да се ожените. С други думи — да си вържете камък на врата. Освен това, ако се ожените за пари, какво ще стане с вашето чувство за чест, с вашето благородство? По-добре още днес да пратите по дяволите обществото с неговите условности. Да речем, че не е голяма работа да лежиш като змия при жена си, да лижеш краката на майка ѝ, да правиш такива низости, че и свиня да се отвори, пфу! И поне да си щастлив! Но вие ще бъдете нещастен като помийна яма с жена, за която бихте се оженили по такъв начин. По-добре да се борите с мъже, отколкото да сте на нож с жена си. Вие младежо, сте на кръстопътя на живота, избирайте! Та вие вече сте избрали: ходили сте при братовчедка си дьо Босеан и сте усетили уханието на лука. Ходили сте у госпожа дьо Ресто,

дъщерята на дядо Горио, и сте усетили уханието на парижанката. Когато този ден се върнахте, на челото ви бе написана една дума, която аз отлично разчетох: „Да преуспея!“ И то на всяка цена. „Браво, казах си аз, този юнак ми харесва.“ Дотрябвах ви пари. Но откъде? Пуснахте кръв на сестричките. Всички братя повече или по-малко ограбват сестрите си. След като измъкнахте господ знае как тези хиляда и петстотин франка, та нали по вашенско има повече кестени, отколкото петфранкови монети, вие сте готов да тръгнете да мародерствате като войник. А какво ще правите после? Ще работите ли? Трудът, така, както го разбирате вие сега, осигурява на старини квартира у мама Воке на момчета от рода на Поаре. Бързото забогатяване е целта, която в този миг си поставят петдесет хиляди момчета във вашето общество. Вие сте само един от тези петдесет хиляди. Можете да си представите какви усилия са ви необходими, колко яростна ще бъде борбата. Трябва да се изядете едни други като паяци в буркан, като се има пред вид, че не съществуват петдесет хиляди доходни места. Знаете ли как се напредва тук? Чрез блестящ гений или чрез умело продажничество. Сред тази човешка маса трябва или да връхлетите като снаряд, или да се промъкнете като чума. Честността за нищо не служи. Хората се огъват пред мощта на гения, мразят го, мълчат се да злословят по негов адрес, защото той взема, без да дели; но отстъпват, ако упорства; с една дума, падат на колене пред него, ако не са успели да го заровят в калта. Поквара има колкото щеш, талантът е рядкост. Така че покварата е оръжието на посредствеността, която е масова, и вие навсякъде ще усещате нейните стрели. Ще видите жени, чиито съпрузи получават всичко на всичко по шест хиляди годишно, а те харчат не по-малко от десет хиляди само за тоалети. Ще видите чиновници с по хиляда и двеста франка заплата да купуват земи. Ще видите жени, които проституират, за да се возят в колата на сина на някой пер на Франция, защото в Лоншан той може да се движи по средата на шосето. Вие видяхте как нещастният глупак Горио плаща полицата на дъщеря си, чийто съпруг има петдесет хиляди доход. Опитайте се да направите две крачки из Париж, без да срещнете някоя адска машинация. Залагам си главата срещу една от тези марули, че у първата жена, която ви хареса, ще попаднете в гнездо на оси, ако ще тя да е богата, красива, млада. До една престъпват законите и са на нож с мъжете си по всички въпроси. Никога няма да свършим, ако седна да ви обяснявам какви сделки се вършат заради любовници, за

парцали, за деца, за домакинството или от суета, рядко от добродетел, в това можете да бъдете убеден. Така че порядъчният човек е общ враг. Но как си представяте вие порядъчния човек? В Париж порядъчен човек е този, който мълчи и отказва да дели. Не ви говоря за онези нещастни илоти, които опъват, без да чакат възнаграждение за труда си, тях аз ги наричам „Орден на божите кравички“. Разбира се, това е добродетелта в пълния разцвет на своята глупост, но в същото време и мизерия. Отсега мога да си представя каква гримаса ще направят тези хорица, ако бог рече да ни изиграе лоша шега и не се появи в деня на Страшния съд. Така че, ако искате да се издигнете бързо, още отсега трябва да сте богат или да изглеждате богат. Тук, за да забогатее, трябва да играете на едро. Иначе ще мошеничествате на дребно. Покорно благодаря! Ако в стоте професии, които можете да изберете се намерят десет души, които са напреднали бързо, тях ги наричат крадци. Вадете си заключенията. Това е животът. Не е по-хубав от готвенето и също толкова вони; а щом си си поставил за цел да направиш нещо, няма как да не си измърсиш ръцете.

Само трябва да знаете как се измива мръсотията. В това се състои целият морал на нашето време. Ако така ви говоря за хората, то е, защото те сами са ми дали това право, познавам ги. Да не мислите, че ви упреквам? Съвсем не. Винаги е било така. Моралистите никога няма да ги променят. Човекът си е несъвършен. Той е повече или по-малко лицемер, а глупците казват, че е нравствен или безнравствен. Не принизявам богатите за сметка на народа — човекът е един и същ — и горе, и долу, и в средата. Но сред този добитък на всеки милион се срещат по десетина разбойника, които се поставят над всичко, дори и над законите. Аз съм един от тях. Ако сте издигнат човек, вървете право към целта и горе главата. Но ще трябва да се борите със завистта, клеветата, посредствеността, срещу всички. Наполеон се сблъскал с един министър на войната на име Обри, който насмалко не го пратил в колониите. Помислете си! Всяка сутрин проверявайте дали имате повече воля, отколкото предния ден. При това положение ще ви направя едно предложение, което никой не би отхвърлил. Слушайте ме. Както разбирате, аз съм намислил нещо. Намислил съм да живея като патриарх в голямо имение, към петдесет хиляди декара, в Съединените щати, на Юг. Искам да стана плантатор, да имам роби, да натрупам няколко милиончета от продажба на волове, на тютюн, гори, да живея като крал, да правя каквото си ща, да водя живот, за какъвто тук нямаме представа,

защото се врем в гипсови бърлоги. Аз съм велик поет. Само че не пиша стихове — поезията ми е в моите действия и чувства. В момента притежавам петдесет хиляди франка, с които бих могъл да купя едва четиридесет негри. Трябват ми двеста хиляди франка, защото искам да имам двеста негри, за да задоволя склонността си към патриархален живот. Разбирате ли, негрите са като отгледани деца, с които правиш, каквото си щеш, без някой любопитен кралски прокурор да ти иска сметка. С този черен капитал след десет години ще имам четири милиона. Ако успея, никой няма да седне да ме пита: „Ти кой си?“ Ще бъда господин Четиримилионов, гражданин на Съединените щати. Ще бъда на петдесет години, още няма да съм грохнал, ще се забавлявам, както намеря за добре. С две думи — ако аз ви дам зестра един милион, ще ми осигурите ли тези двеста хиляди? Двадесет на сто комисиона, а? Много ли е? Вие ще накарате женичката си да ви обикне. След като се ожените, две седмици ще се правите на тревожен, изтерзан, ще потъгвате. После една нощ, след известните там фокуси, между две целувки, ще заявите на жена си, че имате двеста хиляди франка дълг, като започнете с думите „моя любов“! Най-изискани момчета всеки ден разиграват тази комедия. Никоя млада жена не отказва кесията си на този, който ѝ е взел сърцето. Да не мислите, че ще загубите? Не. Ще намерите възможност с някаква сделка да си върнете двестата хиляди. С тези пари, при вашия ум, ще натрупате каквото си искате богатство. Ergo* за шест месеца ще осигурите собственото си щастие, щастieto на една приятна жена и на татко Вотрен, без да се смята семейството ви, което зиме си духа пръстите по липса на дърва. Не се изненадвайте нито от предложението ми, нито от искането ми! От шестдесет сполучливи брака, които се сключват в Париж, четиридесет и осем са на основата на подобни пазарлъци. Нотариалната палата застави господин...

[* Ergo (лат.) — следователно.]

— Какво трябва да направя? — алчно запита Растиняк, като прекъсна Вотрен.

— Почти нищо — отвърна мъжът и радостно потръпна като въдичар, усетил, че рибата кълве. — Изслушайте ме внимателно! Сърцето на едно бедно, нещастно момиче е като суха гъба, жадна да се напои с любов, суха гъба, която се разтваря, щом върху нея падне капчица чувство. Да ухажваш девойка, която живее в самота, в отчаяние, в нищета, без да подозира бъдещото си богатство, господи!

Та това е все едно да имаш сервиран кент флош, да знаеш предварително номера, който ще излезе на лотария, да играеш на борсата, като си осведомен кои акции ще се покачат. Създавате нерушим брак върху дълбоки основи. На момичето се изсипват милиони и то ги хвърля в краката ви, сякаш са камъни: „Вземи ги, любими! Вземи ги, Адолф! Вземи ги, Алфред! Вземи ги, Йожен!“ — ще каже тя, ако Адолф, Алфред или Йожен са имали досетливостта да направят някои жертви за нея. Под жертви разбирам да продадете стар фрак, за да я заведете в „Кадран-Бльо“ на гъби с пържени филийки, а оттам вечерта да отидете в театър „Амбигю комик“, да заложите часовника си, за да ѝ подарите шал. Не ви говоря за любовните писъмца, нито за разните хватки, на които жените толкова държат, като например да понапръскате с вода вместо със сълзи писмото, което ѝ пращате, когато сте далеч от нея. Но, както ми изглежда, вие отлично познавате любовния жаргон. Разбирате ли, Париж е като горите в Новия свят. В тях бродят двадесет различни диви племена — илинойс, хурон — и всяко си има свой вид лов. Вие пък сте ловец на милиони. Служите си с клопки, примки, стръв. Има много начини да се ловува. Едни гонят зестри, други разпродажби, някои ловят съвести, други продават доверителите си с вързани ръце и крака. Ако се върнеш с пълна торба, поздравяват те, честват те в доброто общество. Но нека бъдем справедливи към тази гостоприемна земя — няма по-търпим град в света. Ако гордите аристократи на всички европейски столици отказват да допускат в редовете си безчестния милионер, Париж му отваря обятията си, стича се на празненствата му, яде вечерите му и се чука с безчестието му.

— Но къде да намеря такова момиче? — каза Йожен.

— Та то е ваше, то е пред вас!

— Госпожица Викторин ли?

— Познахте! Познахте!

— Как така?

— Та тя вече е влюбена във вас, вашата малка баронеса дьо Растиняк!

— Но тя няма нито стотинка — възрази учудено Йожен.

— Аха, стигнахме до въпроса! Още две думи — каза Вотрен. — Всичко ще ви стане ясно. Дядо ви Тайфер е стар мошеник, разправят, че убил най-добрия си приятел по време на революцията. Той е от ония юнаци, за които ви споменах; не се влияе от общественото

мнение. Банкер е, главен съдружник на фирмата „Фредерик Тайфер и сие“. Има един син, на когото иска да остави цялото си богатство, като обезнаследи Викторин. Не обичам такива неправди. Аз съм като Дон Кихот, обичам да закрилям слабите срещу силните. Ако бог реши да му вземе сина, Тайфер ще прибере дъщеря си — ще иска да има някакъв наследник, естествено, но глупаво чувство, а той вече не може да има деца, знам това. Викторин е кротка и мила, бързо ще омотае баща си и с камшика на чувството ще го върти както си ще като германски пумпал! А толкова ще бъде трогната от любовта ви, че няма да ви забрави и ще се омъжи за вас. Аз се нагърбвам с ролята на провидението, ще изпълня божата воля. Имам един приятел, за когото съм се жертвал, полковник от Лоарската армия, неотдавна постъпи в кралската гвардия. Той се вслуша в съветите ми и стана роялист — не е от онези глупаци, които държат на убеждението си. Искам да ви дам още един съвет: не дръжте нито на убежденията, нито на думата си. Ако някой ви ги поиска, продайте му ги. Човек, който се хвали, че никога не мени убежденията си и се нагърбва винаги да върви по права линия, е глупак, който вярва в безпогрешността. Няма принципи, има само събития; няма закони, само обстоятелства; изключителният човек се приспособява към събитията и обстоятелствата, за да ги ръководи. Ако съществуваша строго определени принципи и закони, народите нямаше да ги сменят, както си сменят ризите. Отделната личност не е длъжна да бъде по-мъдра от цяла нация. Човекът, направил най-малко услуги на Франция, е идол, почитан за това, че винаги е гледал на кръв, а фактически заслужава най-много да го сложим в Промисления музей сред машините, с надпис „Лафайет“; докато всеки хвърля камъни срещу принца, който дълбоко презира човечеството и му плюе в лицето толкова клетви, колкото то заслужава, но осуети подялбата на Франция на Виенския конгрес: дължим му венци, а го пръскаме с кал. Охо, знай ги аз житейските неща! На колко души са ми известни тайните! Но както и да е. Ще имам непоклатими убеждения в деня, когато срещна три глави на едно мнение по въпроса как да се приложи даден принцип. Има още дълго да чакам! В съдилищата няма да намерите трима съдии, които да са на еднакво мнение дори по един член от закона. Но да се върнем на моя човек. Стига да му кажа, и той отново ще разпъне Христос на кръст. Достатъчна е една дума на неговия татко Вотрен и той ще се скара с оня тип, който и пет франка не ще да прати на бедната си сестра, и...

Вотрен се изправи, застана мирно и направи движение на фехтовчик, който напада.

— И хайде на оня свят — добави той.

— Какъв ужас! — рече Йожен. — Вие се шегувате, господин Вотрен.

— Хайде, хайде, спокойно — продължи Вотрен, — не ставайте дете; впрочем ако ви забавлява, кипнете, ядосайте се! Кажете, че съм подлец, престъпник, мошеник, разбойник, но не ме наричайте крадец или шпионин! Хайде де, говорете, изкарайте си го на мене!

Прощавам ви, това е толкова естествено на вашата възраст! И аз бях такъв! Само че размислете. Някой ден ще извършите нещо по-лошо. Ще вземете да кокетирате с някоя хубава жена за пари. И не е да не ви е минало през ум такова нещо — добави Вотрен. — Защото как смятате да се издигнете, ако не разчитате на любовта? Добродетелта, драги мой студенте, не може да се дели. Или я има, или я няма.

Говорят ни да си изкупваме греховете. Чудесна система, няма що, изкупваш грях чрез покаяние! Да съблазниш жена, за да се изкачиш на дадено стъпало от обществената стълба, да скараш децата в някое семейство и всички там подлости, които се вършат под прикритието на домашното огнище или другояче, това какво е според вас?

Надеждата и любовта ли? Защо дендито, което в една нощ отнема половината от богатството на някое момиче, се осъжда на два месеца затвор, докато беднякът, откраднал хиляда франка при утежняващи вината обстоятелства, се изпраща на каторга? Това са то вашите закони. В тях няма нито един член, който да не води до нелепости. Човекът с жълти ръкавици и лъжливи думи е извършил убийство, вярно, кръв не е пролята, но е дадена; крадецът е отворил вратата с шперц — и двамата са действали нощем! Между това, което ви предлагам, и това, което един ден сам ще извършите, няма друга разлика освен пролятата кръв. Та нима вие вярвате в нещо неизменно на този свят? Презирайте хората и търсете в мрежата на закона дупки, през които можете да се промъкнете. Тайната на всяко необяснимо забогатяване е някое престъпление, но то е забравено, защото е било извършено чисто.

— Престанете, господине! Не искам да ви слушам повече, ще ме накарате да се усъмня и в себе си. Засега мога да действам само по чувство.

— Както щете, прекрасно дете. Мислех, че сте по-силен — рече Вотрен. — Нищо повече няма да ви кажа. Все пак една последна

дума. — И той погледна втренчено студента. — Вие знаете тайната ми.

— Младеж, който се отказва от предложението ви, ще съумее да я забрави.

— Е, това добре го казахте, просто ми е приятно. Друг, знаете ли, нямаше да е толкова придирчив. Помнете какво искам да направя за вас. Давам ви две седмици. Да или не — среден път няма.

„Каква желязна логика има този човек! — помисли Растиняк, като гледаше колко спокойно Вотрен си отива, стиснал бастуна под мишница. — Той направо ми каза същото, което госпожа дьо Босеан ми говореше с толкова заобикалки. Дереше ми сърцето като със стоманени нокти. Защо искам да отида у госпожа дьо Нюсенжан? Той веднага е отгатнал подбудите ми. С две думи, този разбойник ми каза повече неща за добродетелта, отколкото всички хора и книги досега. Ако добродетелта не търпи отклонения, значи, аз съм окрал сестрите си?“

И Йожен хвърли торбичката на масата. След това седна и потъна в шеметни мисли:

„Да останеш верен на добродетелта — колко възвишено мъченичество! Ами! Всички вярват в добродетелта, но кой ли е добродетелен? За народите свободата е кумир, но къде в света има свободен народ? Младостта ми е още ведра като безоблачно небе, но нима да искаш да си могъщ или богат не значи да се съгласиш да лъжеш, да се огъваш, да пълзиш и отново да се изправяш, да ласкаеш, да лицемериш? Нима не значи да се съгласиш да станеш слуга на хора, които са лъгали, огъвали са се и са пълзели? Преди да им станеш съучастник, трябва да им слугуваш. Е, не. Аз искам да работя благородно, свято; искам да работя денонощно, да дължа издигането си само на собствения си труд. Това ще бъде най-бавното издигане, но вечер ще слагам глава на възглавницата без нито една лоша мисъл. Какво по-хубаво от това да оглеждаш живота си и да го намираш чист като лилия. Аз и животът сме като годеник и годеница. Вотрен ми показва това, което става след десетгодишен брак. По дяволите. Свят ми се вие. Просто не мога да мисля. Нищо, сърцето е добър водач.“

Гласът на дебелата Силви го изтръгна от мислите му. Тя му съобщи, че шивачът е пристигнал. Йожен се яви пред него с двете торбички пари в ръце, но това съвсем не му навреди. След като изпробва официалния си костюм, Йожен облече новите си дневни дрехи. С тях изглеждаше съвсем променен.

„Не отстъпвам на господин дьо Трай — каза си той. — Най-сетне приличам на благородник.“

— Господине — каза дядо Горио, като влизаше в стаята на Йожен, — нали ме питахте дали знам кои домове посещава госпожа дьо Нюсенжан?

— Да.

— Ето, идния понеделник ще ходи на бал у маршал Кариляно. Ако можете и вие да присъствате, ще ми разкажете дали двете ми дъщери са се забавлявали, как са били облечени, всичко.

— Как узнахте това, мили дядо Горио? — запита Йожен, като предложи на стареца стол до огъня.

— Прислужницата й ми каза. Научавам всичко, което те правят, от Терез и Констанс — продължи радостно той.

Старецът приличаше на млад влюбен, щастлив, че е измислил стратегически ход, който му дава възможност да се осведомява за любимата, без тя да подозира.

— Ех, вие ще ги видите — добави той, като наивно издаваше болезнената си завист.

— Не знам — отвърна Йожен. — Ще отида у госпожа дьо Босеан да я запitam дали може да ме представи на съпругата на маршала.

С някаква вътрешна радост Йожен си представи как ще се яви у виконтесата с елегантни дрехи, каквито вече винаги ще носи. Това, което моралистите наричат „бездните на човешкото сърце“, са само измамните мисли, неволните подтици на личния интерес. Всички тези перипетии, тема на толкова декламации, всички тези внезапни промени всъщност са сметки, които имат една-единствена цел — собственото ни удоволствие. Като се видя с нови дрехи, ботуши, ръкавици, Растиняк забрави добродетелното си решение. Когато обърне гръб на справедливостта, младежът не смее да се погледне в огледалото на съвестта, докато зрелият човек е свикнал да се вижда в него: в това се състои цялата разлика между тези два периода от живота. От няколко дни двамата съседы, Йожен и Горио, се бяха сприятелили. Тайната им дружба се дължеше на същите психологически причини, които бяха породили обратните чувства между Вотрен и студента. Ако някой смел философ пожелае да установи въздействието на нашите чувства върху физическия свят, той вероятно ще открие не едно доказателство за тяхната веществена сила в отношенията между нас и животните. Кой физиономист може

да отгатне даден характер по-бързо, отколкото кучето разбира дали един непознат го обича, или не. Често употребяваният израз „кукести атоми“, станал нещо като пословица, е едно от доказателствата, запазени в езиците, за да опровергават философските измишльотини на хората, които обичат да пресяват люспите от старинните думи. Чувстваш се обичан и чувството ти се отпечатва върху всичко, преминава пространството. Писмото е тушът, то е толкова верен отзвук на гласа, който говори, че изтънчените създания го причисляват към най-големите съкровища на любовта. Извисен от своето безразсъдно чувство до върховните прояви на кучешката природа, дядо Горио бе подушил състраданието, възторжената доброта, младежките симпатии, които бе предизвикал в сърцето на студента. Но тази зараждаща се връзка още не бе ги довела до изповед. И Йожен бе изразил желанието си да се срещне с госпожа дьо Нюсенжан не защото разчиташе на стареца да го представи; но се надяваше, че дядо Горио може да изпусне някоя думичка, която би му послужила. А дядо Горио бе говорил за дъщерите си само по повод на думите, които Йожен си бе позволил да изкаже пред всички след завръщането си от двете посещения.

— Скъпи господине — му бе казал дядо Горио на другия ден, — как е възможно да си помислите, че госпожа дьо Ресто ви се е разсърдила, задето сте произнесли името ми? И двете ми дъщери ме обичат. Аз съм щастлив баща. Само че зетъвовете ми се отнесоха лошо с мене. И понеже не исках милите душици да страдат заради недоразуменията ми с техните мъже, предпочетох да се виждам насаме с тях. Тази тайна ми доставя толкова радости, неизвестни на бащите, които могат да виждат дъщерите си, когато си щат. Аз нямам такава възможност, нали разбирате? Затова, когато времето е хубаво, питам прислужниците дали дъщерите ми ще излизат на разходка и отивам на Шан-з-Елизе. Чакам да минат, когато колите се подават, сърцето ми се разтуптява, възхищавам се на дрехите им, те мимоходом ми се усмихват и аз цял светвам, сякаш в сърцето ми грейва слънце. И не си отивам, защото на връщане те пак ще минат. Виждам ги още веднъж! Освежени от въздуха, заруменени. Чувам как хората около мене казват: „Каква хубава жена!“ И сърцето ми се радва. Та нали са моя кръв! Обичам конете, които ги возят, бих искал да съм малкото кученце, което седи на коленете им. Аз живея с техните радости. Всеки обича по свой начин. С любовта си аз никому не вредя. Защо хората се занимават с мене? Посвоему съм щастлив.

Нямам ли право да ходя вечер да гледам дъщерите си, когато излизат от къщи, за да отидат на бал? Колко ми е мъчно, когато закъснея и ми кажат: „Госпожата излезе!“ Веднъж чаках до три часа през нощта, за да зърна Нази, която не бях виждал два дни. Едва не умрях от радост! Моля ви се, ако говорите за мен, казвайте само какви добри дъщери имам. Те искат да ме обсипват с какви ли не подаръци. Не им позволявам, казвам им: „Пазете си парите! За какво ми е всичко това? На мене нищо не ми трябва.“ И настина, господине, какво съм аз? Само труп, чиято душа е там, където са дъщерите ми. След като видите госпожа дьо Нюсенжан, ще ми кажете коя от двете повече ви харесва — рече старецът след кратко мълчание.

Беше видял, че Йожен се готви да излезе да се поразходи, докато стане време за посещение у госпожа дьо Босеан.

Тази разходка се оказа съдбоносна за студента. Няколко жени му обърнаха внимание. Беше толкова красив, толкова млад и облечен с толкова вкус! Като видя, че е предмет на почти възхитено внимание, той престана да мисли за сестрите си, за леля си, на които бе отнел всичко, забрави добродетелната си погнуса. Над главата му мина демонът, толкова често смятан за ангел, пъстрокрилият сатана, който пръска рубини, мята златни стрели върху фасадите на дворците, заруменява жените, обгръща с глупав блясък престолите, тъй прости по начало: младежът чу бога на шумната суета, чийто звън смятаме за символ на могъщество. Думите на Вотрен с целия им цинизъм бяха заседнали в сърцето му, както в спомените на девойката се връзва гадният профил на сводница, която ѝ е казала: „Ще те обсипят със злато и любов!“ След като безцелно поскита, към пет часа Йожен пристигна у госпожа дьо Босеан и там му бе нанесен един от онези страшни удари, против които младите сърца са беззащитни. Дотогава виконтесата бе проявявала към него учтивата мекота и сладостното благоволение, свойствени на аристократичното възпитание, но свършени само ако идват от сърцето.

Сега обаче при неговото влизане госпожа дьо Босеан махна сухо с ръка и рязко му каза:

— Господин дьо Растиняк, невъзможно ми е да ви приема, поне в момента! Заета съм...

За наблюдателния човек, а Растиняк бързо бе усвоил това качество, думите, движението, погледът, гласът на виконтесата разкриваха нейния характер, навиците на кастата ѝ. Под кадифената ръкавица той откри желязна ръка; под изисканите обноски —

истинския облик, егоизма; под лака — дървото. Той сякаш чу думите „ние кралят“, така присъщи на всеки благородник, като се започне от натруфения престол и се стигне до най-простия герб. Досега твърде леко се бе доверявал на думите ѝ, бе повярвал в благородството на жената. Като всеки нещастник чистосърдечно бе подписал чудния договор, който трябва да свързва благодетеля с облагодетелствания и чиято първа точка осветява пълното равенство между две великодушни същества. Благодетелността, която съединява две сърца в едно, е небесна страст, толкова неразбрана, толкова рядка небесна страст, колкото истинската любов. И едната, и другата са разточителност, свойствена само на красивите души. Но Растиняк държеше да присъства на бала у херцогиня дьо Кариляно и преглътна обидата.

— Госпожо — рече той развълнувано, — ако не ставаше дума за нещо важно, не бих ви безпокоил; бъдете мила, разрешете ми да дойда по-късно. Аз ще почакам.

— Добре, елате да обядвате с мене — каза виконтесата малко смутена от суровостта на предишните си думи. Всъщност тя беше и добра, и великодушна.

Макар че се трогна от тази рязка промяна, докато си отиваше, Йожен си мислеше:

„Пълзи, понасяй всичко. Какви ли ще са другите, щом в един миг най-добрата жена заличава обещанията си за приятелство и те захвърля като стара обувка? Значи, всеки за себе си, така ли? Вярно е, че къщата ѝ не е магазин, че аз нямам право да се нуждая от нея. Ще трябва, както казва Вотрен, да стана снаряд.“

Но мисълта за удоволствието, което очакваше от обеда у виконтесата, бързо разпръсна горчивите му разсъждения. Сякаш по решение на съдбата и най-дребните събития в живота му го тласкаха към попрището, където според думите на страшния сфинкс от „Дома Воке“ той трябваше като на бойно поле да убива, за да не бъде убит, да лъже, за да не бъде лъган; пред чиято бариера трябваше да изостави съвестта и сърцето си, да си наложи маска, безмилостно да си играе с хората и като в Лакедемон да грабне щастието, без да го забележат, за да заслужи венец. Когато се върна, виконтесата беше изпълнена с ласкава добрина, каквато винаги бе проявявала към него. Двамата влязоха в трапезарията. Тук виконтът очакваше жена си; масата блестеше, наредена с лукс, който, това е известно, при Реставрацията бе взел необикновени размери. За господин дьо

Босеан, както за мнозина преситени хора, почти не бяха останали други удоволствия освен хубавата трапеза. В областта на гастронимията той бе от школата на Луи XVIII и на херцог д'Ескар. Така че със своя разкош трапезата му бе еднакво привлекателна за погледа и за вкуса. Никога подобна гледка не се бе представяла пред очите на Йожен — той за пръв път обядваше в дом, където блясъкът на общественото положение се предава по наследство. Модата тъкмо бе премахнала вечерите, поднасяни на времето в края на имперските балове, когато военните имаха нужда да се подкрепят, за да се подготвят за битките, които ги очакваха в страната и навън. Дотогава Йожен бе ходил само на танци. Самоувереността, с която до такава степен се отличи по-късно и която вече бе започнал да придобива, му попречи да издаде удоволствието си. Но при вида на гравирани сребърни съдове, на хилядите изящни дреболии върху разкошната маса, на безшумната прислуга, каквато срещаше за пръв път, човек с пламенно въображение като него трудно можеше да не предпочете този във всяко отношение елегантен живот пред изпълненото с лишения поприще, което тази сутрин бе решил да поеме. Мисълта му за миг се върна в пансиона; и той изпита толкова дълбок ужас, че се закле да го напусне през януари — щеше да се настани в някоя частна къща, да избяга от Вотрен, чиято силна ръка сякаш и сега усещаше върху рамото си. Ако човек, нелишен от здрав разум, размисли за хилядите форми на съблазън, които съществуват в Париж, съблазън изразена с думи или безмълвна, той неминуемо щеше да се запита как може държавата толкова неразумно да държи тук училища, да събира младежи, как може красивите жени в тоя град да бъдат уважавани, как може изложеното от сарафите злато да не изчезва от витрините им. И ако помисли, че все пак малко престъпления, дори правонарушения, се вършат от младежи, трябва да изпита най-голямо уважение към тези търпеливи танталовци, които се борят със себе си и почти винаги излизат победители! Ако се опише вярно борбата на бедния студент с Париж, това би дало един от най-драматичните сюжети из нашата съвременна цивилизация. Госпожа дьо Босеан напразно подканяше с поглед да заговори. Той нищо не пожела да каже в присъствие на виконта.

— Ще ме заведете ли тази вечер в „Буфон“? — попита виконтесата мъжа си.

— Нали не се съмнявате, че за мен би било удоволствие да ви се подчиня — отвърна той с насмешлива учтивост, чийто смисъл

студентът не долови. — Но съм принуден да отида на една среща във „Ватарияте“.

„С любовницата си“ — помисли тя.

— Не сте ли тази вечер с Ажуда? — продължи виконтът.

— Не — отвърна тя неохотно.

— Е, щом непременно ви трябва кавалер, вземете господин дьо Растиняк.

Виконтесата погледна усмихнато Йожен и каза:

— Това ще бъде доста компрометиращо за вас.

— Французинът обича опасността, защото чрез нея постига слава, както казва господин дьо Шатобриан — отвърна Растиняк с поклон.

Малко по-късно една затворена кола бързо го отведе заедно с госпожа дьо Босеан към модния театър. Когато влезе в ложата срещу сцената и към него и виконтесата, облечена в прелестна рокля, се насочиха всички бинокли, помисли, че е попаднал в приказно царство. Минаваше от очарование към очарование.

— Имахте да ми казвате нещо — заговори госпожа дьо Босеан.

— Ах, вижте! Ето госпожа дьо Нюсенжан, там през три ложи. Сестра ѝ и господин дьо Трай са от другата страна.

Докато произнасяше тези думи, виконтесата гледаше към ложата, където трябваше да бъде госпожица дьо Рошфид, и като не видя господин д'Ажуда, лицето ѝ чудно засия.

— Тя е прелестна — каза Йожен, като изглежда госпожа дьо Нюсенжан.

— Ресниците ѝ са безцветни.

— Да, но какво красиво тънко кръстче!

— Ръцете ѝ са големи.

— Хубави очи!

— Лицето ѝ е много удължено.

— Но в продълговатите лица има нещо фино.

— Добре, че поне това ѝ е фино. Погледнете как вдига и сваля лорнета си! Гориовският ѝ произход личи във всяко движение — каза виконтесата за голямо учудване на Йожен.

И наистина госпожа дьо Босеан оглеждаше залата и привидно не обръщаше внимание на госпожа дьо Нюсенжан, но не изпускаше нито едно нейно движение. Тук бяха събрани много прелестни красавици и Делфин дьо Нюсенжан бе доста поласкана, че цялото внимание на младия, красив и елегантен братовчед на госпожа дьо

Босеан е съсредоточено върху нея, че той гледа само нея.

— Ако продължавате да я изпивате с очи, ще стане скандал, господин дьо Растиняк. Нищо няма да постигнете, ако се държите така нахално.

— Мила братовчедке, вие вече направихте доста за мен. Ако желаете да завършите делото си, моля ви за още само една услуга, която на вас ще струва малко, а на мене много ще помогне. Влюбен съм.

— Толкова скоро?

— Да.

— В тази жена ли?

— Коя друга би ме приела? — запита той и погледна изпитателно братовчедка си. — Херцогиня дьо Кариляно е близка с херцогиня дьо Бери — поде той след кратко мълчание. — И вие сигурно ще се срещнете с нея. Имайте добрината да ме представите и да ме заведете на бала, който тя дава в понеделник. Там ще се запозная с госпожа дьо Нюсенжан и ще вляза в първата си схватка.

— На драго сърце — отговори виконтесата. — Щом ви харесва, сърдечните ви работи се подреждат отлично. Ето дьо Марсе в ложата на принцеса Галатион. Госпожа дьо Нюсенжан се измъчва, яд я е. Няма по-добър момент да заговорите за чувствата си на една жена, особено пък на банкерска жена. Всички дами от Шосе д'Антен обичат да си откъсват.

— А вие какво бихте направили в подобен случай?

— Ще страдам мълчаливо.

В този миг маркиз д'Ажуда влезе в ложата на госпожа дьо Босеан.

— Не довърших работата си, за да мога да дойда при вас — рече той. — Казвам ви го, за да не помислите, че съм направил жертва.

Лицето на виконтесата така засия, че Йожен разбра какво значи истинска любов и се научи да не я смесва с преструвки на парижкото кокетство. Испита възхищение към братовчедка си, млъкна и с въздишка отстъпи мястото си на господин д'Ажуда.

„Какво благородно, какво възвишено създание е жена, която обича така — рече си той. — Нима този човек ще ѝ изневери заради някаква кукла? Как може на нея да изневери?“

Детински гняв се надигна в сърцето му. Прииска му се на колене да падне пред госпожа дьо Босеан, да има сатанинска власт, за да я отнесе в сърцето си, както орелът грабва от долината бяло козле-

сукалче и го отнася в своето гнездо. Чувстваше се унижен, че сред този голям музей на красотата той няма своя картина, няма своя любима.

„Да имаш любовница и почти кралско положение — мислеше си той, — ето това е могъщество!“

И той изгледа госпожа дьо Нюсенжан, както оскърбеният гледа своя враг. Виконтесата се обърна към него и с леко движение на клепачите му поблагодари за дискретността. Първото действие бе свършило.

— Вие познавате достатъчно госпожа дьо Нюсенжан, за да й представите господин дьо Растиняк, нали? — запита тя маркиз д'Ажуда.

— Тя ще бъде очарована да се запознае с господина — отвърна маркизът.

Красивият португалец стана, хвана студента под ръка и след миг те вече бяха при госпожа дьо Нюсенжан.

— Госпожо — каза маркизът, — имам чест да ви представя рицаря Йожен Дьо Растиняк, братовчед на виконтеса дьо Босеан. Направили сте му толкова силно впечатление, че реших да го ощастливя, като го доближа до неговия идол.

Думите бяха казани с известна насмешка, която донякъде прикриваше грубото им съдържание. Впрочем добре представено, то никога не обижда жените. Госпожа дьо Нюсенжан се усмихна и покани Йожен на мястото на съпруга си, който тъкмо бе излязъл.

— Не смея да ви предложа да останете при мене, господине — рече тя. — Когато човек има щастието да седи до госпожа дьо Босеан, не си сменя мястото.

— Но, струва ми се, госпожо — каза тихо Йожен, — че ако искам да се понаравя на братовчедка си, би трябвало да остана при вас. Преди да дойде господин маркизът, говорехме за вас, за цялото ваше изящество — добави той високо.

Господин д'Ажуда си отиде.

— Наистина ли ще останете при мене, господине? — каза баронесата. — В такъв случай ще имаме възможността да се опознаем. Госпожа дьо Ресто ми говори за вас и аз вече изпитвах силно желание да ви видя.

— Тя очевидно е доста лицемерна. Забранила е да ме пускат в дома й.

— Как така?

— Неудобно ми е да ви кажа причината, госпожо, но разчитам на вашата снизходителност, като ви доверявам такава тайна. Аз съм съсед на баща ви. Не знаех, че госпожа дьо Ресто е негова дъщеря. Имах непредпазливостта съвсем невинно да й спомена за него и разсърдих както сестра ви, така и нейния съпруг. Не можете да си представите колко безвкусна се видя тази синовна измяна на госпожа херцогиня дьо Ланже и на братовчедка ми. Разправих им сцената, а те се смяха като луди. Тогава госпожа дьо Босеан направи сравнение между вас и сестра ви и ми говори за вас извънредно ласкаво, каза ми колко добре се отнасяте с моя съсед господин Горио. И как наистина може да не го обичате? Той до такава степен ви обожава, че аз вече ви ревнувам от него. Тази сутрин два часа говорихме за вас. И цял изпълнен с онова, което баща ви ми каза за вас, тази вечер, на вечерята у братовчедка ми, аз запитах дали сте толкова красива, колкото сте обичана. Желаяйки сигурно да насърчи моето горещо възхищение, тя ме доведе тук и с обичайната си любезност ме предупреди, че ще ви видя.

— Но господине, излиза, че аз вече ви дължа благодарност — промълви жената на банкера. — Още малко и ще бъдем стари приятели.

— Макар да съм убеден, че приятелството с вас трябва да е твърде необикновено преживяване — отвърна Растиняк, — аз не желая да бъда ваш приятел.

Такива изискани глупости, с каквито си служат новациите, винаги очароват жените. Пошлостта им проличава само когато се четат хладнокръвно. Движението, гласът, погледът на младежа, който ги произнася, им придават най-различен смисъл. Госпожа дьо Нюсенжан реши, че Растиняк е очарователен. Но понеже, като всяка жена на нейно място, не намери какво да отговори на толкова пряк въпрос, измести разговора.

— Да, сестра ми се излага с начина, по който се отнася с горкия ни баща, а той наистина беше за нас като бог. Едва когато господин дьо Нюсенжан недвусмислено ми заповяда да се срещам с баща си само сутрин, аз отстъпих по тази точка. Но дълго страдах. Подобни насилия, които се прибавиха към бруталността на брака, допринесоха много за разстройството на семейството ни. В очите на хората аз положително съм най-щастливата жена в Париж, а в действителност съм най-нещастната. Ще помислите, че съм безумна, като ви говоря така. Но вие познавате баща ми и затова не може да сте ми чужд.

— Едва ли има човек, който изпитва по-силно желание да ви бъде предан — отговори Йожен. — Какво търсите вие, жените? — продължи той със задушевен глас. — Щастие. Е, добре, ако за жената щастие се състои в това да бъде обичана, обожавана, да има приятел, комуто да доверява своите желания, своите фантазии, скърби, радости, да се показва пред него с открита душа, с прелестните си недостатъци и красиви качества, без да се бои от предателство, повярвайте, такова предано, винаги пламенно сърце може да се срещне само у младеж, изпълнен с мечти, готов да умре за вас при първия знак, младеж, който още не познава света и не иска да го познава, защото вие ще бъдете за него целият свят. Може би ще се смеете на моята невинност, но нали разбирате, аз идвам от една затънтена провинция и съм съвсем неопитен, понеже досега съм срещал само красиви души. Мислех, че няма да се влюбя. Но срещнах братовчедка си и тя ме почувства близък; позволи ми да отгатна колко съкровища крие страстта: като Керубино аз съм влюбен във всички жени и очаквам онази, на която ще мога изцяло да се посветя. Когато влязох и ви видях, аз се почувствах привлечен от вас като понесен от силно течение. Толкова бях мислил за вас! Но не бях дори и мечтал, че сте толкова красива, колкото сте в действителност. Госпожа дьо Босеан ми забрани да ви гледам толкова много. Тя не разбира колко привлекателно е човек да гледа красивите ви червени устни, бялото ви лице, толкова нежните ви очи... Ето и аз ви говоря безумни неща, но разрешете ми все пак да ви ги кажа.

Нищо не се харесва на жените повече от това да слушат нежни думи. И най-строгата и набожна жена е готова да слуша дори когато няма право да отговаря. Веднъж започнал, Растиняк продължи да говори в същия дух с пленително глух глас. А госпожа дьо Нюсенжан го насърчаваше с усмивка и от време на време поглеждаше към дьо Марсе, който не напускаше ложата на принцеса Галатион. Йожен остана при госпожа дьо Нюсенжан, докато мъжът ѝ дойде да я вземе, за да я отведе.

— Госпожо — каза Растиняк, — ще имам удоволствието да се срещна с вас на бала на херцогиня дьо Кариляно.

— Щом коспошата фи гани — каза баронът, дебел елзасец, чието кръгло лице издаваше опасна прозорливост, — пъдете сикурен, че ще пъдете топре бриет.

„Значи, работата е наред, щом тя не се ядоса, когато ѝ казах: «Ще ме обикнете ли?»» Обяздих кобилата, сега остава да я възседна и

да я подкарам“ — мислеше Йожен, докато отиваше да се сбогува с госпожа дьо Босеан, която бе станала и се готвеше да си тръгне с д'Ажуда.

Горкият студент не знаеше, че баронесата беше разсеяна, защото чакаше от дьо Марсе едно от онези решителни писма, които разбиват сърцето. Донемайкъде щастлив от въображаемия си успех, Йожен съпроводи виконтесата до входната колонада, където хората чакаха колите си.

— Братовчед ви просто не прилича на себе си — каза португалецът на виконтесата, след като Йожен си тръгна, и се засмя. — Ще разори банката. Гъвкав е като змиорка, далеч ще стигне. Само вие бяхте в състояние да му намерите жена, която тъкмо има нужда от утеха.

— Само че трябва да се разбере — отвърна госпожа дьо Босеан, — дали тя не обича още този, който я изоставя.

От театъра студентът се върна пеш до улица Ньов-Сент-Жьонвиев. По пътя кроеше светли планове. Беше забелязал вниманието, с което го оглеждаше госпожа дьо Ресто и докато беше в ложата на виконтесата, и когато отиде при госпожа дьо Нюсенжан, Реши, че сега вече вратата на графинята няма да бъде затворена за него. Това означаваше, че вече има четири значителни връзки в сърцето на висшето парижко общество, защото положително щеше да се хареса на жената на маршала. Не можеше да каже с какви средства, но предугаждаше, че в сложната игра на интересите в този свят той ще се вкопчи в някое колело, за да стигне до върха на машината, чувстваше сили да стане неин двигател.

„Ако госпожа дьо Нюсенжан прояви интерес към мене, ще я науча да командва мъжа си. Той прави златни сделки, може да ми помогне бързо да забогатея.“

Не че си казваше това направо, още не беше достатъчно ловък, за да прецени точно дадено положение, да го пресметне, да го изчисли; мислите му се рееха като леки облаци на хоризонта и макар че не бяха изпълнени с толкова груба алчност като Вотреновите идеи, от тях, подложени на горнилото на съвестта, едва ли можеше да излезе нещо кой знае колко чисто. По пътя на такива компромиси хората стигат до нравствената разпуснатост, свойствена на нашето време. Днес, по-малко от когато и да било, се срещат праволинейният характер, прекрасната воля, която никога не се огъва пред злото и смята за престъпно най-малкото отклонение от правия път,

великолепните образи на честността, отразени в два шедьовъра — Алсест на Молиер и в по-близко до нас време — Джени Дийнс и нейният баща на Уолтър Скот. Може би творба, рисуваща противоположните характери, лъкатушните пътеки, по които светският човек, честолюбецът потъпкват съвестта си, опитвайки се да мине покрай злото, за да постигне целта си, като външно се придържа към добродетелта, не би била нито по-малко красива, нито по-малко драматична.

Докато стигна до вратата на пансиона, Йожен беше влюбен в госпожа дьо Нюсенжан, тя му се струваше стройна, изящна като лястовица. Припомняше си всичко — опияняващата нежност в очите ѝ, тънката като коприна кожа, под която сякаш виждаше как тече кръвта, чаровния ѝ глас, русите коси; а може би и от движението кръвта му бе кипнала и засилваше обаянието. Студентът похлопа на вратата на дядо Горио.

— Съседе — каза той, — видях госпожа Делфин.

— Къде?

— В „Буфон“.

— Добре ли се забавляваше?... Влезте де.

И старецът, който бе станал да отвори по нощница, бързо си легна.

— Разкажете ми за нея — помоли той.

Йожен за пръв път влизаше в стаята на дядо Горио и не можа да скрие изненадата си, като видя в каква дупка живее бащата, и се сети за облеклото на дъщерята, на което преди малко се бе възхищавал. На прозорците нямаше завеси, тапетите на места се бяха отлепили от влагата, сгърчили се бяха, оголваха жълтеникавите окадени гипсови стени. Старецът лежеше върху бедняшко легло, покрит с едно одеяло и къс юрган, съшит от по-здравите парчета от скъсаните рокли на госпожа Воке. Плочките на пода бяха влажни, покрити с прах. Срещу прозореца имаше скрин от розово дърво, с изпъкнала предница и медни дръжки във форма на лозови дръжки, украсени с листа или цветя; стар умивалник с дървена подложка, върху която бяха поставени кана в леген и принадлежности за бръснене; в един ъгъл имаше обуща; при главата на леглото — нощно шкафче, на което липсваха вратичката и мраморната плоча до камината, в която нямаше и следа от огън, беше масата от орехово дърво, чиято пръчка бе послужила на Горио да извие позлатения супник. Върху малкото разнебитено бюро бе сложена шапката на стареца; тъмно плетено

кресло и два стола допълваха мизерната мебелировка. На закрепен с дрипи прът над леглото висеше излиняла ивица плат на червени и бели квадрати. И най-бедният разсилен положително живееше по-добре в таванската си стаичка, отколкото дядо Горио у госпожа Воке. Само при вида на такава стая ти става студено, сърцето ти се свива; тя приличаше на тъжна затворническа килия. За щастие Горио не видя какво изражение доби лицето на Йожен, когато сложи свещта си върху нощното шкафче. Както беше завит до брадичката, старецът се обърна към него:

— Е, коя ви харесва повече, госпожа дьо Ресто или госпожа дьо Нюсенжан?

— Предпочитам госпожа Делфин — отвърна студентът, — защото тя повече ви обича.

При тези топли думи старецът извади ръката си от завивките и стисна ръката на Йожен.

— Благодаря, благодаря — отвърна той развълнувано. — Е, какво ви каза тя за мене?

Студентът повтори думите на баронесата, като ги поукраси, а старецът слушаше, сякаш това беше божие слово.

— Милото дете! Да, да, обича ме тя. Но не вярвайте това, което ви е казала за Анастрази. Разбирате ли, двете сестри се ревнуват! Това е още едно доказателство за любовта им. Госпожа дьо Ресто също ме обича. Знам аз. Бащата познава децата си така, както бог ни познава. Той вижда до дъното на сърцата и преценява намеренията. И двете еднакво ме обичат. Ох, само зетьовете ми да бяха свестни, по-щастлив от мене нямаше да има! Но сигурно на този свят няма пълно щастие. Да живеех у тях, да можех просто само да слушам гласовете им, да знам, че са наблизо, да ги гледам как влизат, как излизат, както когато си бяха при мене, сърцето ми щеше да тупти от радост... Хубаво ли бяха облечени?

— Да — отвърна Йожен. — Но, господин Горио, след като имате толкова богато омъжени дъщери, как може да живеете в такъв коптор?

— Не мога да ви обясня тези неща; аз не умея да кажа две думи като хората. Всичко е тук — добави той и се удари по сърцето. — Двете ми дъщери са целият ми живот. Щом те се забавляват, щом са щастливи, нагиздени, щом ходят по килими, все ми е едно от какъв плат са моите дрехи и къде спя. Не ми е студено, щом те са на топло, никога не ми е мъчно, щом те са засмени. Мъчно ми е само когато на

тях им е тежко. Когато станете баща, когато видите децата ви да чуруликат и си кажете: „Това е част от мене!“, когато почувствате, че тези дечица дължат всяка капка кръв на вас, че са взели най-хубавото от вас, защото там е работата, тогава ще разберете, че толкова сте свързан с тях, та като ходят, сякаш и вас движат. Навсякъде чувам техния глас. Само като ме погледнат тъжно, кръвта ми се смразява. Един ден ще разберете, че човек много повече се радва на тяхното щастие, отколкото на своето. Не мога да ви го обясня, то иде отвътре и цял те сгрыва. Та какво, аз живея за трима. Искате ли да ви кажа нещо чудно? Ето на, аз разбрах господа, когато станах баща. Той е цял във всичко, понеже всичко е създадено от него. Така ми е и на мене с дъщерите ми, господине. Само че аз обичам дъщерите си повече, отколкото бог обича хората, защото хората не са толкова хубави като него, а моите дъщери са по-хубави от мене. И те така са ми в душата, че тази вечер бях някак сигурен, че ще ги видите. Господи! Ами че аз ще лъскам ботушите, ще търча за всичко, само и само да услужа на мъжа, който направи моята Делфин толкова щастлива, колкото е щастлива истински обичаната жена. Разбрах от нейната прислужница, че малкият дьо Марсе е мръсно куче. Прииска ми се да му извия врата. Да не обича такава жена, истинско съкровище, с глас като на славей и стройна като статуя! Ама и на нея къде ѝ бяха очите, та взе, че се омъжи за тоя дебелак елзасец? На тях и на двете им трябваха хубави, мили момчета. Няма що, те постъпиха, както им се искаше.

Дядо Горио беше удивителен. Никога Йожен не бе го виждал така озарен от огъня на бащинската любов. Струва си да се замислим върху въздействащата сила на чувствата. Колкото и груб да е човек, щом изразява силно и истинско чувство, той излъчва странен флуид, който променя израза на лицето, оживява движенията, оцветява гласа му. Често под влиянието на страстта дори най-тъпото същество придобива необикновено красноречие, което се изразява не толкова в думите, колкото в мисълта, и сякаш витае в някакъв сияен свят. В този миг гласът, движенията на стареца излъчваха такава въздействаща сила, с която се отличават големите артисти. Но нима нашите красиви чувства не са поетичен израз на волята ни?

— В такъв случай вие ще се зарадвате, като ви съобща — каза Йожен, — че тя вероятно ще скъса с дьо Марсе. Този хубостник я е напуснал и се е заплеснал по принцеса Галатион. А пък аз тази вечер се влюбих в госпожа Делфин.

— Ами! — възкликна дядо Горио.

— Да. И не й бях противен. Цял час говорихме за любов и вдругиден, събота, ще отида у нея.

— О, как ще ви обикна, скъпи господине, ако й се харесате! Вие сте добър, няма да я тормозите. А ако й изневерите, главата ви ще отрежа, да го знаете. Разбирате ли, жената не обича два пъти! Господи, но аз говоря глупости, господин Йожен. Тук ви е студено. Господи! Значи, вие разговаряхте с нея? Какво ви каза тя за мене?

„Нищо“ — отвърна мислено Йожен, но гласно продължи:

— Каза, че ви праща целувка.

— Сбогом, съседе! Пожелавам ви приятни сънища, защото след тези думи моите сънища ще бъдат чудни. Дано бог ви закриля и ви даде каквото си пожелаете! Тази вечер вие бяхте за мене като добър ангел, донесохте ми полъх от дъщеря ми.

„Клетникът — мислеше Йожен, докато си лягаше, — може да трогне и мраморно сърце. Дъщеря му се сети за него, колкото за турския султан.“

След този разговор Горио ненадейно намери в лицето на своя съсед довереник, приятел. Между двамата се установиха единствените отношения, които можеха да свържат стареца с някой мъж. Страстта никога не прави погрешни сметки. Дядо Горио реши, че ще бъде малко по-близо до дъщеря си, че баронесата ще го приема по-добре, ако тя се привърже към Йожен. Между другото сподели със студента една своя болка: госпожа дьо Нюсенжан, на която той хиляди пъти на ден пожелавал щастие, не била познала сладостите на любовта. Разбира се, според неговите думи Йожен бил най-милото момче, което бил виждал, и му се струвало, че младежът щял да й даде всички радости, от които тя била лишена дотогава. Така че старецът започна все по-силно да се привързва към своя съсед и ако не беше това негово чувство, ние вероятно не бихме узнали развързката на историята му.

На следния ден на закуска пансионерите с изненада видяха как дядо Горио се настани до Йожен, поглеждаше го приветливо, от време на време му говореше и целият израз на лицето му, обикновено неподвижно като гипсова маска, се бе променил. Вотрен, който срещаше студента за пръв път след разговора в градината, изглежда, се мъчеше да прозре в душата му. Йожен си припомни за проекта на този човек — през нощта, преди да заспи, той бе измерил широкия кръгзор, който се откриваше пред погледа му, естествено мисли и за

зестрата на госпожица Тайфер — и неволно се загледа във Викторин така, както най-добродетелен младеж гледа богата наследница. Очите им случайно се срещнаха. Горката девойка не можеше да не признае, че в новите си дрехи Йожен е очарователен. Красноречивият ѝ поглед не остави съмнение у Растиняк, че той е предмет на смътните желания, които всички млади момичета изпитват и свързват обикновено с първия привлекателен мъж. Един глас се надигна в него: „Осемстотин хиляди франка!“ Но веднага се върна към спомените си от миналата вечер и реши, че измислената му страст към госпожа дьо Нюсенжан е противолекарството срещу неволните лоши помисли.

— Вчера италианците играха „Севилският бръснар“ от Росини. Не съм слушал по-прелестна музика — каза той. — Господи, колко са щастливи хората, които имат лежа в театър „Буфон“.

Дядо Горио хвана тази подхвърлена дума, както кучето улавя всяко движение на господаря си.

— Късметлии сте вие, мъжете — рече госпожа Воке. — Правите каквото си щете.

— Как се прибрахте? — запита Вотрен.

— Пеш — отвърна Йожен.

— Аз пък не обичам удоволствия наполовина — продължи изкусителят, — бих искал да ходя на театър със собствена кола, в собствена лежа и да се връщам удобно. Всичко или нищо! Такъв е моят девиз.

— Добър девиз — подметна госпожа Воке.

— Може би скоро ще ходите у госпожа дьо Нюсенжан — тихо каза Йожен на дядо Горио. — Тя положително ще ви приеме с отворени обятия; ще поиска да узнае какви ли не подробности за мене. Разбрах, че би направила всичко, за да я приеме братовчедка ми, виконтеса дьо Босеан. Не забравете да ѝ кажете, че аз много я обичам и само мисля как да ѝ доставя това удоволствие.

Растиняк побърза да тръгне за юридическия факултет; искаше да стои колкото се може по-малко в тази отвратителна къща. Почти през целия ден скита, обзет от трескави мисли, състояние, известно на всички младежи, изпълнени с прекалено смели надежди. Тъкмо разсъждаваше върху думите на Вотрен за живота във висшето общество, когато срещна приятеля си Бианшон в Люксембургската градина.

— Защо си толкова сериозен? — запита го студентът по

медицина, хвана го под ръка и закрачи с него пред фасадата на двореца.

— Лоши мисли ме измъчват.

— Какви мисли? Мислите се лекуват.

— Как?

— Като им се поддаваме.

— Шегуваш се, без да знаеш за какво се отнася. Чел ли си Русо?

— Да.

— Спомняш ли си оня пасаж, където той пита читателите какво биха направили, ако могат да забогатеят, стига да убият само със силата на волята си някой стар мандарин в Китай, без да мръднат от Париж?

— Да.

— Е, какво ще кажеш?

— Много важно! Аз довършвам тридесет и третия си мандарин.

— Не се шегувай. Слушай, ако ти докажат, че това е възможно и че е достатъчно само да кимнеш с глава, би ли го направил?

— Много ли е стар тоя мандарин? Но няма значение! Млад или стар, парализиран или здрав, ей богу... Дявол да го вземе! Е, не.

— Ти си чудесно момче, Бианшон. Но ако обичаш някоя жена до полуда, а на нея й трябва пари, много пари — за дрехи, за кола, за най-различни глупости?

— Ами че ти ми отнемаш разума, а искаш разумен отговор!

— Слушай, Бианшон, аз не съм луд, излекувай ме! Имам две сестри като ангели — красиви, чисти, искам да са щастливи. Откъде да намеря двеста хиляди франка, за да им дам зестра, и то най-късно до пет години? Знаеш ли, понякога в живота обстоятелствата се стичат така, че човек трябва да залага на едро, а не да проиграва късмета си за стотинки.

— Но ти задаваш въпрос, който се поставя пред всекиго, когато влиза в живота. Искаш да разрежеш със сабя гордиев възел. За това, драги, човек трябва да е Александър. Иначе отива в каторгата. Аз пък съм доволен от обикновеното съществуване, което ме чака в провинцията, просто ще заместя баща си. Човек може да задоволи стремежите си в най-малък кръг, както и в огромна окръжност. И Наполеон не е вечерял по два пъти, и не е могъл да има повече любовници, отколкото студент по медицина, който стажува при капуцините. Нашето щастие, драги, винаги ще се побира между ходилата и темето ни. Да струва един милион, да струва и сто

жълтици, обективното усещане е едно и също. Подарявам живота на китаеца.

— Благодаря, Бианшон, ти ми помогна! Винаги ще бъдем приятели с тебе.

— Я слушай — поде студентът по медицина, — като излизах от лекцията на Кювие в Ботаническата градина, зърнах Мишоно и Поаре. Разговаряха на една пейка с някакъв господин, когото съм виждал по време на смутовете миналата година някъде към Камарата на депутатите. Прилича ми на човек от полицията, който се прави на почтен рентиер. Трябва да се позанимаем с тази двойка. Ще ти кажа защо. Сбогом, отивам за проверката в четири часа.

Когато Йожен се върна в пансиона, Горио го чакаше.

— Ето — каза старецът — писмо от нея. Какъв хубав почерк, нали?

Йожен разпечата плика и прочете:

„Господине, научих от баща си, че обичате италианската музика. Много ще ми бъде приятно, ако желаете да ми направите удоволствие и приемете едно място в ложата ми. В събота ще пеят Фодор и Пелегрини, затова съм сигурна, че няма да ми откажете. Г. дьо Нюсенжан и аз ви молим да дойдете на обед без никакви официалности. Ако приемете, ще го зарадвате, понеже ще го освободите от съпружеското му задължение да ме придружи. Не ми отговаряйте, а елате и приемете моите поздрави.

Д. дьо Н.“

— Покажете ми го — рече старецът, след като Йожен прочете писмото. — Нали ще отидете? — добави той и помириса хартията. — Хубаво мирише! Освен това нейните пръсти са го пипали.

„Никоя жена не се хвърля така на врата на мъж — мислеше студентът. — Тя иска да си послужи с мене, за да си възвърне дьо Марсе. Жените само от яд правят такива неща.“

— Е — рече дядо Горио, — какво се замислихте?

Но Йожен още не бе разбрал каква луда суетност бе обзела от известно време някои жени и не знаеше, че за да проникне в дворците от предградието Сен-Жермен, съпруга на банкиер е способна на всички жертви. По това време беше станало мода жените на всяка цена да имат достъп в обществото на Сен-Жермен, сред така наречените дами от малкия замък, между които госпожа дьо Босеан,

нейната приятелка херцогиня дьо Ланже и херцогиня Мофриньоз държаха първото място. Само Растиняк не бе осведомен за небесния стремеж на жените от Шосе д'Антен да влязат в този висш кръг, където блестяха подобни съзвездия. Но недоверчивостта му се оказа полезна, придаде му известна студенина и печалната власт да поставя, вместо да приема условия.

— Да, ще отида — отвърна той.

Така че сега у госпожа дьо Нюсенжан го водеше любопитството, докато, ако тя го бе пренебрегнала, може би щеше да го води страстта. Все пак той не без нетърпение дочака следния ден и часа, когато трябваше да тръгне. За младежите в първата интрига има може би толкова очарование, колкото и в първата любов. Увереността в успеха поражда хиляди приятни преживявания, които мъжете не признават, и там се крие привлекателната сила на някои жени. Желанието се поражда както от трудностите, така и от леката победа. Страстта у мъжете винаги е породена или поддържана от една от тези причини, които разделят на две любовната империя. А това делене може би е в зависимост от големия въпрос за темпераментите, който играе, каквото и да казват хората, господстваща роля в обществото. Ако меланхолиците имат нужда от тонуса на кокетирването, може би нервните или сангвинични мъже бягат, когато съпротивата трае прекалено дълго. С други думи, по основа елегията е толкова лимфатична, колкото дитирамбът е холеричен.

Докато се обличаше, Йожен предвкушваше всички онези дребни удоволствия, за които младежите не смеят да говорят, но които гъделичкат самолюбието им. Той среса косата си, като мислеше, че погледът на една красива жена ще се зарови в черните му къдри. Позволи си по детски да се покриви пред огледалото като девойка, която се готви за първия си бал. Разтвори фрака си и с удоволствие огледа тънкия си кръст.

„Положително има и по-лошо сложени!“ — каза си той.

После слезе, когато всички пансионери бяха вече на трапезата, и весело прие хора от глупости, предизвикан от елегантния му костюм. Показателно за подобни пансионери е удивлението, което предизвиква облеклото. Никой не може да си сложи нова дреха, без останалите да си кажат думата.

— Тцъ-тцъ-тцъ — цъкна с език Бианшон, сякаш за да подкара кон.

— Същински херцог и пер! — каза госпожа Воке.

— Господинът ще полети към победи — забеляза госпожица Мишоно.

— Кукуригу! — провикна се художникът.

— Моите поздравления на госпожа съпругата ви — рече чиновникът от музея.

— Господинът има ли съпруга? — запита Поаре.

— Съпруга с купета, движи се по вода, боя гарантирана, намира се на най-различни цени от двадесет и пет до четиридесет, десен на квадрати по последна мода, може да се пере, приятна за носене, наполовина лен, памук и вълна, против зъбобол и други болести с одобрението на кралската медицинска академия! Още по-добра за главоболие, преяждане и други болести на храносмилателния апарат, на очите и ушите! — викна Вотрен с комичната словоохотливост на панаирджийски продавач. — „Но колко струва това чудо?“ — ще попитате, господа. — Две су? Не. Съвсем нищо. Това са остатъците от доставките, направени за Великия Могол, които всички европейски короновани глави, включително и Вввввеликият Баденски херцог, пожелаха да видят! Влизайте право напред! Минете пред масичката. Туш! Музика! Бум-тра-та-та! Ла-ла, бум-бум! Ти, господине, с кларнета свириш фалшиво — продължи той с пресипнал глас, — ще те чукна по пръстите.

— Господи, колко е приятен този човек! — каза госпожа Воке на госпожа Кутюр. — С него никога не бих се отегчавала.

Сред смеховете и шегите, които се отприщиха при тази комично произнесена реч, Йожен успя да долови беглия поглед на госпожица Тайфер, която се наведе към госпожа Кутюр и й прошепна няколко думи на ухото.

— Кабриолетът дойде — съобщи Силви.

— Къде ли ще вечеря? — запита Бианшон.

— У госпожа баронеса дьо Нюсенжан, дъщерята на господин Горио — отвърна студентът.

При това име погледите се обърнаха към бившия макаронаджия, който съзерцаваше Йожен с известна завист.

Растинак пристигна на улица Сен-Лазар и спря пред една от онези не много солидни къщи с тънки колонки и не особено внушителни входни порти, което в Париж се смята за „прелестно“. Това беше истински банкерски дом, претрупан със скъпа украса — щукатури, площадки от мраморна мозайка по стълбите. Госпожа дьо Нюсенжан прие Йожен в малък салон с италиански картини,

подреден като кафене. Беше тъжна. Усилията, които направи, за да прикрие мъката си, заинтригуваха Йожен още повече, че в тях нямаше никаква престореност. Той мислеше, че с присъствието си ще я зарадва, а я заварваше отчаяна. Това разочарование засегна честолюбието му.

— Твърде малко право имам на вашето доверие, госпожо — рече той, след като се пошегува с грижите ѝ, — но се надявам, че ако ви преча, ще бъдете откровена и направо ще ми кажете.

— Не си отивайте — каза тя, — ще остана сама. Нюсенжан ще обядва в града, а не ми се иска да съм сама, имам нужда от развлечение.

— Но какво ви е?

— Вие сте последният човек, комуто бих казала! — възкликна тя.

— Искам да зная. Иначе излиза, че и аз съм замесен в тази тайна.

— Може би! Но не — продължи тя, — това са семейни разправии, които човек трябва да крие дълбоко в сърцето си. Нали онзи ден ви казах? Не съм щастлива. Златните вериги са най-тежки.

Когато една жена казва на млад мъж, че е нещастна, ако този млад мъж е находчив, добре облечен и има хиляда и петстотин франка за пилеене в джоба си, той неминуемо ще помисли онова, което си каза Йожен, и ще започне да реди шаблони:

— Какво може да ви липсва? Вие сте красива, млада, обичана, богата...

— Да не говорим за мене — каза тя, като поклати мрачно глава. — Ще обядваме заедно само двамата, ще отидем да слушаме чудесна музика. Харесвате ли ме? — продължи тя, като стана, за да покаже необикновено изящната си рокля от бял кашмир на персийски шарки.

— Бих искал да сте цялата моя! — каза Йожен. — Вие сте очарователна!

— Печална придобивка — отвърна тя горчиво усмихната. — Тук нищо не напомня за нещастие, но въпреки външното благополучие аз съм отчаяна. От скръб не мога да спя. Ще погрознея.

— О, това е невъзможно! — възкликна студентът. — Но аз съм любопитен да узная каква е тази мъка, която една предана любов не би могла да разсее.

— Ах, ако ви я доверя, ще избягате от мене — рече тя. — Чувството ви към мене все още е обикновено мъжко ухажване. Но ако наистина държите на мене, ще изпаднете в ужасно отчаяние. Ето,

виждате ли, трябва да мълча. Моля ви, да поговорим за нещо друго. Елате да ви покажа стаите си.

— Не, нека останем тук — отвърна Йожен, седна на малък диван пред камината близо до госпожа дьо Нюсенжан и уверено улови ръката ѝ.

Тя не се отдръпна, дори притисна ръката на младежа със силно; поривисто движение, което издава голямо възмущение.

— Слушайте — започна Растиняк, — ако имате някаква мъка, трябва да ми я доверите. Искam да ви докажа, че ви обичам заради самата вас. Или ще ми говорите и ще ми разкажете тревогите си, за да мога да ги разсея, дори ако трябва да убия шестима души, или аз ще си отида и никога няма да се върна.

— Добре тогава — възкликна тя, удрайки се по челото, сякаш обзета от някаква отчаяна мисъл. — Веднага ще ви подложa на изпитание.

„Да — каза си тя, — няма друг изход“ — и позвъни.

— Впрегната ли е колата на господаря? — попита тя слугата.

— Да, госпожо.

— Аз ще я взема. На него дайте моята, с моите коне. Ще поднесете обeда чак в седем часа. Хайде, елате — обърна се тя към Йожен, който помисли, че сънува, когато се намери в каретата на господин дьо Нюсенжан до жена му.

— В Пале-Роял — заповяда тя на кочияша. — До „Театър Франсе“.

По пътя баронесата видимо се възмущаваше, отказваше да отговаря на хилядите въпроси на Йожен, който не знаеше какво да мисли за тази безмълвна, упорита, непреодолима съпротива.

„Просто за миг ми се изплъзва“ — казваше си Йожен.

Когато колата спря, баронесата с един поглед прекъсна безумните думи на студента, който бе вън от себе си.

— Обичате ме, нали? — запита тя.

— Да — отвърна той, като криеше обзелата го тревога.

— И няма да помислите нищо лошо за мене, каквото и да поискам от вас, нали?

— Не.

— Готов ли сте да ми се покорявате?

— Сляпо.

— Ходили ли сте някога в игрален дом? — запита тя с треперещ глас.

— Никога.

— Ах, олекна ми. Ще имате щастие. Ето кесията ми — рече тя.

— Вземете я! Вътре има сто франка. Това е всичко, което притежава тази щастлива жена. Идете в някой от игралните домове, не знаей къде са, но знам, че има на Пале-Роял. Рискувайте стотте франка на една игра, която се нарича рулетка, и загубете всичко или донесете шест хиляди. Когато се върнете, ще ви разкажа мъката си.

— Нямам нищо против, да ме вземат дяволите, ако разбирам нещо от това, което ще правя, но ще ви се подчиня — каза той с радост, породена от следната мисъл: „Тя се компрометира и нищо няма да ми откаже.“

Йожен взема красивата кесия, пита един вехтошар къде е най-близкият игрален дом и изтичва до номер 9. Качва се, оставя шапката си, после влиза и пита къде е рулетката. Редовните играчи го гледат изненадано, докато прислужникът го отвежда пред една дълга маса. Последван от всички зрители, Йожен без стеснение пита къде да постави мизата.

— Ако заложите един луидор върху някое от тези тридесет и шест числа и то излезе, ще получите тридесет и шест луидора — казва му един почтен старец с побелели коси.

Йожен хвърля стотте франка върху числото на своите години — двадесет и едно. Преди да успее да се опомни, чува вик на изненада. Спечелил е, без да подозира.

— Изтеглете си парите — казва му възрастният господин, — с тази система два пъти не се печели.

Йожен взема една лопатка, която старият господин му подава, прибира към себе си три хиляди и шестстотин франка и все така, без да разбира играта, ги слага на червено. Присъстващите го гледат завистливо, като виждат, че продължава да играе. Колелото се завъртва, той пак печели и крупнето му хвърля още три хиляди и шестстотин франка.

— Имате вече седем хиляди и двеста франка — шепне му на ухото старият господин. — Мене ако слушате, вървете си. Червеното излиза вече осми път. Ако сте милосърден, ще признаете, че ви давам добър съвет и ще облекчите нищетата на един бивш Наполеонов префект, който се намира в крайна нужда. Замаян, Растиняк оставя белокосия човек да му вземе десет луидора и слиза със седемте хиляди франка, без да е разбрал нещо от играта, но изумен от щастията си.

— Ето! А сега къде ще ме водите? — запита той госпожа дьо Нюсенжан, след като вратичката на колата се затвори и ѝ показа парите.

Делфин лудо го прегърна и го целуна силно, но без страст.

— Вие ме спасихте!

Радостни сълзи обляха страните ѝ.

— Всичко ще ви кажа, приятелю. Ще бъдете мой приятел, нали? Във вашите очи аз съм богата, живея в разкош, нищо не ми липсва или поне изглежда, че не ми липсва! Но знайте, че господин дьо Нюсенжан не ми дава нито стотинка за мене: той плаща всички разноси в къщи, плаща колите ми, ложите ми; за дрехи ми отпуска недостатъчна сума, умишлено ме държи в тайна бедност. А аз съм горда, не мога да го моля. Няма ли да съм последната отрепка, ако откупвам парите му с цената, на която той иска да ми ги продава? Как се оставих аз, която притежавах осемстотин хиляди франка, да ми отнеме всичко? От гордост, от възмущение. Ние сме толкова млади, толкова неопитни, когато започваме брачен живот! Думите, с които трябваше да искам пари от мъжа си сякаш разкъсваха устата ми. Не смеех. Ядях спестените си пари и тези, които ми даваше баща ми. После затънах в дългове. За мене бракът е най-страшното ми разочарование, просто не мога да ви говоря за това. Достатъчно е да ви кажа, че по-скоро ще се хвърля през прозореца, отколкото да живея в една стая с Нюсенжан. Когато се наложи да му кажа за дълговете си, за купените скъпоценности и други мои прищевки (бяхме свикнали горкият ни баща нищо да не ни отказва), за мене това беше истинско изтезание. Но най-сетне намерих смелост и му казах. Та нали имах собствено богатство? Нюсенжан се разяри, каза, че ще го съсия, просто ужасни неща! Искаше ми се да потъна в дън земя. Понеже беше взел зестрата ми, той плати, но за в бъдеще ми определи издръжка за личните ми нужди и аз приех, за да имам мира. После пожелах да задоволя честолюбието на едно лице, което вие познавате — каза тя. — Макар да бях измамена от него, недостойно е от моя страна да не призная благородството на характера му. Но както и да е, той подло ме напусна! Мъж, подхвърлил пари на жена, когато тя е била в крайна нужда, никога не бива да я изоставя. Трябва за цял живот да я обича! Вие сте на двадесет и една години и с вашата прекрасна млада и чиста душа питате как може жена да приема пари от мъж. Господи! Но нима не е естествено да делиш всичко с този, на когото дължиш цялото си щастие? Когато двама души са си дали

всичко, може ли да се тревожат за една частица от това всичко? Парите добиват значение, когато чувството престане да съществува. Коя от нас предвижда раздялата, докато смята, че е обичана? Вие, мъжете, ни се кълнете във вечна любов, как тогава да правим отделни сметки? Не знаете какво изстрадах днес, когато Нюсенжан направо отказа да ми даде шест хиляди франка, той, който всеки месец дава по толкова на любовницата си, някакво момиче от операта! Искях да се самоубия. Най-безумни мисли ми се въртяха в ума. Стигнах дотам, че завидях на слугинята си за нейната съдба. Да отида да искам от баща си! Безумие! Анастаси и аз просто сме го разорили: баща ми би се продал, ако струваше шест хиляди франка. Щях напразно да го хвърля в отчаяние. Вие ме спасихте от срам и смърт, не бях на себе си от мъка. Ах, господине, аз ви дължа това обяснение: държах се с вас неразумно, безумно. Когато вие тръгнахте и изчезнахте от погледа ми, поиска ми се да избягам пеш... Къде? Сама не знаех. Това е животът на половината жени в Париж: външен лукс, жестоки терзания в душата. Познавам клетници, по-нещастни и от мен. А има жени, принудени да карат доставчиците си да им пишат фалшиви сметки. Други стигат дотам, че крадат мъжете си: съпрузите на първите смятат, че кашмирен плат петстотин франка, струва две хиляди, а съпрузите на вторите, че кашмир от две хиляди франка метъра се подарява за петстотин. Срещат се нещастници, които оставят децата си да гладуват, за да си ушийт рокля; аз нямам на съвестта си подобни отвратителни измами. Но ето каква е последната ми тревога. Ако някои жени се продават на мъжете си, за да могат да ги командват, аз поне съм свободна! Бих могла да накарам Нюсенжан да ме покрие със злато, но предпочитам да плача, облегнала глава на сърцето на човек, когото мога да уважавам. Ах! Тази вечер господин дьо Марсе не ще има право да ме гледа като жена, на която е плащал.

Тя захлупи лице в ръцете си, за да не покаже сълзите си пред Йожен, но той повдигна главата ѝ и я загледа: стори му се необикновена.

— Нали е ужасно да се замесват пари в чувствата? Вие не ще можете да ме обичате — каза тя.

Тази смесица от добри чувства, които правят жените толкова възвишени, и прегрешения, които сегашното общество ги кара да вършат, покърти Йожен и той започна да ѝ говори нежни, утешителни думи, гледаше я с възхищение — красива, тъй чистосърдечно непредпазлива в своята мъка.

— Нали това няма да ви послужи като оръжие срещу мене — замоли го тя. — Обещайте ми.

— О, госпожо, не съм способен на такова нещо — отвърна Растиняк.

Тя хвана ръката му и в порив на благодарност мило я притисна до сърцето си.

— Ето че благодарение на вас аз съм отново свободна и весела. Живеех така, сякаш желязна ръка ме стискаше. Сега искам да живея просто, нищо да не харча. Нали ще ме харесвате такава, каквата съм, приятелю? Задръжте това — добави тя, като взе само шест банкноти. — Честно казано, дължа ви още три хиляди франка, защото смятах, че ще делим.

Йожен запротестира като стеснителна девойка. Но баронесата му каза:

— Ще ви считам за неприятел, ако не сте мой съучастник.

Той взе парите:

— Ще ми бъдат резерв, ако започна да губя.

— Ето от такава дума се боях — възкликна пребледняла баронесата. — Ако искате да бъде нещо за вас, закълнете ми се, че вече никога няма да играете. Господи! Аз ви развращавам! Ще умра от мъка!

Бяха стигнали. Контрастът между нейната бедност и разкоша на дома ѝ замая студента, в ушите му отново прозвучаха думите на Вотрен.

— Седнете тук — каза баронесата, когато влязоха в стаята ѝ, и му посочи дивана край камината. — Ще трябва да напиша едно много трудно писмо! Посъветвайте ме!

— Не пишете! — спря я Йожен. — Сложете банкнотите в плик, адресирайте го и го пратете по прислужницата си.

— Та вие сте чудесен! — възкликна тя. — Ах, ето какво значи, господине, човек да е получил добро възпитание! Това е чисто по Босеановски — каза тя с усмивка.

„Прелестна е“ — мислеше Йожен и все повече се влюбваше.

Той огледа стаята, подредена със сладно изящество, като стая на богата куртизанка.

— Харесва ли ви? — попита тя и позвъни на прислужницата си.

— Терез, отнесете лично това на господин дьо Марсе и го предайте само на него. Ако не го намерите, върнете ми писмото.

На излизане Терез хвърли лукав поглед към Йожен. Беше

сложено за обед. Растиняк подаде ръката си на госпожа дьо Нюсенжан, която го отведе в прелестна трапезария, и той отново видя същия разкош, от който се бе възхитил на трапезата у братовчедка си.

— Когато пеят италианците — каза тя, — ще идвате да обядвате с мене и да ме придружавате.

— Ако продължи така, ще свикна с този приятен живот, а аз съм беден студент и тепърва ще има да си създавам положение.

— И ще си го създадете — каза тя засмяно. — Нали виждате, всичко се урежда. Не очаквах, че мога да бъда толкова щастлива.

В природата на жените е да доказват невъзможното чрез възможното и да отричат очевидностите, позовавайки се на предчувствия. Когато госпожа дьо Нюсенжан влезе заедно с Растиняк в ложата си в театър „Буфон“, тя изглеждаше толкова доволна и разхубавена, че мнозина си позволиха да подметнат по някое от онези дребни злословия, против които жените са беззащитни и които често утвърждават като истини свободно съчинени измислици за разпътство. Когато човек познава Париж, той не вярва на нищо, което се говори открито, и не говори нищо за онова, което се върши. Йожен бе уловил ръката на баронесата и двамата споделяха с по-леки или по-силни ръкостискания вълненията си от музиката. За тях тази вечер беше опияняваща. Излязоха заедно, госпожа дьо Нюсенжан настоя да изпрати Йожен до Пон-Ньоф, но през целия път не му позволи да я целуне, след като толкова щедро го бе обсипала с целувки на Пале-Роял. Йожен я укори за тази непоследователност.

— Тогава беше от признателност заради преданост, на каквато не можех да се надявам; сега това би означавало обещание.

— А вие нищо не искате да ми обещаете, неблагодарнице! — разсърди се той.

С нетърпеливо движение, което обикновено пленява влюбения, тя му подаде ръката си да я целуне. Той я пое недоволено, от което баронесата остана възхитена.

— До понеделник на бала! — каза тя.

Йожен продължи пътя си пеш под лунната светлина и изпадна в дълбок размисъл. Той беше едновременно щастлив и недоволен: щастлив от това приключение, чиято вероятна развръзка му обещавахе една от най-красивите и елегантни жени на Париж, предмет на желанието му; доволен, че вижда плановете си за забогатяване преобърнати с главата надолу, и то тъкмо когато бе почувствал какво би означавало осъществяването на смътните мечти,

които предната вечер се въртяха в главата му. Неуспехът винаги подчертава силата на нашите възжелания. Колкото повече Йожен вкусваше парижкия живот, толкова по-малко му се искаше да остане неизвестен, беден. Той мачкаше хилядафранковата банкнота в джоба си и измисляше стотици привлекателни доводи, за да си ги присвои. Най-сетне стигна на улица Ньов-Сент-Жьонвиев и когато изкачи стълбата, зърна светлина. Дядо Горио бе оставил вратата си отворена и свещта — запалена, за да не би студентът да забрави да му „разправи за дъщеря му“, както старецът се изразяваше. Йожен нищо не скри от него.

— Как може — провикна се Горио в изблик на отчаяние и ревност, — та те, значи, ме мислят за разорен! А аз имам хиляда и триста франка рента! Господи! Клетото дете, защо не е дошло при мене? Щях да продам рентата си, да взема и от капитала и останалото да си осигуря пожизнена рента. Защо не дойдохте да ми кажете затруднението й, драги съседе? Как сте имали сърце да отидете да рискувате на рулетка нейните нещастни сто франка? Просто душата ми се къса! Това са то зетьовете! О, да ми паднат в ръцете, вратовете им ще извия! Господи! Да плаче! Тя плака, нали?

— Притиснала глава до жилетката ми — рече Йожен.

— О, дайте ми я! — каза дядо Горио. — Как! Върху нея има сълзи на моята дъщеря, на моята мила Делфин, която никога не плачеше като дете. О, ще ви купя друга, не я носете, оставете ми я. Според брачния договор тя трябва да разполага с имуществото си. Аха, още утре ще отида при Дервил, адвоката, още утре ще отида. Ще изискам парите й да бъдат вложени в банка. Знам аз закона, стар вълк съм, ще им покажа, че още имам зъби.

— Вземете, татко, това са хилядата франка, който тя настоя да ми даде от нашата печалба. Запазете ги за нея, в жилетката.

Горио погледна Йожен и улови ръката му — върху нея капна една сълза.

— Вие ще успеете в живота — му каза старецът. — Бог е справедлив, да знаете. Разбирам аз от чест и мога да ви уверя, че малко хора има като вас. Значи, и вие искате да сте мое мило дете, така ли? Хайде, вървете да спите. Вие можете да спите, още не сте баща. Тя е плакала и аз чак сега научавам, а съм си ял спокойно като глупак, докато тя е страдала; аз, който бих продал Отца, Сина и Светаго Духа, за да им спестя една сълза, и на двете!

„Ей богу — рече си Йожен, като си лягаше, — мисля, че през

целия си живот ще бъде честен. Приятно е човек да следва съветите на съвестта си.“

Може би само онези, които вярват в бога, правят добрини тайно, а Йожен вярваше в бога. На другия ден, когато дойде времето за бала, Йожен отиде у дъо Босеан и тя го заведе да го представи на херцогиня дъо Кариляно. Съпругата на маршала го прие до немай-къде любезно. У нея той завари госпожа дъо Нюсенжан. Делфин се бе облякла така, че да се понрави на всички, за да се хареса още повече на Йожен, и нетърпеливо очакваше той да я погледне, като си въобразяваше, че не издава нетърпението си. За мъж, способен да отгатва женските вълнения, такива мигове са пълни с прелест. Кой ли не е карал другия да чака одобрението му, не е таил радостта си от желанието да подразни, не е търсил признание в тревогата, която причинява, не се е радвал на страховете, които ще разпръсне с една усмивка? На това празненство студентът изведнъж успя да схване значението на своето положение и разбра, че той представлява нещо във висшето общество, понеже е признат братовчед на госпожа дъо Босеан. Завоюването на госпожа баронеса дъо Нюсенжан, което вече му приписваха, до такава степен го изтъкваше сред другите, че всички млади мъже му хвърляха завистливи погледи; когато долови някои от тези погледи, той за пръв път изпита радостната тръпка на суетата. Той минаваше от салон в салон, от група на група и чуваше как говорят за щастието му. Всички жени му предсказваха успех. От страх да не го загуби, Делфин му обеща, че вечерта ще му подари целувката, която предишната вечер толкова упорито му бе откачала. На този бал Растиняк получи много покани. Братовчедка му го представи на няколко жени, които особено държаха на елегантността и чиито домове минаваха за приятни. Той навлизаше в най-издигнатото и прекрасно парижко общество. Така че този бал имаше очарованието на блестящ дебют и Йожен не го забрави до стари години така, както момичетата си спомнят за бала, на който са имали успех. На другия ден, когато на закуска Йожен разказа на дядо Горио пред пансионерите за своите успехи, Вотрен се усмихна сатанински.

— И вие си мислите — възкликна той с жестоката си логика, — че един светски мъж може да живее на улица Ньов-Сент-Жьонвиев в „Дома Воке“, който без съмнение е напълно порядъчен във всяко отношение, но не е „фасонлия“? Солиден е, с прекрасна, изобилна трапеза, горд е, че временно е станал резиденция на един Растиняк, но, така или иначе, той се намира на улица Ньов-Сент-Жьонвиев,

няма понятие от разкош, защото е чисто „патриархалорама“. Млади приятелю — продължи Вотрен бащински насмешливо, — ако искате да се представите както трябва в Париж, ви са необходими три коня, кабриолет за сутрин и карета за вечер, всичко девет хиляди за коли. Ще бъдете недостоен за съдбата си, ако харчите по-малко от три хиляди у шивача, шестстотин франка за парфюми, триста франка за обувки, триста франка за шапки. Що се отнася до перачката ви, тя ще ви струва хиляда франка. Модните младежи не могат да не отдават голямо значение на бельото си, та нали тази част от тоалета им най-често е на показ? Любовта и църквата изискват богато покрити олтари. Станаха, значи, четиринадесет хиляди. Не ви говоря за парите, които ще ви трябват за хазарт, за басове, за подаръци; не може да не смятате още две хиляди за джобни пари. Водил съм такъв живот, знам колко се харчи... Прибавете към тези разноски от първа необходимост шест хиляди за ядене и хиляда за подслон. Смело, чадо мое, или ще трябва да се бръкнем за двадесет и пет хилядарки годишно, или ще изпаднем в тинята, хората ще се подиграват с нас и бъдещето ни, успехите ни, любовниците ни отиват по дяволите! Забравих прислужника и момчето за поръчки! Та нима Кристоф ще разнася любовните ви писъмца? Нима ще пишете на листовете, с които си служите сега? Все едно да се самоубиете. Вярвайте на един стар човек, с голям опит! — продължи той „ринфорцандо“ с басовия си глас. — Или се пренесете в някоя добродетелна мансарда и се венчайте с науката, или поемете по другия път.

Вотрен намигна на Йожен и след това посочи с очи госпожица Тайфер, сякаш за да напомни и обобщи съблазнителите предложения, които бе посял в сърцето на студента, за да го поквари.

Изминаха много дни, през които Растиняк води най-разгулен живот. Почти всеки ден обядваше с госпожа дьо Нюсенжан, навсякъде я придружаваше. Прибираше се в три-четири часа сутрин, ставаше в дванадесет, приготвяше се и когато денят беше слънчев, отиваше с Делфин на разходка в Булонската гора, пилееше времето си, без да мисли за цената му, и поглъщаше всички уроци, всички съблазни на разкоша с пламенността и нетърпението на цветопъпка на женско финиково дърво, когато очаква оплодителния прашец на своя брак. Играеше на едро, на едро губеше или печелеше и накрая свикна с безпорядъчния живот на парижката младеж. От първите си печалби върна хилядата и петстотин франка на майка си и сестрите си и им изпрати хубави подаръци. Макар да бе предизвестил, че ще

напусне „Дома Воке“, към края на януари още живееше там и не знаеше как да си отиде. Почти всички младежи следват едно привидно необяснимо правило, чиято причина се корени в самата им младост, в особения устрем, с който се нахвърлят на удоволствията: богати или бедни, те никога нямат пари за житейските нужди, а винаги намират за задоволяване на прищевките си. Щедри, що се отнася до всичко, което може да се получи на кредит, те са скъперници, щом стане дума за незабавно плащане, и сякаш си отмъщават за това, че пилеейки, не получават всичко, което биха могли да имат. Просто казано, студентите много повече се грижат за шапките, отколкото за фрака си, защото поради огромните си печалби шивачът работи на кредит, докато шапкарят, поради дребните суми, с които борави, е неподатлив на преговори. Макар младежът, седнал на балкона в театъра, да излага пред лорнетите на красивите дами замайващи жилетки, не е сигурно, че има чорапи: галантеристът е също една от язвите за кесията му. До такова положение бе стигнал и Растиняк. Винаги празна за госпожа Воке, винаги пълна за изискванията на суетата, кесията му имаше приливи и отливи, които не му позволяваха да плаща за всекидневните си нужди. А нали трябваше, за да напусне вонящия отвратителен пансион, където претенциите му бяха подложени на непрекъснато унижение, да заплати за един месец на хазайката си и да купи мебели за апартамента си на денди? Но това все се оказваше невъзможно. За да си осигури пари за игра, Растиняк се бе научил да взема от бижутера часовници и златни верижки (които после скъпо плащаше от печалбите си) и да ги занася в заложната къща (тази мрачна и дискретна приятелка на младежта), но цялата му изобретателност сякаш се изпаряваше, когато ставаше въпрос да плати храната и жилището си или да си купи оръдията, необходими, за да оползотвори възможностите, които предлага светският живот. Да се занимава с грубото всекидневие, да прави дългове за и без това задоволени нужди, вече не го привличаше. Както повечето хора, увлечени в такъв разпилян живот, той чакаше последния миг, за да изплати дългове, които в очите на еснафа са свещени. Впрочем нали и Мирабо плащал сметката за хляба си само когато се появявала под драконовата форма на полица. По това време Растиняк бе свършил парите си и бе затънал в дългове. Започваше да разбира, че ще му бъде невъзможно да продължи да води този живот, ако няма постоянни доходи. Но макар да стенеше от бодливите обиди,

неизбежни при неговото несигурно положение, той не се чувстваше в състояние да се откаже от необикновените радости на този живот и искаше на всяка цена да го продължи. Щастливата случайност, на която разчиташе, за да забогатее, ставаше химерична, а реалните препятствия растяха. След като узна семейните тайни на господин и госпожа дьо Нюсенжан, той разбра, че за да превърне любовта в средство за забогатяване, трябва да изпие до дъно чашата на позора и да се откаже от благородните идеи, които са извинение за грешките на младостта. Разяждан от всички червеи на угризението, той външно водеше блестящ живот и скъпо изкупваше мимолетните му удоволствия с постоянни тревоги; но като Разсеяния от Лабрюйер се валяше в тинята и все още мърсеше само дрехите си.

— Значи, убихме мандарина, а? — рече му един ден Бианшон, докато ставаха от трапезата.

— Още не — отвърна Йожен, — но е вече на легло.

Студентът по медицина взе тези думи за шега, а те не бяха шега. Йожен, който от дълго време за пръв път обядваше в пансиона, изглеждаше умислен.

Вместо да излезе след десерта, той остана в трапезарията и седна до госпожица Тайфер, като от време на време ѝ хвърляше проникновени погледи. Неколцина пансионери още седяха на трапезата и ядяха орехи, други се разхождаха и продължаваха започнати разговори. Както обикновено всеки си отиваше, когато му хрумне, според това доколко го интересуваха разговорите или колко лошо бе храносмилането му. Зимно време трапезарията рядко опустяваше преди осем часа, когато четирите жени оставаха сами и си отмъщаваха за мълчанието, наложено им от мъжкото общество. Забелязал загрижеността на Растиняк, Вотрен остана в трапезарията, макар че уж бързаше да излезе, и заставаеше все така, че младежът да не го вижда, а да мисли, че си е отишъл. После, вместо да си тръгне с пансионерите, които се оттеглиха последни, той тайно се настани в салона. Бе прозрял в душата на студента и очакваше решителен прелом. И наистина Йожен се намираше в критично положение, каквото навярно мнозина млади хора познават. Любеща или кокетираща, госпожа дьо Нюсенжан го бе накарала да мине през всички тревоги на истинската страст, бе приложила по отношение на него цялата парижка женска дипломация. След като се бе компрометирала в обществото, за да задържи при себе си братовчеда на госпожа дьо Босеан, тя се колебаеше да му даде правата, с който

външно той се ползваше. От един месец тя така разпалваше страстите на Йожен, че най-сетне засегна и сърцето му. През първите моменти на връзката им студентът бе сметнал, че той има надмощие, но сега по-силна беше госпожа дьо Нюсенжан благодарение на умението си да задвижва всички чувства, и добри, и лоши, у двете или трите отделни личности, които съществуваша у Йожен, както и у всеки друг младеж в Париж. Съзнателно ли правеше тя това? Не. Жените винаги са искрени дори когато най-много се преструват, защото следват някакъв естествен инстинкт. Може би след като се бе оставила във властта на младежа и бе проявила към него толкова силна обич, Делфин сега се подчиняваше на някакво чувство на достойнство, което я караше или окончателно да прекрати отстъпките си, или да отлага. За парижанката е толкова естествено в самия миг, когато се почувства увлечена от страстта, да се поколебае пред падението, да изпитва сърцето на този, комуто ще повери бъдещето си! Всички надежди на госпожа дьо Нюсенжан бяха вече измамани веднъж, неотдавна един млад егоист се бе подиграл с чувствата ѝ. Тя беше съвсем права, като проявяваше недоверие. Може би бе забелязала в държането на Йожен, прекалено самоуверен след бързия си успех, някакво подценяване по отношение на нея, породено от странното стечение на обстоятелствата. Тя вероятно желаше, от една страна, да се понрави на мъж на неговата възраст, а, от друга — чрез него да си възвърне самоуважението, след като толкова дълго време бе унижавана от този, който я бе изоставил. Не искаше Йожен да я смята за леснодостъпна тъкмо защото той знаеше, че преди е принадлежала на дьо Марсе. Накратко, след като бе понасяла унижителните капризи на едно истинско чудовище, на един млад развратник, тя изпитваше такава сладост да се разхожда из цъфтящите области на любовта, че вероятно бе очарована да се люби на тези кътчета, дълго да се вслушва в трепетите на чувствата, да я гали целомъдрен вятрец. Истинската любов плащаше заради покварената. За жалост такива недоразумения често ще се срещат, докато мъжете не разберат колко цветя покосяват в душата на младата жена първите измами, на които тя се натъква. Каквито и да бяха съображенията на Делфин, тя си играеше с Растиняк и си играеше с удоволствие, вероятно защото знаеше, че той е влюбен в нея и бе сигурна, че ще сложи край на мъките му, когато царствената ѝ женска воля благоволи да стори това. От честолубие Йожен не желаше първата му битка да завърши с поражение и упорито продължаваше преследването си като ловец,

който на всяка цена иска да убие яребица в деня на свети Юбер. Тревогите, нараненото му честолюбие, отчаянията му, независимо дали бяха истински, или не, все повече го привързваха към тази жена. Цял Париж му приписваше връзка с госпожа дьо Нюсенжан, с която той не беше по-близък, отколкото първия ден на тяхната среща. Понеже още не знаеше, че понякога кокетирането на жената дава много по-големи радости, отколкото нейната любов доставя удоволствие, той изпадаше в глупав гняв. Времето, през което жената се бореше с любовта си, предлагаше на Растиняк своите ранни плодове: за него те бяха и зеленички, и киселки, и сладостни, но и скъпо му струваха. Понякога, когато си дадеше сметка, че е без стотинка, без бъдеще, въпреки гласа на съвестта си той се сещаше за богатите възможности при един брак с госпожица Тайфер, за който Вотрен му бе доказал, че е осъществим. А сега той се намираше тъкмо в момент, когато бедността му толкова го тревожеше, че неволно почти отстъпи пред интригите на страшния сфинкс, чиито погледи често го хипнотизираха. След като Поаре и госпожица Мишоно се качиха в стаите си, Растиняк помисли, че са останали само госпожа Воке и госпожа Кутюр, които дремеха край печката и си плетяха вълнени ръкави, и погледна госпожица Тайфер толкова нежно, че тя сведе очи.

— Тревоги ли имате, господин Йожен? — запита Викторин след малко.

— Кой човек няма тревоги? — отвърна Растиняк. — Ако ние, младежите, сме сигурни, че някой ни обича истински, предано, така че да ни се отплати за жертвите, които винаги сме готови да направим, може би никога не бихме се измъчвали.

Вместо отговор госпожица Тайфер му хвърли поглед, който не остави съмнение в нейните чувства.

— Вие, госпожице, днес смятате, че сте сигурна в чувствата си. Но уверени ли сте, че утре няма да се промените?

По устните на горкото момиче се плъзна усмивка като лъч, избликнал от душата ѝ, и така освети цялото ѝ лице, че Йожен се уплаши, задето е предизвикал толкова силно вълнение.

— Какво, нима ако утре бъдете богата и щастлива, ако огромно състояние ви падне от небето, ще продължите да обичате някой беден младеж, който ви се е понравил през дните на оскъдица?

Тя мило кимна с глава.

— Някой много нещастен младеж?

Ново кимване.

— Какви глупости си говорите вие, двамата? — намеси се госпожа Воке.

— Оставете ни, ние се разбираме — отвърна Йожен.

— Значи, господин рицарят Йожен дьо Растиняк и госпожица Викторин Тайфер ще си дадат дума да се оженят, така ли? — обади се Вотрен с дебелия си глас, като изведнъж се появи на вратата на трапезарията.

— Ах! Уплашихте ме! — казаха едновременно госпожа Кутюр и госпожа Воке.

— Бих могъл да направя и по-лош избор — засмя се Йожен, у когото гласът на Вотрен предизвика най-ужасното сътресение, което някога бе преживял.

— Оставете тези лоши шеги, господа! — рече госпожа Кутюр. — Да си вървим, моето момиче.

Госпожа Воке последва двете пансионерки, за да спести свещта и огъня, като прекара вечерта у тях. Йожен остана сам лице с лице с Вотрен.

— Знаех си, че ще стигнете дотам — каза му Вотрен съвсем хладнокръвно. — Но слушайте, и аз имам не по-малко съвест от другите. Не вземайте решение веднага, вие като че ли не сте на себе си. Имате дългове. Не искам страстта, отчаянието, а разумът да ви накара да се обърнете към мене. Може би ви трябват три хиляди франка? Ето, да ви дам ли?

И демонът-изкусител измъкна от джоба ей портфейл и извади три банкноти, които размаха пред очите на студента. Йожен се намираше в ужасно положение. Той дължеше срещу честна дума на маркиз д'Ажуда и на граф дьо Трай сто луидора, които бе загубил на комар. Но не разполагаше с такава сума и не смееше да отиде да прекара вечерта у госпожа дьо Ресто, където го очакваха. Щяха да се съберат без официалности, на сладкиши и чай, но на такива приеми човек можеше да загуби и шест хиляди на вист.

— Господине — рече Йожен, като с мъка прикриваше конвулсивния трепет, който го обзе, — след това, което ми казахте, трябва да ви е ясно, че ми е невъзможно да бъда ваш длъжник.

— Чудесно, щеше да ми стане мъчно, ако бяхте ми отговорили другояче — съгласи се изкусителят. — Вие сте красив, деликатен младеж, горд като лъв и нежен като девойка. Ще бъдете прекрасна плячка за дявола. Обичам тоя род младежи. Още два-три разговора

върху висшата политика и вие ще започнете да виждате света такъв, какъвто е. Достатъчно е да изиграва по някоя и друга добродетелна сценка и възвишеният човек задоволява всичките си прищевки под бурните ръкопляскания на глупците в залата. Още няколко дни и вие ще бъдете наш човек. Ах, само да искате да станете мой ученик, ще ви осигуря пълен успех! Преди още да изразите някакво желание, и то веднага ще бъде изпълнено; каквото щете — почести, богатство, жени. За вас ще превърнем цялата цивилизация в амброзия. Ще ни бъдете галенето дете, нашият Вениамин, до един с радост ще умрем за вас. Всяко препятствие по пътя ви ще бъде сринато. Ако вие все още имате някакви задръжки, мене лък за злодей ли ме мислите? Е, добре, един човек, който е бил толкова честен, колкото си мислите и вие, че сте още, господин дьо Тюрен, без да смята, че се компрометира, е правил сделчици с разбойници. Вие не желаете да бъдете мой длъжник, така ли? Голяма работа — усмихна се Вотрен. — Вземете тази дрипа — рече той, като извади един обгербван лист — и пишете: „Полица за сума от три хиляди и петстотин франка, платими за една година.“ И сложете датата! Лихвата е достатъчно голяма, за да премахне всичките ви угризения, можете да ме наречете евреин и да считате, че не ми дължите никаква благодарност. Позволявам ви днес още да ме презирате, но съм сигурен, че по-нататък ще ме обикнете. У мене ще откриете огромни бездни, широки, сгъстени чувства, които глупците наричат пороци; но никога няма да ме видите подъл или неблагодарен. С една дума, аз не съм нито пионка, нито офицер, а топ, момчето ми.

— Но що за човек сте вие? — възкликна Йожен. — Сякаш сте създаден да ме мъчите.

— Е, не, просто съм добряк, който е готов да се изкаля, за да бъдете вие защитен от калта до края на живота си. Питате се навярно какъв е смисълът на тази моя преданост. Добре, някой ден съвсем спокойно ще ви го кажа на ухото. Най-напред ви изненадах, като ви показах машинката на обществото и нейните двигатели; но първият ви ужас ще мине като на новобранец в бой и ще свикнете с мисълта да гледате на хората като на войници, решени да умрат заради онези, които сами се коронясват за крале. Времената много се промениха. Едно време човек казваше на някой смелчага: „Ето ви триста франка, убийте ми господин еди-кой си“ и спокойно отиваше да вечеря, след като е изпратил за нищо-нещо някого на оня свят. Днес аз ви предлагам да ви дам порядъчно богатство само срещу едно кимване,

което не ви компрометира, а вие се колебаете. Изроди се нашият век.

Йожен подписа полицата и я размени срещу банкнотите.

— Добре, сега да поговорим разумно — продължи Вотрен. —

До няколко месеца аз искам да замина оттук, ще отида в Америка да садя тютюн. Ще ви изпращам пури като за приятел. Ако забогатея, ще ви помагам. Ако нямам деца (което е вероятно, не държа отново да се пресаждам тук чрез някоя издънка), ще ви завеща богатството си. Не е ли това доказателство за истинско приятелство? Както и да е, аз ви обичам. Имам слабост да се жертвам за другите. Правил съм го. Разбирате ли, мое момче, аз живея в по-висока сфера, отколкото другите хора. Считам действията за средства и гледам само целта. Какво е един човек за мене? Ей толкова! — каза той и щракна с нокътя на палеца по зъбите си. — Един човек е всичко или нищо. Той е по-малко от нищо, когато се нарича Поаре; можеш да го смажеш като дървеница, защото е плосък и вони. Но човек, който прилича на вас, е бог: това вече не е машина, покрита с кожа, а театър, на чиято сцена се разиграват най-прекрасни чувства, а аз живея само чрез чувствата. Нима чувството не е като свят, изразен в една мисъл? Вижте дядо Горио: за него двете му дъщери са цялата вселена, те са нишката, която го движи сред живота. Е, добре, аз доста съм се ровил в живота и за мене има само едно истинско чувство — приятелството между мъже. Пиер и Жафиер — това е моят идеал. Знам наизуст „Спасената Венеция“. Мислите ли, че често се среща такъв юначага, който ако някой му каже: „Ела да погребем един труп!“, веднага хуква, без дума да продума, без да чете назидания? А аз съм вършил това. Не бих говорил така пред всекиго. Но вие сте човек от по-висока класа, всичко може да ви се каже, вие всичко можете да разберете. Няма дълго да шляпате из блатата, пълни с гадове като тия, които ни заобикалят тук. Така, свърших. Вие ще се ожените. Хайде да си изпробваме шпагите. Моята е желязна и никога не се огъва, хе, хе!

Вотрен бързо излезе. Не искаше да чуе отрицателния отговор на студента, не искаше той да се чувства неудобно. Изглежда, познаваше същността на тези дребни упорства, на тези борби, с които мъжете се кичат, за да могат да оправдаят пред себе си осъдителните си постъпки.

„Да прави, каквото ще! Аз в никакъв случай няма да се оженя за госпожица Тайфер!“ — каза си Йожен.

След като премина вътрешната му треска, предизвикана от

самата мисъл за споразумение с този човек, от когото се ужасяваше, но който израстваше в очите му поради самия цинизъм на идеите си я смелостта, с която сриваше обществото, Растиняк се облече, прати за кола и отиде у госпожа дьо Ресто. От няколко дена тази жена бе станала двойно по-внимателна към младежа, който на всяка стъпка жънеше успехи в самото сърце на висшето общество и имаше изгледи един ден да придобие опасно влияние. Той се издължи на господата дьо Трай и д'Ажуда, игра част от нощта на вист и си възвърна колкото бе загубил. Суеверен като по-голяма част от хората, които са повече или по-малко фаталисти, защото тепърва ще си пробиват път, той реши, че късметът му е награда от провидението за упоритостта му да върви по правия път. На другата сутрин побърза да запита Вотрен дали полицата му е още у него. След като мъжът му даде положителен отговор, той му върна трите хиляди франка, като не скри доста естественото си задоволство.

— Всичко е наред — каза Вотрен.

— Само че аз не съм ваш съучастник — отвърна Йожен.

— Знам, знам — прекъсна го Вотрен. — Още вършите детинщини. Спирате на вратата заради дреболиите.

III. Измами` смърт

Два дена след това в една пуста алея на Ботаническата градина Поаре и госпожица Мишоно седяха на пейка, огряна от слънце, и разговаряха със същия господин, който се бе сторил подозрителен на студента-медик.

— Госпожице — казваше господин Гондюро, — не разбирам вашите скрупули. Негово превъзходителство господин министърът на кралската полиция...

— Ах, негово превъзходителство господин министърът на кралската полиция!... — повтори Поаре.

— Да, негово превъзходителство се занимава с тази работа — рече Гондюро.

Кому ли не би се сторило невероятно, че Поаре, бивш чиновник, вероятно човек с еснафски добродетели, макар и лишен от собствена мисъл, продължи да слуша оня, който се представяше за рентиер от улица Бюфон, след като той произнесе думата „полиция“ и по този начин разкри истинското си лице на агент от улица Йерусалим*1 под

маската на порядъчен човек. Това обаче беше съвсем естествено. Всеки ще разбере особения вид, към който се числеше Поаре в голямото семейство на глупците, след една забележка, която някои изследователи вече са направили, но която не е публикувана досега. Има една „пероносна“ порода, притисната в бюджета между първата степен, която включва заплатите от хиляда и двеста франка, нещо като административна Гренландия, и третата степен, където започват малко по-топлите заплати от три до шест хиляди франка, умерена област, в която подкупът вирее и цъфти въпреки трудното му отглеждане. Една от характерните черти, която най-добре издава жалкото тесногръдие на тази низша порода, е неволното, механично, инстинктивно уважение към великия лама на всяко министерство, известен на чиновника само по някакъв нечетлив подпис и под името „негово превъзходителство господин министъра“ — четири думи, които съответстват на „Il Bondo Cani“ от „Багдадският халиф“*2 и което в очите на този пълзящ род представлява свещената и безапелационна власт. Негово превъзходителство е безпогрешен за чиновника, както папата за християнина; блясъкът на положението му се предава на неговите действия и слава, на думите, казани от негово име; той покрива със златошитата си дреха и узаконява всичко, което е заповядал: самата му титла „превъзходителство“ доказва чистотата на намеренията му, а светостта на волята му служи за паспорт и на най-неприемливите идеи. И щом се произнесе думата „превъзходителство“ тези клетници бързат да извършат онова, което не биха направили дори от личен интерес. В министерските канцеларии съществува същото пасивно чинопочитание, както във войската; система, която задушават съвестта, унищожава човека и в края на краищата го превръща във винт или гайка на правителствената машина. Затова господин Гондюро, който, изглежда, познаваше хората, веднага откри в лицето на Поаре един от тези бюрократични глупци, извади своя „Deus ex machina“ — думата-талисман „негово превъзходителство“ — в необходимия момент и така разкри батареите си, за да заслепи Поаре, който му се струваше мъжкият Мишоно, както Мишоно му изглеждаше женската Поаре.

[*1 Където се е намирала тайната полиция.]

[*2 На времето нашумяла пиеса от Ф. Боалдийо.]

— Щом лично негово превъзходителство, негово превъзходителство господин... ах! Това е вече съвсем друга работа — рече Поаре.

— Нали чувате какво казва господинът, в чиято преценка, изглежда, имате доверие? — продължи мнимият рентиер, обръщайки се към госпожица Мишоно. — И така, негово превъзходителство е напълно сигурен, че тъй нареченият Вотрен, който живее в „Дома Воке“, е каторжник, избягал от Тулон, дето е познат под името „Измами` смърт“.

— Измами` смърт! — рече Поаре. — Щастлив е, ако заслужава това име.

— Разбира се — продължи агентът. — Този прякор му е прикачен заради късмета му. И в най-дръзките си начинания не е загубил живота си. Както виждате, този човек е опасен! Притежава качества, които наистина го правят необикновена личност. Дори осъждането му бе прието като почест сред неговите хора.

— Значи, е почтен човек? — попита Поаре.

— В известен смисъл. Той се съгласил да поеме върху себе си чуждо престъпление, фалшификация, извършена от един извънредно красив младеж, когото той много обичал, някакъв италианец, комарджия, който впоследствие влязъл във войската, където впрочем много добре се държал.

— Но ако негово превъзходителство министърът на полицията е уверен, че господин Вотрен е Измами` смърт, защо съм му аз? — запита госпожица Мишоно.

— Вярно — повтори Поаре, — ако наистина министърът, както вие ни направихте честта да ни съобщите, е уверен...

— Уверен не е точната дума, но подозира. Ето как стои въпросът. Жак Колен, наричан Измами` смърт, има пълното доверие на трите каторги, които са го избрали за свой агент и банкер. Той много печели от различни сделки, в тази област е наистина забележителен.

— Ах, ах! Разбирате ли намека, госпожице Мишоно? — каза Поаре. — Господинът го нарича забележителен, защото той е белязан.

— Мнимият Вотрен — продължи агентът — получава капиталите на господа каторжниците, влага ги, съхранява ги и ги държи на разположение на онези, които избягат, или на техните семейства при наличността на съответно завещание, или на любовниците им, ако е получил такова нареждане.

— На любовниците им! Навярно искате да кажете на жените им? — намеси се Поаре.

— Не, господине. Обикновено каторжникът има само незаконни съпруги, които ние наричаме наложници.

— Та, значи, всички те живеят в незаконни връзки?

— Така излиза.

— Господи, това са ужаси, каквито негово превъзходителство не би трябвало да търпи. Понеже вие имате честта да говорите с негово превъзходителство и, струва ми се, сте изпълнен с човеколюбиви идеи, на вас се пада да го осведомите за неморалното поведение на тези хора, които дават много лош пример на обществото.

— Но, господине, правителството не ги праща там, за да служат като пример за всички добродетели.

— Това е право. Все пак, господине, позволете ми...

— Гълъбче, хайде оставете господина да се доизкаже — прекъсна го госпожица Мишоно.

— Вие разбирате, госпожице — продължи Гондюро, — че правителството е извънредно заинтересовано да сложи ръка върху тази незаконна каса, която според някои сведения възлиза на доста значителна сума: Измами' смърт прибира маса пари, като укрива не само тези, които някои от другарите му притежават, но и капиталите на Дружеството на десетте хиляди...

— Десет хиляди крадци ли? — стресна се Поаре.

— Не, Дружеството на десетте хиляди е сдружение на крадците от висока класа, те работят на едро и не се занимават с грабеж, от който няма да спечелят поне десет хиляди франка. Членовете на това дружество са най-големите углавни престъпници. Те познават законите и никога не рискуват да получат смъртно наказание, в случай че ги заловят. Колен е техният доверен човек, техният съветник. Благодарение на огромните си възможности той е съумял да си създаде своя полиция и широки връзки, които държи в пълна тайна. Макар от цяла година да сме го заобиколили с шпиони, още не сме успели да проникнем в играта му. Така че неговата каса, неговите способности изцяло са поставени в служба на порока, той финансира престъпления и поддържа цяла армия от мошеници, които са в непрестанна война с обществото. Ако успеем да заловим Измами' смърт и да вземем касата му, това би означавало да пресечем злото от корен. Затова тази акция стана държавно дело от областта на висшата политика и ще донесе само почит на онези, които съдействат за успеха ѝ. Например вие, господине, бихте могли отново да станете чиновник в администрацията, да бъдете назначен за секретар на

полицейски комисар, работа, която няма да ви пречи да си получавате пенсията.

— Но защо Измами` смърт не избяга с касата си? — попита госпожица Мишоно.

— О! — рече агентът. — Ако ограби каторжниците, където и да отиде, те ще изпратят човек да го убие. Освен това каса не се краде лесно, като момиче от добро семейство. Впрочем Колен е неспособен да извърши подобна постъпка, ще се чувства опозорен.

— Прав сте, господине — каза Поаре, — той ще бъде напълно опозорен.

— Всичко това не обяснява защо вие чисто и просто не дойдете да го заловите — отбеляза госпожица Мишоно.

— Добре, госпожице, ще ви отговоря... Само че — добави той на ухото ѝ — не оставяйте господина да ме пресича, иначе никога няма да свършим. Този старец трябва да има много пари, за да кара хората да го слушат. Измами` смърт си е навлякъл кожа на порядъчен човек, превърнал се е в добър парижки буржоа, настанил се е в скромен пансион; хитър е той, гледайте си работата, него никога не ще могат да го хванат изневиделица. Така че господин Вотрен е порядъчен човек, който прави порядъчни сделки.

„Разбира се“ — рече си на ум Поаре.

— Ако сбъркаме и заловим някой истински Вотрен, министърът не желае да си има разпавии с парижките търговци, нито с общественото мнение. Положението на господин полицейския префект е разклатено, той има неприятели. Ако стане грешка, онези, които искат да вземат мястото му, ще се възползват от воя и крясъците на либералите, за да го провалят. Тук трябва да се действа, както в случая с Конияр, мнимия граф дьо Сент-Елен; ако се беше оказало, че е истински граф дьо Сент-Елен, спукана ни беше работата. Затова трябва добре да се проверява!

— Да, но вие имате нужда от някоя хубава жена — каза оживено госпожица Мишоно.

— Измами` смърт не би допуснал до себе си никаква жена — рече агентът. — Ще ви кажа една тайна: той не обича жените.

— В такъв случай не разбирам как бих могла да направя проверката, ако въобще се съглася да я направя срещу две хиляди франка.

— Много просто — отвърна непознатият. — Ще ви дам едно шишенце с течност, която предизвиква прилив на кръв в главата,

подобен на апоплексия, но съвсем безопасен. Това лекарство може да се смеси и с вино, и с кафе. Веднага пренасяте човека на легло, събличате го, уж за да разберете дали не умира. Когато останете сама, ще го плеснете по рамото и ще видите дали се появяват буквите.

— Че то нищо не е — рече Поаре.

— Добре, съгласна ли сте? — обърна се Гондюро към старата мома.

— Добре де, драги господине — каза госпожица Мишоно, — а ще получа ли двете хиляди, в случай че няма букви?

— Не.

— А какво ще бъде моето обезщетение в този случай?

— Петстотин франка.

— Струва ли си да направя всичко това за толкова малко! Така или иначе, грехът си е грях и аз ще трябва да си успокоявам съвестта, господине.

— Уверявам ви — рече Поаре, — че госпожицата е много съвестна, освен дето е много приятна и разбрана.

— Добре — поде госпожица Мишоно, — дайте, ми три хиляди, ако излезе Измами` смърт, и нищо, ако е обикновен гражданин.

— Дадено! — съгласи се Гондюро. — Но при условие, че работата ще стане още утре.

— Още не мога, драги господине, трябва да се посъветвам с изповедника си.

— Хитруша! — каза агентът и стана. — Значи, до утре. А ако имате да ми кажете нещо важно, елате в малката улица Сент-Ан, в дъното на двора на „Сент-Шапел“. Има само една врата под свода. Ще търсите господин Гондюро.

Бианшон, който се връщаше от лекция на Кювие, дочу доста странното име Измами` смърт и думата „дадено“, изречена от известния началник на тайната полиция.

— Защо не нагласихте работата веднага? Това ви прави по триста франка пожизнена рента — каза Поаре на госпожица Мишоно.

— Защо ли? — рече тя. — Ами че трябва да поразмисля. Ако Вотрен е същият този Измами` смърт, може да е по-изгодно с него да се спогодя. Но ако му поискам пари, все едно, че ще го предупредя и човек като него може и гратис да избяга. А това ще бъде за мен ужасна плесница.

— И да го предупредите, все едно — продължи Поаре. — Нали този господин каза, че го следят? А вие всичко ще изгубите.

„Освен това — рече си госпожица Мишоно — никак не го обичам този човек! Говори ми само неприятни работи.“

— Но вие можете да постъпите по-правилно — продължи Поаре. — Както каза и господинът, който ми изглежда приличен човек, освен дето е много свъстно облечен, от ваша страна ще бъде акт на подчинение пред закона, ако освободите обществото от един престъпник, колкото той и да е порядъчен. Който е пил, пак ще пие. Ами ако му хрумне всички ни да избие? Ами че, дявол да го вземе, ние ще бъдем виновни за тези убийства, без да се смята, че ще бъдем и първите жертви.

Госпожица Мишоно се бе замислила и не чу думите, които падаха от устата на Поаре като капки от не добре затворена чешма. Щом започнеше така да реди изречение след изречение, госпожица Мишоно не го спираше. Старецът имаше навик да ѝ говори като навит. Започваше една тема, после откриваше скоби, отплесваше се към нещо съвсем противоположно и никога не стигаше до заключение. Когато наближиха „Дома Воке“, той се бе оплел в цял куп пасажии и вметнати цитати, които го бяха довели до показанията му по делото на господин Рагуло и госпожа Морен, на което той се бе явил като свидетел на защитата. Като влязоха, госпожица Мишоно не пропусна да забележи Йожен дьо Растиняк и госпожица Тайфер, увлечени в толкова трепетно интересен интимен разговор, че не обърнаха никакво внимание на старите пансионери, които прекосиха трапезарията.

— Така и трябваше да свърши — рече госпожица Мишоно на Поаре. — От една седмица се гледат така, сякаш ще се изпият с очи.

— Да — отговори той. — И тя беше осъдена.

— Кой?

— Госпожа Морен.

— Аз ви говоря за госпожица Викторин — рече Мишоно и по невнимание влезе в стаята на Поаре, — а вие ми разправяте за госпожа Морен. Коя е тази жена?

— Че каква може да е вината на госпожица Тайфер? — запита Поаре.

— Вината и е тази, че е влюбена в господин Йожен дьо Растиняк и се впуска в тази история, без да знае къде ще я отведе. Горката наивница!

Цялата сутрин Йожен бе отчаян от поведението на госпожа дьо Нюсенжан. Вътрешно той вече напълно се бе предал на Вотрен, без

да иска да проникне нито в причините за приятелството, което този необикновен човек му засвидетелстваше, нито в последствията от подобна връзка. Само чудо можеше да го измъкне от пропастта, в която от един час вече бе стъпил, като бе разменил с госпожица Тайфер най-нежни обещания. На Викторин се струваше, че слуша ангелски глас, че небето се отваря пред нея, „Домът Воке“ добиваше приказни багри, с каквито декораторите оцветяват театралните дворци: тя обичаше и беше обичана; така поне вярваше! И коя ли жена не би повярвала на нейно място? Тя само гледаше Растиняк, слушаше го през този час, откраднат от всички аргусовци* на дома. Йожен съзнаваше какво зло върши, но се бореше със съвестта си — казваше си, че ще изкупи този несмъртен грях, като ошастливи една жена. Отчаянието му придаваше особена красота и той блестеше с всички адски пламъци, които бушуваха в сърцето му. За негово щастие чудото стана: Вотрен весело влезе и отгатна какво преживяват двамата младежи, съединени чрез комбинациите на сатанинския му гений, но внезапно смути радостта им, като запя с дебелия си присмехулен глас:

[* Аргус или Аргос — митически стоок цар на Арголида.]

Моята Фаншет е чудна
с душевната си простота...

Викторин побягна, отнасяйки в сърцето си толкова щастие, колкото нещастие беше изтърпяла през целия си живот. Клетата девойка! Едно ръкостискане, едно докосване на Растиняковите коси до бузата ѝ, една дума, произнесена толкова близо до ухото ѝ, че бе усетила топлите устни на студента, едно притискане от потръпващата му ръка, една бегла целувка по врата — това бяха за нея залози за любов, а съседството на дебелата Силви, която всеки миг можеше да влезе в грейналата трапезария, ги правеше по-пламенни, по-силни, по-привлекателни от най-прекрасните свидетелства за преданост, разказани в най-известните любовни повести. В очите на младото момиче, свикнало да се изповядва всеки две седмици, тези „дребни доказателства“, според един прелестен израз на нашите деди, изглеждаха като престъпление! През този единствен час тя бе разпиляла повече душевни съкровища, отколкото по-сетне, богатата и щастлива, би могла да дари дори като се отдаде цяла.

— Работата е наред — каза Вотрен на Йожен. — Нашите две

контета са се счепкали. Всичко е станало, както се полага. Въпрос на чест. Нашият гълъб е оскърбил моя сокол. Срещата е утре, на редута Клинянкур. В осем и половина, докато си стои тук спокойно и си топи в кафето намазана с масло филия, госпожица Тайфер ще наследи любовта и богатството на баща си. Изглежда като шега, нали? Малкият Тайфер е много добър фехтовач, самоуверен е, сякаш има сервирана кента. Но ще му видят работата с един удар, който аз съм измислил, шпагата се вдига по особен начин и се забива в челото. Ще ви науча на тази хватка, ужасно е полезна.

Растиняк тъпо слушаше и нищо не можеше да отговори. В този миг пристигнаха дядо Горио, Бианшон и неколцина други пансионери.

— Така ви исках — каза му Вотрен. — Вие знаете какво вършите. Добре, орлето ми! Ще командвате хората. Силен сте, як сте, мъж сте. Моите уважения.

Той понечи да му стисне ръката. Растиняк бързо се отдръпна и пребледнял се отпусна върху един стол; струваше му се, че вижда пред себе си локва кръв.

— Ах! Изглежда, че си имаме още някоя и друга пеленка, оцапана с добродетел — тихо рече Вотрен. — Татко Долибан има три милиона, известно ми е богатството му. Зестрата ще ви направи бял като сватбена рокля дори в собствените ви очи.

Растиняк престана да се колебае. Реши след обяда да отиде и да предупреди Тайферови — бащата и сина. Когато Вотрен се махна, Горио се приближи и му каза на ухото:

— Тъжен сте, синко! Но аз ще ви развеселя. Елате!

Старият макаронаджия запали свещта си от една лампа. Развълнуван и любопитен, Йожен тръгна след него.

— Да отидем във вашата стая — рече старецът, който бе поискал ключа на студента от Силви. — Тая сутрин вие сте помислили, че тя не ви обича, нали? — продължи той. — Тя насила ви е изпратила да си вървите и вие сте си тръгнали сърдит, отчаян. Глупчо! Тя мене чакаше. Разбирате ли? Заедно трябваше да отидем да доподредим едно сладко апартаментче, в което ще се настаните след три дена. Хем да не се издадете, че съм ви казал. Тя иска да ви изненада: но аз не държа да крия по-дълго от вас тази тайна. Ще бъдете на улица Артоа, на две крачки от Сен-Лазар. Ще се чувствате като принц. Намерихме ви мебели като за младоженка. Доста работа свършихме от три месеца насам, без нищо да ви кажем. Моят адвокат

се залови и уреди дъщеря ми да получава своите тридесет и шест хиляди годишно, лихвите от зестрата ѝ, и ще го накарам да изиска нейните осемстотин хиляди франка да бъдат вложени в доходно недвижимо имущество.

Скръстил ръце, Йожен мълчаливо се разхождаше из бедняшката си разхвърляна стая. Горио издебна миг, когато студентът бе гърбом към него, и постави върху камината кутия от червен марокен, върху която беше отпечатан златен герб на Растинякови.

— Скъпо дете — продължи горкият старец, — затънах в тази работа до гуша. Но разбирате ли, от моя страна тук имаше доста егоизъм, защото съм заинтересован да смените квартала. Нали няма да ми откажете, ако поискам нещо от вас?

— Какво?

— Над вашия апартамент, на петия етаж, има една стая, която е към апартамента, може ли там да живея? Остарявам, а съм толкова далеч от дъщерите. Няма да ви преча. Ще си стоя горе. Всяка вечер ще ми говорите за нея. Нали няма да ви е неприятно, кажете! Когато се прибирате и аз съм си легнал, ще ви чуя и ще си кажа: „Той току-що е видял моята Делфин. Завел я е на бал, тя е щастлива благодарение на него.“ Ако се разболея, като мехлем ще ми е на сърцето да ви чувам как се връщате, как ходите нагоре-надолу. Във вас ще има толкова много от дъщеря ми! Ще бъда на няколко крачки от Шан-з-Елизе, където те минават всеки ден, ще мога да ги виждам, сега се случва да стигна късно. Освен това тя може би ще идва у вас! Ще я чувам, ще я виждам по утринен пенъоар как ситни, как мило стъпва като котенце. От един месец тя отново стана, каквато си беше като момиче — весела, жива. О! За вас ще направя дори невъзможното. Преди малко, като се връщахме, тя ми каза: „Татенце, много съм щастлива!“ Когато ми казват тържествено „татко“, просто ме смразяват; но когато ме наричат „татенце“, още ми се струва, че са мънички, всичките ми спомени някак се връщат. Чувствам се повече техен баща. Мисля си, че още не принадлежат другиму!

Старецът си избърса очите. Плачеше.

— Отдавна не бях чувал такива думи, отдавна не ме бе хващала за ръка. О, да, цели десет години не съм се разхождал с никоя от дъщерите си. А колко е приятно да се докосваш до роклята ѝ, да изравняваш крачките си с нея, да усещаш топлината ѝ! Както и да е, тази сутрин водих Делфин навсякъде. Влизах заедно с нея в магазините. И я съпроводих до вкъщи. О, вземете ме при вас! Ще се

случи някой да ви потрѣбва за услуга и аз ще бъда там. О, ако този дебелак елзасец можеше да умре, ако подаграта му се сети да му се качи в стомаха, колко щастлива ще бъде дъщеря ми! Тогава вие ще ми станете зет, пред всички ще ѝ станете съпруг. Но нищо! Тя е толкова нещастна, дете не е познала сладостите на този свят, че аз всичко ѝ прощавам. Бог сигурно е на страната на бащите, които обичат. Тя страшно ви обича! — добави той след кратко мълчание и поклати глава. — Докато вървахме, ми говореше за вас: „Нали, татко, той е чудесен! Има толкова добро сърце! Приказва ли ви за мене?“ Ех, колко нещо ми каза от улица Артоа до пасажа Панорам, цели томовете! С една дума, изля сърцето си в моето. През цялата тази хубава утрин аз вече не бях стар, не тежах нито една унция. Казах ѝ, че сте ми предали хилядата франка. О, милата, развълнува се до сълзи. Какво е това там на камината? — не изтрая най-сетне дядо Горио, като видя, че Растиняк не се помръдва от мястото си.

Съвсем зашеметен, Йожен гледаше съседа си. Вестта на Вотрен за дуела, насрочен за следния ден, толкова рязко контрастираше с осъществяването на най-съкровения му мечти, че той се чувстваше като в кошмар. Обърна се към камината, забеляза четвъртитата кутийка, отвори я и в нея намери листче, което покриваше един часовник „Бреге“. На листчето бяха написани следните думи:

„Искам да мислите за мене всеки миг, защото...
Делфин“

Последната дума вероятно намекваше за някаква сцена между тях. Йожен се разчувства. Растиняковият герб бе изработен с емайл върху златния капак. Този скъп предмет, който той толкова отдавна желал, верижката, ключът, изработката, рисунките отговаряха точно на неговата мечта. Дядо Горио сияеше. Той вероятно бе обещал на дъщеря си да ѝ разкаже с най-малките подробности за изненадата на Йожен от подаръка, защото вземаше участие в младежките им вълнения и сякаш беше щастлив колкото тях. Той вече обичаше Растиняк и като човек, и заради щастието на дъщеря си.

— Ще отидете при нея тази вечер, тя ви чака. Тоя дебелак, елзасецът, ще вечеря у балерината си. Аха! Дума не могъл да каже, когато моят адвокат взел да му говори направо. Нали разправя, че уж обичал дъщеря ми, та чак я обожавал? Само да я пипне, ще го убия. Като си помисля, че моята Делфин е негова жена... (и той въздъхна)

готов съм да извърша престъпление. Но това няма да бъде човекоубийство. Той е една телешка глава със свинско тяло. Ще ме вземете при вас, нали?

— Да, татко Горио, нали знаете колко ви обичам...

— Виждам, вие не се срамувате от мене. Позволете да ви прегърна.

И той притисна студента до гърдите си.

— Вие ще я направите щастлива, обещавайте ми! Ще отидете тази вечер, нали?

— О, да! Трябва да изляза по една работа, която не търпи отлагане.

— Мога ли да ви бъда полезен с нещо?

— Да, наистина можете! Докато аз отивам у госпожа дьо Нюсенжан, вие идете у господин Тайфер, бащата, и му кажете да ме приеме тази вечер. Имам да му говоря по извънредно важна работа.

— Значи, е вярно, момче — възкликна Горио и изразът на лицето му се промени, — значи, вие наистина ухажвате дъщеря му, както разправят тия глупаци долу?... Гръм и мълния, вие не знаете какво значи да ви удари Горио. А ако ни мамите, стига ви един юмрук... О, това не е възможно.

— Кълна ви се, че само една жена обичам — рече студентът, — разбрах това едва преди малко.

— Ах, какво щастие! — извика дядо Горио.

— Обаче — продължи студентът — утре синът на Тайфер ще се бие на дуел и чух, че ще бъде убит.

— Че вас какво ви засяга? — рече Горио.

— Трябва да му се каже да попречи на сина си да отиде... — извика Йожен.

В този миг думите му бяха прекъснати от гласа на Вотрен, който, застанал на прага на вратата му, пееше:

О, Ришар, о, кралю мой!

Всички те изоставиха...

Брум! Брум! Брум! Брум! Брум!

Дълго скитах по света,

срещнаха ме... тра-ла-ла-ла...

— Господа — извика Кристоф, — супата ви чака, всички са вече

на трапезата.

— Хей — каза Вотрен, — ела да вземеш една от моите бутилки бордо.

— Харесва ли ви часовникът? — запита Горио. — Тя има добър вкус, нали?

Вотрен, Горио и Растиняк слязоха заедно и понеже бяха закъснели, седнаха един до друг на трапезата.

По време на обета Йожен се държеше извънредно хладно с Вотрен, макар този толкова приятен според госпожа Воке мъж никога да не бе проявявал повече духовитост. С блестящите си реплики той успя да повдигне настроението на всички сътрапезници. Неговата самоувереност, хладнокръвието му смаяха Йожен.

— Я кажете, да не сте стъпили днес на омайно биле? — подметна госпожа Воке. — Весел сте като птичка.

— Винаги съм весел, когато направя добра сделка.

— Сделка ли? — попита Йожен.

— Ами да. Предадох част от стока и ще взема добра комисиона. Госпожица Мишоно — каза той, като забеляза, че старата мома го наблюдава, — да не би нещо в лицето ми да не ви харесва, та ме гледате на кръв? Само кажете! Веднага ще го махна, за да ви направя удоволствие... Поаре, май ще се скараме по въпроса, а? — добави той, като смигна на стария чиновник.

— Да ви се не знае! Вие би трябвало да позирате за Херкулесшегобиец — рече младият художник на Вотрен.

— Нямам нищо против! Стига само госпожица Мишоно да се съгласи да позира за Венера на Пер-Лашез — отвърна Вотрен.

— А Поаре? — попита Бианшон.

— О, Поаре, ли? Той ще позира за Поаре. Нещо като бог на парковете и градините — викна Вотрен. — И без това...

— Там си прекарва времето! — продължи Бианшон.

— Стига глупости! — обърна се госпожа Воке към Вотрен. — Ще сторите по-добре, ако ни налеете от вашето бордо. Виждам една бутилка, която си подава носа. Ще ни поддържа настроението, освен това е добре и за стомаха.

— Господа — каза Вотрен, — госпожа председателката въдворява ред. Госпожа Кутюр и госпожица Тайфер няма да се засегнат от вашите волни речи, но поне пощадете невинността на дядо Горио. Предлагам ви една малка бутилкорама с бордо, която името на Лафит* прави два пъти по-славна. Казвам това без никакви

политически намеци. Хайде, китаецо — обърна се той към Кристоф, който седеше неподвижно. — Насам, Кристоф! Какво, не си ли чуваш името? Китаецо, докарай течността!

[* Лафит — френски banker и политик; вид червено вино носи същото име.]

— Заповядайте, господине — рече Кристоф, като му подаде бутилката.

След като напълни чашите на Йожен и на дядо Горио, Вотрен бавно си наля няколко капки, които погълна с мляскане, докато двамата му съсед пиеха, и изведнъж се намръщи.

— Дявол да го вземе! Дявол да го вземе! Мирише на тапа. Останалото е за теб, Кристоф, върви да донесеш друго; там, отдясно, нали знаеш? Шестнадесет души сме, свали осем бутилки.

— След като вие така се разпуснахте — рече художникът, — аз плащам сто кестена.

— Охо!

— Ауу!

— Брр!

Всички нададоха викове, които избухваха като увеселителни ракети.

— Хайде, мамо Воке, почерпете две бутилки шампанско — извика Вотрен.

— Ами, само това оставаше! Защо не искате и къщата ми? Две бутилки шампанско! Та това прави дванадесет франка! Така ли си печеля аз парите! Но ако господин Йожен се съгласи да ги плати, аз ще ви черпя касис.

— Пак тоя неин касис, дето разхлабва като каша от грис — тихо подметна студентът по медицина.

— Я мълчи, Бианшон — викна Растиняк, — щом чуя да се спомене за каша от грис, сърцето ми... Добре, нека е шампанско, аз плащам — добави студентът.

— Силви — каза госпожа Воке, — донесете бисквитите и малките сладкиши.

— Вашите малки сладкиши са бая големи — рече Вотрен, — брада имат. Но бисквити може.

След миг бутилките с бордо обиколиха масата, сътрапезниците се оживиха, веселието нарасна. Сред буйните смехове избухваха гласове, които приличаха на животински крясъци. Чиновникът от музея започна да надава един парижки вик, който имаше нещо общо с

мяукането на влюбен котарак, и веднага осем гласа едновременно подеха:

— Тоочиларя!

— Сееемена за птички!

— Хаайде на вафлите, на вафлите!

— Поправям порцелан, поправям порцелан!

— На лодката! На лодката!

— Тупалки за жени! Тупалки за килими!

— Стари дрехи, стари ширити, стари шапки купуувам!

— Череша, сладки череша!

Бианшон се отличи като извика с носов глас:

— Чаадъри попраавям!

За няколко мига настъпи такава глъчка, че просто главата да те заболи. Същински разговор между глухи, истинска опера, която Вотрен ръководеше като диригент. Но същевременно той наблюдаваше Йожен и дядо Горио, които вече изглеждаха пияни. Опрели гръб на столовете си, те съзерцаваха този непривичен безпорядък сериозно, пиеха малко; и двамата мислеха за онова, което им предстоеше да вършат следобед, и въпреки това се чувстваха неспособни да станат. Вотрен, който следеше промените по лицата им, като им хвърляше коси погледи, улови мига, когато очите им запремигаха, сякаш ще се затворят, тогава се наведе към Растиняк и му каза:

— Момченце, не сме достатъчно хитри, за да се борим с татко Вотрен, а той толкова ви обича, че не може да ви позволи да вършите глупости. Когато аз реша нещо, само дядо господ има сили да ми прегради пътя. Ох, ние искахме да отидем да предупредим дядо Тайфер, да правим ученически грешки! Пещта е опалена, брашното е замесено, хлябът е на лопатата; утре ще хвърлим трохите през рамо, след като хапнем от него, а вие искате да попречите да го метнем да се пече, така ли?... Не, не, ще се опече! Ако си имаме някакви угризенийца, те ще изчезнат с храносмилането. А докато кротко си спим, полковник граф Франшесини с върха на шпагата си ще освободи наследството от Мишел Тайфер. След като наследи брат си, Викторин ще има петнадесет хилядарки рента. Събрал съм сведения и знам, че наследството на майката възлиза на повече от триста хиляди...

Йожен следеше тези думи, без да може да отговори; езикът му сякаш се бе залепил за небцето, оборваше го непреодолима дрямка;

масата, лицата на сътрапезниците му се мержелееха като през светла мъгла. Скоро шумът стихна, пансионерите един по един се разотидоха. После, когато останаха само госпожа Воке, госпожа Кутюр, госпожица Викторин, Вотрен и дядо Горио, Растиняк забеляза като насън как госпожа Воке преливаше остатъците от бутилките в една.

— Ех, луди, ех, млади! — нареждаше вдовицата.

Това бяха последните думи, които Йожен успя да разбере.

— Само господин Вотрен е способен да прави такива шеги — рече Силви. — Хайде, сега пък Кристоф заруча като пумпал.

— Сбогом, мамо — каза Вотрен. — Отивам на булеварда да гледам господин Марти в „Дивият връх“, голяма пиеса, направена по „Самотникът“... Ако искате да ви вода, също и госпожите?

— Много ви благодаря, но... — отвърна госпожа Кутюр.

— Как, съседке — възкликна госпожа Воке, — отказвате да гледате пиеса по „Самотникът“, тая творба, създадена от Атала дьо Шатобриан, която толкова обичахме да четем, която е толкова хубава, че плачехме като елодийски Магдалини под липите това лято, такава нравствена творба, която само може да поучи вашата племенница!

— Забранено ни е да ходим на театър — отвърна Викторин.

— Тия пък се натряскаха — рече Вотрен, като разтърсваше комично главите на дядо Горио и на Йожен.

После положи главата на студента на гърба на стола, за да може удобно да спи, целуна го по челото и запя:

Спете вий, любими мой,
а аз ще бдя над вашия покой.

— Боя се да не му е нещо лошо — каза Викторин.

— Тогава стойте тук и се погрижете за него — посъветва я Вотрен. — Това е вашият дълг на покорна жена — пошепна й той на ухото. — Това момче просто ви обожава и вие ще станете негова женичка, уверявам ви. Както и да е — добави той високо; — „Те бяха на почит, живяха щастливо и народиха много деца.“ Така свършват всички любовни романи. Хайде, мамо — рече той на госпожа Воке и я прегърна, — сложете си шапката, хубавата рокля на цветя, княжеския шал. Отивам да ви доведа кола... лично.

Тръгна и запя:

Слънце, слънце, божествено слънце,
ти, което караш тиквите да зреят...

— Господи, госпожа Кутюр, с този човек бих живяла щастливо и на покрива, нали? Хайде — продължи тя, като гледаше макаронаджията, — тоя пък дядо Горио се натряска. На него да останеше, никога и на ум не би му дошло да ме заведе някъде. Господи! Ами че той ще падне! Прилично ли е за стар човек толкова да си загуби ума, че да не си знае мярката! Ще кажете, че човек не може да загуби това, което няма... Силви, я го отнесете в стаята му.

Силви хвана стареца под ръка, избута го и го стовари, сякаш беше вързоп, както си беше с дрехите, напреко на кревата.

— Горкият младеж — говореше госпожа Кутюр, като махаше от челото на Йожен косите, паднали в очите му, — като девойка е, не умее да пие.

— Ах, съгласна съм — рече госпожа Воке, — аз тридесет и една година държа този пансион, много младежи са ми минали през ръцете, както се казва, но никога не съм виждала такова мило, такова възпитано момче като господин Йожен. Ама е красив, когато спи! Сложете му главата на рамото си, госпожа Кутюр. Ах! Той я отпуска на рамото на госпожица Викторин: има бог за децата. За малко не си разби главата в топката на стола. От двамата би излязла много хубава двойка.

— Мълчете, съседке! — възкликна госпожа Кутюр. — Такива неща говорите, че просто...

— Е, нищо — рече госпожа Воке. — Той не чува. Хайде, Силви, ела да ме облечеш. Ще сложа дългия корсет.

— Дългия корсет ли! След като сте се наобядвали, госпожо? — запита Силви. — Дума да не става. Търсете си някой друг да ви стегне. Аз не ща да ви убивам. Такава непредпазливост може да ви струва животът.

— Все ми е едно, трябва да правя чест на господин Вотрен.

— Толкова ли обичате наследниците си?

— Хайде, Силви, няма какво да разсъждаваш — рече вдовицата и тръгна.

— На нейните години — възмути се готвачката, като посочи господарката си на Викторин.

Госпожа Кутюр и храненицата ѝ, на чието рамо Йожен спеше,

останаха сами в трапезарията. Хъркането на Кристоф кълтеше в тихата къща и подчертаваше спокойния сън на Йожен, който спеше красиво като дете. Викторин се чувстваше щастлива, че може да си разреши едно от онези милосърдни действия, в които, жената влага цялата си душа, и без да се чувства виновна, да усеща туптящото сърце на младежа до своето сърце. Лицето ѝ бе придобило майчински покровителствено изражение, което ѝ придаваше благородство. Сред хилядите мисли, които се надигаха в душата ѝ, си пробиваше път бурното възмущение, породено от досега с тази млада и чиста топлина.

— Горкото ми момиче! — каза госпожа Кутюр и стисна ръката ѝ.

Старата жена гледеше с възхищение нейното чисто и изстрадало лице, върху което се бе спуснал ореолът на щастието. Викторин напомняше наивна средновековна картина, в която, пренебрегвайки всички подробности, художникът е запазил магията на спокойната си и горда четка за златистото лице, което сякаш отразява сиянието на небесните тонове.

— Та той не изпи и две чаши, мамо — рече Викторин, като прокараваше пръсти в косите на Йожен.

— Ако беше развратник, дъще, щеше да носи пиенето като всички други. Самото му напиване говори в негова полза.

На улицата изтрополи кола.

— Мамо — каза младото момиче, — ето господин Вотрен. Поемете господин Йожен. Не бих искала този човек да ме види; той говори неща, които мърсят душата, и понякога гледа така, че просто се стесняваш, сякаш ти съблича роклята.

— Не — каза госпожа Кутюр, — лъжеш се! Вотрен е добър човек, малко като покойния господин Кутюр, рязък, но добър, грубиян, но постъпва добре.

В този миг Вотрен влезе тихо и погледна картината, която образуваха двете деца, които светлината на лампата сякаш галеше.

— Виж ти — рече той и скръсти ръце, — ей такива сцени трябва да са вдъхновили добрия Бернарден дьо Сен-Пиер, автора на „Павел и Виргиния“, да напише толкова хубави страници. Чудно нещо е младостта, госпожа Кутюр. Спи, клето момче — каза той, като наблюдаваше Йожен, — доброто понякога идва, докато човек спи. Госпожо — обърна се той към вдовицата, — да ви кажа ли какво ме привлича у този младеж, какво ме трогва — красотата на душата му е в хармония с красотата на лицето му. Вижте, не прилича ли на

същински херувим, облегнат на рамо на ангел? Той заслужава да бъде обичан! Ако бях жена, бих пожелал да умра за него (не, това е глупаво), да живея за него. Възхищавам им се, госпожо — рече тихо той, наведен над ухото на вдовицата, — и без да искам си мисля, че бог ги е създал един за друг. Неведоми са пътищата на провидението, то познава сърцето и душата — добави той високо. — Като ви гледам съединени, деца мои, съединени чрез вашата чистота, казвам си, че не е възможно някога, в бъдеще, да бъдете разделени. Бог е справедлив. Но на мен ми се струва — обърна се той към девойката, — че виждам у вас линии на благоденствие. Дайте ми ръката си, госпожица Викторин, разбирам нещичко от хиромантия, често съм гадал. Хайде, не се страхувайте. О, какво забелязвам? Честна дума, в най-скоро време вие ще бъдете една от най-богатите наследници в Париж. Ще донесете много щастие на този, който ви обича. Баща ви ви вика при себе си. Ще се ожените за човек с титла, млад, красив, който ви обожаваше.

В този миг тежките стъпки на суетната вдовица, която слизаше, прекъснаха предсказанията на Вотрен.

— Ето и мама Воке, красива като звезда, стегната като салам. Не се ли задушаваме малко нещо — рече той, като докосна с ръка шията ѝ. — Сърдечните преддверия са попритеснени, мамичко! Ако се разплачем, ще експлодираме. Но аз ще събера парчетата грижливо като антиквар.

— Този човек познава речника на френската галантност! — рече вдовицата, като се наведе към ухото на госпожа Кутюр.

— Довиждане, деца! — продължи Вотрен на Йожен и Викторин. И като сложи ръце над главите им, добави: — Благославям ви. Вярвайте, госпожице, пожеланията на един честен човек не са без значение, те трябва да носят щастие, бог ги чува.

— Довиждане, мила приятелко — рече госпожа Воке на квартирантката си. — Мислите ли — добави, тихо тя, — че господин Вотрен има сериозни намерения по отношение на мене?

— Хм! Хм!

— Ах, мила мамо — каза Викторин с въздишка и погледна ръцете си, когато двете жени останаха сами, — ако пък наистина господин Вотрен е познал!...

— Но за това е необходимо само едно — отвърна възрастната госпожа, — това чудовище брат ти да падне от кон...

— Ах, мамо!

— Господи, може да е грешно да искаме злото на врага си — продължи вдовицата. — Нищо, ще се покая. Всъщност на драго сърце бих носила цветя на гроба му. Сърцето му е зло! Той няма смелост да каже една добра дума за майка си, а с разни машинации държи наследството ѝ и те ограбва. Братовчедка ми имаше доста добро състояние. За твоє нещастие в брачния им договор никъде не се споменава за него.

— Щастието често би ми дотежавало, ако би струвало нечий живот — каза Викторин. — И ако брат ми трябва да изчезне, за да бъде щастлива, бих предпочела завинаги да си остана тук.

— Боже мой, както казва този добър господин Вотрен, който, нали виждаш, е пълен с благочестие — продължи госпожа Кутюр, — драго ми стана, като разбрах, че той не е невярващ като другите, дето говорят за господа с по-малко уважение, отколкото за дявола. Та знае ли човек по какви пътища провидението благоволява да ни води?

С помощта на Силви двете жени най-сетне пренесоха Йожен в стаята му, сложиха го на леглото и готвачката му разкопча дрехите, за да му е по-удобно. Преди да си тръгне, когато покровителката ѝ беше вече гърбом, Викторин целуна Йожен по челото и се почувства изпълнена с щастие от тази престъпна постъпка. Тя огледа стаята му, събра, така да се каже, в една-единствена мисъл хилядите радости, които ѝ бе донесъл този ден, състави си картина, която дълго съзерцава, и когато заспа, беше най-щастливото същество в Париж. Пирът, благодарение на който Вотрен успя да даде на Йожен и на дядо Горио да пият вино с приспивателно, реши съдбата на този човек. Полупиян, Бианшон забрави да подметне на госпожица Мишоно за Измами` смърт. Ако той бе произнесъл това име, положително щеше да събуди вниманието на Вотрен, или, за да му върнем истинското име на Жак Колен, един от най-знаменитите каторжници. После подигравателните му думи „Венера на Пер-Лашез“ накара госпожица Мишоно окончателно да реши да предаде каторжника в мига, когато, уверена в щедростта на Колен, тя пресмяташе дали няма да е по-изгодно да го предупреди и да го накара да избяга през нощта. И придружена от Поаре, тя отиде при известния началник на полицията, на малката улица Сент-Ан, като все още мислеше, че има работа с някакъв висш чиновник на име Гондюро. Директорът на криминалната полиция я прие любезно. После, след един разговор, през време на който всички подробности бяха уточнени, госпожица Мишоно поиска питието, с помощта на

което трябваше да провери жигосания. При радостната забързаност, с която големият човек от малката улица Сент-Ан започна да търси шишенцето в чекмеджетата на бюрото си, госпожица Мишоно отгатна, че става въпрос за нещо много по-важно от арестуването на обикновен каторжник. След като поразмисли, тя се сети, че полицията се надява въз основа на признания, направени от предателите в каторгата, да успее навреме да сложи ръка на значителни суми. Когато съобщи заключенията си на хитреца, той започна да се усмихва и се помъчи да отклони подозренията на старата мома.

— Лъжете се — отвърна той. — Колен е най-опасната „Сорбона“, която някога се е срещала сред крадците. Това е всичко. И мошениците го знаят. Той е тяхното знаме, тяхната опора, с две думи, техният Бонапарт. Този мошеник никога няма да остави тиквата си на площад Грев*.

[* Където са се извършвали екзекуциите.]

Госпожица Мишоно не разбираше и Гондюрю ѝ обясни двете жаргонни думи, които бе употребил. „Сорбона“ и „тиква“ са думи от речника на крадците, първи почувствали нужда да погледнат на човешката глава от две различни страни. „Сорбона“ е главата на жив човек, неговият съветник, неговата мисъл. „Тиквата“ е презрителна дума, която изразява колко незначително нещо става главата, когато е отрязана.

— Колен ни разиграва — продължи той. — Когато действаме срещу такъв човек, твърд като английска стомана, ние имаме възможността да го убием, ако по време на арестуването се реши и на най-малка съпротива. Разчитаме на някое необуздано движение на Колен утре сутрин, за да го убием. Така се избягва процесът, разноските по издръжката му в затвора, стражата и освен това ще отървем обществото от него. Процедурите, разпитът на свидетели, обезщетяването им, екзекуцията — всичко, което трябва да ни освободи от такива типове, струва над три хиляди франка. Точно колкото ще получите вие. И време се пести. Като забием здраво щика в корема на Измами` смърт, ще предотвратим стотина престъпления и ще сплашим петдесет нехранимайковци, които се намират в близост с изправителната полиция. Така се поддържа добрият ред. Според истинските филантропи по този начин се предотвратяват престъпленията.

— И се служи на родината — рече Поаре.

— Е, тая вечер вие говорите разумно. Да, разбира се, ние служим на родината. Но хората са много несправедливи към нас. Ние правим на обществото много големи услуги, за които никой не знае. Но няма що, издигнатият човек умее да се поставя над предразсъдъците, а християнинът — да приема нещастията, които доброто влече след себе си, когато не се върши по общоприетите пътища. Нали разбирате? Париж си е Париж. Тази дума обяснява животът ми. Имам чест да ви поздравя, госпожице. Утре ще бъда с хората си в Кралската градина. Пратете Кристоф на улица Бюфон при господин Гондюро в къщата, където ме видяхте. Ваш покорен слуга, господине. Ако някога ви откраднат нещо, прибегнете до моите услуги и аз ще наредя да се намери: на ваше разположение съм.

— Ех — рече Поаре на госпожица Мишоно, — а има глупци, които се плашат от думата „полиция“. Този господин е много любезен, а това, което иска от вас, е просто като фасул.

Съдено бе следващият ден да се причисли към най-необикновените дати в историята на „Дома Воке“. Дотогава най-значителното събитие в неговия спокоен живот беше появяването на мнимата графиня дьо л'Амберменил, която бе минала като метеор. Но всичко това щеше да избледнее пред перипетиите на този необикновен ден, който щеше да стане главната тема на разговорите у госпожа Воке. Най-напред Горио и Йожен дьо Растиняк спаха до единадесет часа. Госпожа Воке, която се бе прибрала в полунощ от театър „Гете“, остана до десет и половина в леглото. Поради дългия сън на Кристоф, който бе допил бутилката, подарена му от Вотрен, целият ред в пансиона се наруши. Поаре и госпожица Мишоно не се оплакаха от закъснението на закуската. Викторин и госпожа Кутюр си поспаха до късно сутринта. Вотрен излезе преди осем и се върна точно когато трапезата беше сложена. Така че никой не се оплака, когато към единадесет часа Силви и Кристоф похлопаха на вратите и съобщиха, че закуската е готова. Докато Силви и прислужникът не бяха в трапезарията, госпожица Мишоно, слязла първа, наля течността в сребърното канче на Вотрен, в което сметаната за неговото кафе се топлеше във водна баня, между другите чаши. Старата мома бе разчитала на този обичай в пансиона, за да изпълни задачата си. Седмината пансионери се събраха не особено бързо. В момента, когато Йожен, слязъл последен, още се протягаше, един пратеник му предаде писмо от госпожа дьо Нюсенжан със следното съдържание:

„Не мога да проявявам към вас нито фалшива гордост, нито гняв, приятелю. Чаках ви до два часа след полунощ. Да чакаш човека, когото обичаш! Който е познал тази мъка, никога не я причинява другиму. Ясно ми е, че вие обичате за пръв път. Какво се е случило? Разтревожих се. Ако не се боях да издам тайната на сърцето си, щях да дойда да разбера какво щастливо или нещастно събитие ги е задържало. Но нима да изляза по това време, пеш или с кола, не би означавало да се погубя? Почувствах какво нещастие е да си омъжена жена. Успокойте ме, обяснете ми защо не дойдохте след всичко, Което баща ми ви е казал. Аз ще ви се разсърдя, но ще ви простя. Болен ли сте? Защо трябва да живеете толкова далеч? Моля ви за една дума. До скоро виждане, нали? Достатъчно ще ми бъде едно писъмце, за да ме успокои. Пишете: «Пристигам или болен съм.» Но ако не сте добре, баща ми щеше да дойде да ми съобщи! Какво се е случило?...“

— Да, какво ли се случи? — възкликна Йожен и се спусна към трапезарията, като смачка писмото, без да го довърши. — Колко е часът?

— Единадесет и половина — каза Вотрен, който слагаше захар в кафето си.

Беглецът-каторжник хвърли на Йожен студен, властен поглед; така умеят да гледат само някои личности с огромна магнетична сила и както казват, те са способни да успокоят буйно луди. Йожен потръпна от главата до петите. От улицата се чу шум на кола и един лакей, облечен в ливреята на господин Тайфер, която госпожа Кутюр веднага позна, се втурна уплашен.

— Госпожице — извика той, — господин баща ви иска да дойдете... Случи се голямо нещастие. Господин Фредерик се бил на дуел, ранен е с шпага в челото, лекарите не вярват, че ще оживее; едва ще успеете да се простите с него, вече е в безсъзнание.

— Горкото момче! — възкликна Вотрен. — Как може човек с тридесет хиляди франка рента да се кара с някого? Младежта решително не знае какво прави.

— Господине! — извика Йожен.

— Е, какво има, голямо дете? — рече Вотрен и спокойно допи кафето си, докато госпожица Мишоно го гледаше толкова внимателно, че необикновеното събитие, което смая всички, сякаш не

й направи впечатление. — Нима в Париж не стават всяка сутрин дуели?

— Ще дойда с вас, Викторин — каза госпожа Кутюр.

Двете жени просто изхвърчаха — без шалове, без шапки. Преди да тръгне, Викторин погледна Йожен с разплакани очи, сякаш искаше да му каже: „Не мислех, че нашето щастие ще ми струва сълзи!“

— Та вие, значи, сте пророк, господин Вотрен? — рече госпожа Воке.

— Аз съм всичко — отвърна Жак Колен.

— Странно! — продължи госпожа Воке и започна да реди изтъркани думи във връзка със събитието. — Смъртта ни отнася, без да пита. Често младите си отиват преди старите. Щастливи сме ние, жените, че не се бием на дуели, но пък си имаме други болки, които мъжете нямат. Раждаме деца, а майчината болка дълго трае! Ама какъв късмет за тази Викторин! Баща ѝ ще бъде принуден да я приеме.

— Ето — каза Вотрен, като погледна Йожен. — Вчера тя нямаше пукната пара, тази сутрин притежава милиони.

— Ама и вие, господин Йожен — възкликна госпожа Воке, — здравата я пипнахте!

Като чу тези думи, дядо Горио погледна студента и видя в ръката му смачканото писмо.

— Не сте го дочели! Какво значи това?! И вие ли сте като другите? — запита той.

— Госпожо, аз никога няма да се ожения за госпожица Викторин — обърна се Йожен към госпожа Воке. По лицето му се четеше ужас и отвращение, което изненада присъстващите.

Дядо Горио хвана ръката на студента и я стисна. Искаше му се да я целуне.

— Охо! — възкликна Вотрен. — Италианците казват „col tempo“*!

[* С време.]

— Чакам отговора — каза пратеникът на госпожа дьо Нюсенжан на Растиняк.

— Съобщете, че ще отида.

Човекът си тръгна. Йожен беше изпаднал в остра възбуда и бе забравил всяка предпазливост.

— Какво да правя? — каза той високо. — Нямам никакви доказателства!

Вотрен се усмихна. В този миг питието, което вече бе стигнало в стомаха му, започна да действа. Но каторжникът беше толкова як, че успя да стане, погледна Йожен, глухо каза:

— Младежо, доброто идва, докато спим. И падна на място като мъртъв.

— Значи, има висша справедливост! — рече Йожен.

— Но какво му става на горкия мил господин Вотрен?

— Апоплектичен удар! — извика госпожица Мишоно.

— Силви, върви, дъще, да повикаш лекаря! — нареди вдовицата.
— Ах, господин Растиняк, бързо изтичайте до господин Бианшон, Силви може да не намери нашия лекар господин Гремпрел.

Доволен, че има повод да напусне тази отвратителна бърлога, Йожен се втурна навън.

— Хайде, Кристоф, отскочи до аптеката и поискай нещо против апоплектичен удар.

Кристоф излезе.

— Но, дядо Горио, помогнете ни да го пренесем горе в стаята му де.

Хванаха Вотрен, потътриха го по стълбите и го положиха върху леглото му.

— Нищо не мога да ви помогна — каза Горио. — Отивам да видя дъщеря си.

— Върви, стар егоист! — викна госпожа Воке. — Върви! Пожелавам ти да умреш като куче!

— Проверете дали нямате етер — каза госпожица Мишоно на госпожа Воке. С помощта на Поаре тя бе разкопчала дрехата на Вотрен.

Госпожа Воке слезе в стаята си и остави бойното поле във властта на госпожица Мишоно.

— Бързо, съблечете му ризата и го обърнете! Та свършете и вие някаква работа де, спестете ми гледката на голотиите му! — каза тя на Поаре. — Какво стоите като истукан?

След като обърнаха Вотрен, госпожица Мишоно силно го плесна по рамото и двете фатални букви се появиха — бели върху зачервената кожа.

— Я, колко лесно си спечелихте вие трите хиляди франка награда! — възкликна Поаре, като придържаше Вотрен, докато госпожица Мишоно му обличаше ризата. — Ух, че е тежък! — продължи той и го сложи да легне.

— Мълчете. Дали няма някаква каса? — бързо каза старата мома, чиито очи толкова алчно оглеждаха и най-малките вещи в стаята, че сякаш щяха да пробият стените. — Не можем ли да отворим това бюро под някакъв предлог? — продължи тя.

— Може би не бива — отвърна Поаре.

— Ами! — сопна му се тя. — Парите му са крадени от толкова хора, че сега вече не са на никого. Но няма време. Чувам стъпките на госпожа Воке.

— Ето етер — каза госпожа Воке. — Ей, какъв бурен ден. Господи! Този човек не може да е чак толкова зле. Бял е като пиле.

— Като пиле* ли? — повтори Поаре.

[* Непреводима игра на думи. На френски жаргон пиле има смисъл на издайник.]

— Сърцето му бие равномерно — каза вдовицата, като постави ръка на сърцето му.

— Равномерно ли? — изненада се Поаре.

— Той е съвсем добре.

— Така ли мислите? — попита Поаре.

— Господи! Та той сякаш спи. Силви отиде да повика лекар. Я вижте, госпожица Мишоно, той вдишва етера. Ще да е било просто спазма. Пулсът му е добър. Този човек е як като турчин. Гледайте, гледайте, госпожица Мишоно, какво руно има на стомаха си. Той ще живее сто години! Все пак перуката му добре се крепи. Я, тя била залепена. Носи изкуствена коса, щото е червенокос. Казват, че червенокосите били или много добри, или много лоши! Той ще да е от добрите, нали?

— Добър за обесване! — рече Поаре.

— Искате да кажете добър да му се обеси някоя хубавица на шията — рязко се намеси госпожица Мишоно. — Я вие си вървете, Поаре. Наша работа е да ви гледаме, когато сте болни. Пък и без това какво ли помагате, по-добре вървете да се поразходите. Ние с госпожа Воке ще се погрижим за милия господин Вотрен.

Поаре тихо се измъкна, без да каже нищо, като куче, което господарят ритва.

Растиняк беше излязъл да походи на въздух, задушаваше се. Предния ден той искаше да осуети престъплението, извършено в определения час. Но какво се бе случило? И какво трябваше да прави сега? Изтръпваше при мисълта, че е станал съучастник. Освен това го ужасяваше хладнокръвието на Вотрен.

„Но ако Вотрен умре, без да проговори?“ — казваше си Растиняк.

Той вървеше по алеите на Люксембургската градина, сякаш го гонеше хайка кучета, струваше му се, че почти чува техния лай.

— Ей — сепна го Бианшон, — четете ли „Льо Пилот“?

„Льо Пилот“ беше радикален вестник, издаван от господин Тисо и предназначен за провинцията, който помещаваше няколко часа след сутрешната преса новините на деня, а пристигаше в департаментите едно денонощие преди другите вестници.

— Днес в него има една знаменита история — продължи студентът по медицина. — Синът на Тайфер се бил на дуел с граф Франшесини от старата гвардия, който му забил шпагата си два пръста в челото. Та сега Викторин става една от най-богатите парижки партии. Де да бяхме знаели! Какъв дюшеш, а? Вярно ли е, че Викторин ти била хвърлила око?

— Мълчи, Бианшон, никога няма да се ожения за нея. Аз обичам една прелестна жена, а и тя ме обича...

— Казваш това, сякаш с мъка се сдържаш да не ѝ изневериш. Я ми покажи някоя жена, заради която си струва да пожертва човек богатство като Тайферовото!

— Господи, всички дяволи ли са се настървили срещу мене? — извика Растиняк.

— Ти на кого се сърдиш? Да не си полудял? Я ми дай ръката си да ти премеря пулса — рече Бианшон. — Имаш температура.

— Слушай, върви у майка Воке — каза Йожен. — Тоя мошеник Вотрен ей сега припадна. Като мъртъв се просна.

— Аха! — възкликна Бианшон. — Ти потвърждаваш едно мое подозрение. Ще отида да проверя.

И той остави Растиняк сам.

Дългата разходка на студента по право беше, така да се каже, изпълнена с тържественост. Той направи обстойна проверка на съвестта си. Задаваше си въпроси, изпитваше се, колебаеше се и от този остър и ужасен спор честността му излезе закалена като желязо, устояло на всички изпитания. Припомни си онова, което миналия ден дядо Горио му бе доверил, сети се за апартамента, нает за него от Делфин на улица Артоа. Взе писмото ѝ, препречете го, целуна го.

„Тази любов е спасителната ми котва — каза си Йожен. — Нещастният старец, колко е изстрадал. Той нищо не казва за скърбите си, но кой не би ги отгатнал? Добре, аз ще се грижа за него като за

баща, ще му доставя хиляди радости. Ако ме обича, тя често ще идва да прекарва деня с него. Тая преблагородна графиня дьо Ресто е долна жена, готова е да направи баща си вратар. А милата Делфин! Колко добре се отнася със стареца, как заслужава да бъде обичана! Ах, значи, тази вечер ще бъде щастлив!“

Извади часовника си и възторжено го погледна:

„Наистина имам щастие! Когато хората се обичат завинаги, могат да си помагат и аз имам право да приема този подарък. Впрочем аз положително ще се издигна и ще бъда в състояние стократно да ѝ го върна. В тази връзка няма нищо престъпно, нищо, което би могло да накара и най-добродетелните да свъсят вежди. Колко порядъчни хора имат подобни връзки! Ние никого не мамим. А измамата е, която ни мърси. Та нали да лъжеш, значи, да се отречеш от себе си? Тя отдавна се е разделила с мъжа си. Аз ще му кажа на този елзасец да ми отстъпи жена си, която той не е в състояние да направи щастлива.“

Борбата на Йожен трая дълго. И макар че победи доброто, към четири и половина часа, когато започна да се стъмнява, непобедимо любопитство го подтикна да се върне в „Дома Воке“, който той се бе заклел да напусне завинаги. Искаше да узнае дали Вотрен е мъртъв. Бианшон се бе сетил да даде на болния лекарство за повръщане и бе изпратил в болницата, където стажуваше, да направят химически анализ на приетата от Вотрен храна. Като видя колко настойчиво госпожица Мишоно иска да хвърли повърнатото, съмненията му се засилиха. Впрочем Вотрен толкова бързо се съвзе, че Бианшон не можеше да не подозре някакъв заговор против веселяка на пансиона. Когато Растиняк се прибра, Вотрен стоеше прав до печката в трапезарията. Привлечени от новината за дуела на сина Тайфер, пансионерите, с изключение на дядо Горио, се бяха събрали по-рано от обикновено, за да узнаят подробности около събитието и значението му за съдбата на Викторин, и разговаряха. Щом влезе, Йожен срещна погледа на невъзмутимия Вотрен, който проникна дълбоко в сърцето му и раздвижи някои недобри струни в него. Младежът потръпна.

— Е, мило момче — рече беглецът каторжник. — Безносата още дълго ще има да ме дебне. Както тези дами разправят, издържал съм удар, който можел да убие и вол.

— Кажете по-добре бик — провикна се вдовицата Воке.

— Да не би да сте нещо недоволен, че ме виждате жив и здрав?

— тихо каза Вотрен на Растиняк, сякаш четеше мислите му. — Това би означавало, че вие сте ужасно силен човек!

— Хе, сещам се нещо — рече Бианшон. — Оня ден госпожица Мишоно говореше за някакъв човек, наричан Измами` смърт; ето този прякор би ви подходдал.

Тези думи подејстваха на Вотрен като мълния: той пребледня, политна, магнетичният му поглед спря като слънчев лъч върху госпожица Мишоно, краката ѝ се подкосиха и старата мома се строполи на един стол. Поаре се спусна и застана между нея и Вотрен, понеже разбра, че тя е в опасност; добродушната маска, под която се криеше истинската природа на каторжника, бе паднала и лицето му бе придобило неизказано заплашителен израз. Без нищо да разбират от драмата, която се разиграваше пред очите им, пансионерите стояха като втрещени. В този миг се чува стъпки на много хора и чаткане на пушки по улицата. Докато Колен инстинктивно се озърташе към прозорците и стените и търсеше откъде да избяга, на вратата на салона се появиха четирима души в униформа. Първият беше началникът на тайната полиция, останалите трима бяха полицаи.

— В името на закона и на краля! — изрече един от полицаите, но гласът му бе заглушен от виковете на изненада.

В трапезарията настъпи тишина, пансионерите се отдръпнаха, за да направят път на тримата полицаи, които стискаха в джобовете си заредени пистолети. Пристигнаха още двама полицаи и застанаха на входа за салона, а други двама изникнаха на вратата към стълбището. Откъм фасадата прозвучаха стъпки и чаткане на много пушки по чакъла. За Измами` смърт не оставаше никаква надежда за бягство. Всички погледи бяха устремени към него. Началникът отиде право при Колен и толкова силно го халоса по главата, че перуката му отскочи и черепът му се появи в цялата си ужасяваща грозота. Керемиденочервените къси коси придаваха на главата и лицето му някаква страхотна сила, примесена с коварство. Сега, осветени и подчертани сякаш от адски пламъци, те вече съответстваха на могъщото тяло. Всички разбраха същността на Вотрен — миналото, настоящето, бъдещето му, безогледността на идеите му, теориите му за свободата на силния да прави каквото ще, господството, което му придаваха цинизмът на мислите и действията му и силата на една организация, готова на всичко. Кръвта нахлу в лицето му, очите му заблестяха като очи на дива котка. Той се обърна с толкова силен

скок и така изрева, че всички пансионери извикаха ужасени. При това лъвско движение полицаите се възползваха от общата изненада и извадиха пистолетите. Когато забеляза блясъка на оръжието, Колен разбра опасността и внезапно прояви най-голямата човешка сила. Ужасна и величествена гледка! Обратът, който мигновено се извърши в него и се отрази върху лицето му, би могъл да се сравни само с промяната, която настъпва в котел, пълен с димяща пара, способна да взриви планини под въздействието на капка студена вода. Капката вода, която укроти яростта на каторжника, беше една бърза като светкавица мисъл. Той се усмихна и погледна перуката си.

— Днес не си особено учтив — каза той на началника на тайната полиция, кимна с глава към полицаите и подаде двете си ръце. — Господа полицаи, сложете ми белезници или ме вържете. Тук присъстващите са свидетели, че не се съпротивявам.

Бързината, с която лавата и огънят в този човешки вулкан избликнаха и се отдръпнаха, изуми всички, шепот на възхищение изпълни салона.

— Поставих те в мат, нали, уважаеми? А на тебе ти се щеше да разбиваш отворена врата, а? — продължи каторжникът и погледна прочутия директор на тайната полиция.

— Хайде, събличай се! — рече презрително човекът от уличка Сент-Ан*.

[* Където се намира полицейската префектура.]

— Защо? — попита Колен. — Тук има дами. Нищо не отричам и се предавам. — Той спря за малко, огледа насъбраните хора като оратор, който ще направи смайващи разкрития, обърна се към едно дребно белокоeso старче, което се бе настанило до масата и бе извадило от чантата си заповедта за арестуване, и продължи: — Пишете, дядо Лашапел. Признавам, че съм Жак Колен, наричан Измами` смърт, осъден на двадесет години каторга, и току-що доказах, че съм си заслужил прякора. Ако само бях вдигнал ръка — обърна се той към пансионерите, — тези три ченгета щяха да разлеят петмеза ми по цялата покъщнина на мама Воке. На такива дяволи това им е работата, клопки да устройват!

При тези думи госпожа Воке едва не припадна.

— Господи, просто да се побъркаш. Пък аз вчера ходих с него в „Гете“! — каза тя на Силви.

— По-философски гледайте на живота, мамо — продължи Колен. — Толкова ли е страшно, че снощи бяхте в ложата ми в

„Гете“? — викна той. — Да не сте по-добра от нас? Клеймото на нашите рамена не е толкова позорно, колкото безчестието във вашите сърца: и най-добрите между вас не намериха сили да ми устоят. — Погледна Растиняк и му отправи мила усмивка, която странно противоречеше с грубото изражение на лицето му. — Нашето договорче си остава в сила, ангеле мой, разбира се, в случай че е прието! Знаете за какво става дума, нали? — И затананика:

Моята Фаншет е чудна
с душевната си простота...

После продължи:

— Бъдете спокоен, аз умея да си вземам своето. Страх лозе пази!
Мене никой не смее да ме „мине“!

Последните думи на този човек, който сякаш вече не беше отделна личност, а представител на цяла изродена порода, на цяло диво и логично, брутално и ловко племе, разкри нравите на каторгата, нейния език, внезапните ѝ преходи от шеговитост към заплаха, страшното ѝ величие, нейната безцеремонност, низост. В миг Колен се превърна в пъклена поема, в която се съдържаха всички човешки чувства освен едно — разкаянието. Погледът му беше като на вечно войнстващ паднал ангел. Растиняк наведе очи и прие намека за позорящата го връзка с престъпника като изкупление за лошите си помисли.

— Кой ме предаде? — запита Колен, като оглеждаше заплашително присъстващите.

Очите му се спряха на госпожица Мишоно!

— Ти, нали? — рече той. — Стара кучко! Ти ми устрои този номер с удара. От любопитство, а?... Само две думи да кажа и ще ти изпият врата до една седмица. Нищо, прощавам ти, аз съм християнин. Впрочем не ти си ме предала. Но кой ли? Вие горе тършувате — провикна се той, като чу как служителите от тайната полиция отварят шкафовете и прибират вещите му. Птичките отлетяха, вчера отлетяха. И вие нищо няма да разберете. Моите търговски книги са тук — рече той, като се чукна по челото. — Сега знам кой ме е предал. Само Копринения конец може да бъде. Нали, господин ловецо? — обърна се той към началника на полицията. — Напълно пасва с пребиваването на банкнотите горе. Само че там вече нищо няма, мили мои ченгета. Колкото до Копринения конец, до две

седмици ще му видим сметката, ако ще и цялата ваша жандармерия да го пази. Колко ли сте дали на тази Мишоно? — обърна се той към полицаите. — Три хиляди? Повече струвах, разплута Нинон, дрипава Помпадур, Венера за Пер-Лашез! Ако ме беше предупредила, щеше да получиш шест хиляди! Но не си се досетила, стара продавачко на човешко месо, иначе щеше мене да предпочетеш. Да, щях да ти дам тези шест хиляди, за да избягна едно пътуване, което ми е неприятно и ме кара да губя пари — добави той, докато му слагаха белезниците. — Тия хора само ще гледат как да ме разкарват, за да ми писне. Ако веднага ме изпратят в каторгата, скоро ще мога пак да се заема с работата си въпреки зяпльовците от кея Орфевр. Там всички ще дадат мило и драго, за да помогнат на своя генерал, на добрия Измами` смърт да избяга! Има ли сред вас човек с такова богатство като мене — повече от десет хиляди брата, готови да дадат душата си за мене? — запита гордо той. — Тук има нещо добро — продължи Колен, като се удари по сърцето. — Никога никого не съм предал! Виждаш ли ги, кучко? — обърна се той към старата мома. — Мене ме гледат с ужас, но от тебе им се повдига. Прибери си наградата! — Той спря за миг и огледа пансионерите. — Ама и вие сте едни глупци! Какво, никога ли не сте виждали каторжник? Каторжник от ранга на тук присъстващия Колен е човек по-малко подъл от останалите, той протестира против дълбоките нарушения на обществения договор, както се изразява Жан-Жак, на когото имам чест да съм ученик. С една дума, аз съм против правителството с всички негови съдилища, стражи, бюджети. И гледам как да ги изиграя.

— Дявол да го вземе! — рече художникът. — Чуден е за рисуване!

— Я кажи ти, подгласнико на господин управителя на Вдовицата — добави той, като се обърна към полицейския началник, — бъди добро момче, кажи, Копринения конец ли ме предаде. Не бих искал той да плати заради някой друг, няма да е справедливо.

В този момент полицаите, които бяха претършували всичко в стаята му, се върнаха и заговориха тихо на началника си.

Протоколът беше завършен.

— Господа — рече Колен, обръщайки се към пансионерите, — ще ме отведат. Всички бяхте много любезни към мене по време на пребиваването ми тук. Ще ви помня с добро. Сбогом. Ако ми разрешите, ще ви пращам провансалски фурми.

После направи няколко крачки и се обърна да погледне

Растиняк.

— Сбогом, Йожен — каза той с тих, печален глас, който странно контрастираше с резкия тон на речта му. — Ако някога се намериш в беда, оставил съм ти един предан приятел. — И въпреки белезниците си поздрави, подскочи като учител по фехтовка и извика: — Едно, две! В случай на нещастие отнеси се към него. Можеш да разполагаш и с него, и с парите му, с всичко.

И странныят мъж придружи последните си думи с палячовски жест, за да не ги разбере никой освен Растиняк. След като войниците и полицаите напуснаха къщата, Силви, която разтриваше с оцет слепоочията на господарката си, погледна стреснатите пансионери.

— Е, какво, все пак той беше мъж — каза тя.

Нейните думи прекъснаха захласа, в който всеки от присъстващите бе изпаднал под влияние на различни чувства, предизвикани от тази сцена. Пансионерите се спогледаха и едновременно погледнаха дребната, мършава и хладна като мумия госпожица Мишоно, свита до печката, с наведени очи, сякаш се боеше, че сянката на козирката ѝ не е достатъчна, за да прикрие израза им. Същността на тази жена, която отдавна им беше противна, изведнъж им стана ясна. Надигна се глух шепот, който с пълното си единство издаваше всеобщо отвращение. Госпожица Мишоно го чу, но не помръдна. Пръв Бианшон се наведе към съседа си и полугласно каза:

— Ще се разкарам, ако тая жена продължава да обядва с нас.

И в миг всички с изключение на Поаре се присъединиха към мнението на студента по медицина, който, усещайки всеобщото одобрение, се приближи до стареца и му каза:

— Вие сте близък с госпожица Мишоно; поговорете ѝ, накарайте я да разбере, че тя трябва веднага да си отиде.

— Веднага ли? — повтори учудено Поаре. После се надвеси над старата жена и ѝ пошепна на ухото.

— Но аз съм си предплатила и аз като всички живея тук с парите си — отвърна тя и хвърли змийски поглед към пансионерите.

— Голяма работа! Ние ще съберем пари помежду си и ще ви ги върнем — възрази Растиняк.

— Не е трудно да се отгатне защо господинът поддържа Колен — отвърна тя и го изгледа изпитателно и злобно.

При тези думи Йожен скочи, сякаш искаше да се спусне и да удуши старата мома. Нейният поглед, чието вероломство той разбра,

бе хвърлил страшна светлина в душата му.

— Оставете я — завикаха пансионерите.

Растиняк скръсти ръце и замълча.

— Да приключим с госпожица Юда — обърна се художникът към госпожа Воке. — Госпожо, ако не изхвърлите тази Мишоно, всички ще напуснем дома ви и навсякъде ще разправяме, че тук живеят само шпиони и каторжници. Ако тя напусне, ние ще мълчим по станалото, което в края на краищата може да се случи и в най-доброто общество, докато не започнат да жигосват каторжниците по челото и не им забранят да се предreshват като мирни парижки граждани и да се правят на тъпи шегобийци, каквито всъщност те са до един.

При тази реч госпожа Воке като по чудо оздравя, изправи се, скръсти ръце, отвори светлите си очи, в които вече нямаше ни следа от сълзи, и каза:

— А вие какво, любезни господине, да не искате да съсипете пансиона ми? Ето, господин Вотрен... О, боже — спря се тя, — не мога да свикна да не го наричам с порядъчното му име! Ето — продължи тя — един празен апартамент, а вие искате да ми останат още два за даване под наем по това време, когато всички хора вече са си намерили квартири...

— Господа, да си вземем шапките и да отидем да обядваме на площад Сорбона у Фликото — рече Бианшон.

Госпожа Воке в миг пресметна най-изгодното разрешение и заситни към госпожица Мишоно.

— Хайде, миличка моя хубавице, нали не искате да ми съсипете пансиона? Виждате, че господата ме принуждават... Идете за тази вечер в стаята си.

— Нищо подобно — развикаха се пансионерите, — ние искаме тя веднага да напусне.

— Но горката госпожица не е обядвала — жално каза Поаре.

— Да върви да обядва, където ще — обади се няколко гласа.

— Вън, доносницата!

— Вън, доносниците!

— Господа — извика Поаре, който изведнъж се издигна до смелостта, която любовта придава на овните, — имайте поне малко уважение към едно лице от слабия пол.

— Доносчиците нямат пол — рече художникът.

— Ама полорама!

— Вънорама!

— Господа, това е неприлично. Дори когато пъдят човека, трябва да се спазва известно приличие. Ние сме си платили и ще останем — заяви Поаре, наложи каскета си и седна на един стол до госпожица Мишоно, която госпожа Воке увещаваше.

— Лошо, лошо момче! — закани му се с пръст художникът.

— Хайде — каза Бианшон, — защото, ако вие не си отидете, ще си отидем ние.

И всички пансионери понечиха да тръгнат към салона.

— Какво още искате, госпожице? — извика госпожа Воке. — Аз съм разорена. Не може да останете, те ще стигнат до насилие.

Госпожица Мишоно стана.

— Ще си отиде!

— Няма да си отиде!

— Ще си отиде!

— Няма да си отиде!

Тези думи, както и враждебните коментари, които пансионерите започнаха да правят върху нейното поведение, заставиха госпожица Мишоно да си тръгне, след като още миг поговори с хазайката.

— Отивам у госпожа Бюно — заплаши тя.

— Вървете, където щете, госпожице — отвърна госпожа Воке, жестоко засегната от факта, че госпожицата избира пансион, който ѝ правеше конкуренция и следователно ѝ беше ненавистен. — Вървете у оная Бюно. От нейното вино само козите скачат, а яденето си го купува на вехто.

Сред гробно мълчание пансионерите застанаха в две редици. Поаре толкова нежно погледна госпожица Мишоно, толкова простодушно се поколеба дали да я последва, или да остане, че зарадвани от заминаването на госпожица Мишоно, пансионерите се спогледаха и се разсмяха.

— Кът, кът, кът! Поаре! Хайде хоп! — викна му художникът.

Чиновникът от музея смешно запя началото на известния романс.

За Сирия потегля
красавецът Дюноа...

— Хайде, вървете, умирайте от желание да тръгнете с нея; trahit sua quemque voluptas*! — рече Бианшон.

[* Всекиго го води собствената му страст (лат.)]

— Всеки се мъкне след изгората си, както е казал Вергилий в свободен превод — допълни училищният надзирател.

И когато госпожица Мишоно понечи да хване Поаре под ръка, той не можа да устои на нейния зов и предложи подкрепата си на старицата. Избухнаха ръкопляскания, смехове.

— Браво, Поаре!

— Да му се не види тоя Поаре!

— Аполон-Поаре!

— Марс-Поаре!

— Тоя славен Поаре!

В същия миг пристигна човек и връчи някакво писмо на госпожа Воке. Тя го прочете и се отпусна на стола.

— Остава само да подпаля тоя пансион! Сега пък нов гръм! Синът Тайфер умрял в три часа. Хубаво ме наказва господ, дето исках доброто на онези дами за сметка на момчето. Госпожа Кутюр и Викторин пращат да им приберат вещите. Щели да останат да живеят у баща й. Господин Тайфер позволил на дъщеря си да задържи вдовицата Кутюр като компаньонка. Четири стаи без наематели, петима пансионери по-малко! Нещастieto влезе в дома ми! — проплака тя и седна.

От улицата долетя тропот на кола, която спря.

— Пак някоя беля! — рече Силви.

На прага се появи Горио със светнало и зачервено от щастие лице, цял преобразен.

— Горио с кола! — рекоха пансионерите. — Това вече е краят на света!

Старецът отиде право при Йожен, който седеше замислен в един ъгъл, и весело го хвана за ръка:

— Елате!

— Нима не знаете какво се случи? — рече му Йожен. — Вотрен бил каторжник. Току-що го заловиха. А синът Тайфер умрял.

— Добре де, нас какво ни интересува? Аз ще вечерям с дъщеря си у вас, чувате ли? Тя ви чака, елате! — отвърна Горио.

И той настойчиво задърпа Растиняк, сякаш отвличаше любовница, и го накара да тръгне.

— Хайде да обядваме! — извика художникът. Пансионерите си взеха столове и седнаха на трапезата.

— Я гледай ти — рече дебелата Силви, — днес всичко върви

наопаки. И фасулът с овнешко ми загоря. Нищо, ще го ядете загорял!

Като гледаше десет вместо осемнадесет пансионери около масата си, госпожа Воке от мъка нема` сили да й каже нито дума. Всички се мъчеха да я утешат и разведрят. Отначало приходящите разискваха за Вотрен и за събитията на деня, но скоро се отплеснаха по криволиците на разговора и минаха към дуелите, каторгите, затворите, правосъдието, законите, които трябвало да бъдат променени. Така че скоро се намериха на хиляди километри от Колен, от Викторин и нейния брат. Макар да бяха само десет души, крещяха за двадесет и изглеждаха по-многобройни от обикновено. Това беше единствената разлика между тази вечер и предната. Привичното безгрижие на тези егоисти, които на другия ден щяха да разкъсват някоя нова жертва на парижкото всекидневие, надделя. Дори госпожа Воке се подаде на гласа на надеждата, който заговори чрез устата на дебелия Силви.

За Йожен този ден до вечерта беше същинска фантасмагория. Въпреки силата на характера си и здравия си разум, след всички преживени вълнения, дори когато вече седеше във файтона до Горио, който му говореше необикновено радостно, той не успяваше да подреди мислите си и думите на стареца долитаха до ушите му като насън.

— Завършихме всичко още сутринта. Тримата ще обядваме заедно! Заедно! Разбирате ли? Цели четири години, откакто не съм обядвал с моята Делфин, моята малка Делфин. Ще прекарам с нея цяла вечер. Ние сме у вас от сутринта, хвърлих сакото и работих като хамалин. Помагах при пренасянето на мебелите. Аха! Вие не знаете колко е мила тя на трапезата. Ще се грижи за мене: „Ето, татко, хапнете това, много е хубаво.“ И тогава, не мога да не ям. Ох, колко отдавна не съм сядал спокойно с нея, както ще бъдем днес!

— Но днес светът сякаш е обърнат с главата надолу! — рече Йожен.

— Обърнат ли? — запита Горио. — Та светът никога не е бил по-хубав от днес. По улиците виждам само весели лица, хора, които се ръкуват, прегръщат, такива щастливи хора, сякаш и те ще обядват у дъщерите си, ще ядат чудесни ястия, каквито тя поръча пред мене на главния готвач в Английското кафене. Но няма значение. С нея и сух комат ще бъде сладък като мед.

— Струва ми се, че пак се връщам към живота — каза Йожен. Дядо Горио отвори предното прозорче на колата и извика:

— Хей, файтонджия, по-бързо карайте! По-бързо, ще ви дам пет франка бакшиш, ако ме закарате за десет минути, където ви казах.

При това обещание файтонджията прекоси Париж като мълния.

— Тоя файтон сякаш не се движи — говореше в това време дядо Горио.

— Но къде ме водите? — запита Растиняк.

— У вас — отвърна Горио.

Колата спря на улица Артоа. Старецът пръв слезе и хвърли десет франка на файтонджията с щедростта на вдовец, който, увлечен от удоволствия, не държи на парите.

— Хайде да се качваме — рече той на Растиняк и го поведе през някакъв двор до вратата на един апартамент на третия етаж в задната част на хубава нова къща.

Дядо Горио дори не позвъни. Терез, прислужницата на госпожа дьо Нюсенжан, им отвори вратата. Йожен се озова в прелестен малък апартамент, който се състоеше от антре, неголям салон, спалня и кабинет, с прозорци към някаква градина. В малкия салон, мебелиран и подреден извънредно изящно, при светлината на свещите той видя Делфин. Тя стана от едно малко канапе край огъня, остави ветрилото си върху камината и нежно каза:

— Трябваше, значи, насила да ви довеждаме, господине, та вие нищо не разбирате!

Терез излезе. Студентът прегърна Делфин, силно я притисна и заплака от радост. Нервите му не издържаха пред контраста между това, което виждаше, и онова, на което бе станал свидетел; толкова силни преживявания за един ден бяха изтощили сърцето и ума му.

— Аз си знаех, че те обича — тихичко каза Горио на дъщеря си.

Съсипан, Йожен се отпусна на канапето — не можеше да произнесе нито дума, не можеше да разбере как бе станало това последно чудо.

— Елате да видите — каза му госпожа дьо Нюсенжан, хвана го за ръката и го заведе в спалнята, чиито килими, мебели, най-малките подробности напомняха в намалени размери стаята на Делфин.

— Липсва легло — каза Растиняк.

— Да, господине — отвърна тя, изчерви се и му стисна ръката.

Йожен я погледна и разбра, понеже беше още млад, колко свян може да се таи в сърцето на една любеща жена.

— Същество като вас трябва винаги да бъде обожавано — прошепна му тя на ухото. — Да, ще ви кажа, понеже се разбираме тъй

добре — колкото по-силна и искрена е любовта, толкова по-забулена и скрита трябва да бъде тя. Да не издаваме пред никого нашата тайна!

— О, мене все едно, че ме няма — измърмори Горио.

— Нали знаете, за нас вие сте едно с нас...

— Ех, това исках и аз. Вие няма да ми обръщате внимание, нали? Аз ще ходя насам-натам из къщи като добър дух, който е навсякъде, знаят, че съществува, но не го виждат. Е, Делфинет, Нинет, Дедел, нали бях прав, като ти казвах: „Има един хубав апартамент на улица Артоа, хайде да го подредим за него!“ Ти не искаше. Ах! Аз ти създадох тази радост, както съм създал и живота ти. Бащите трябва винаги да дават, за да бъдат щастливи. Винаги да даваш, това те прави истински баща...

— Какво казахте? — попита Йожен.

— Да, тя не искаше, страх я беше хората да не вземат да говорят разни глупости, сякаш те заслужават да им пожертва щастието си! Но всички жени мечтаят да постъпят като нея...

Дядо Горио продължи да приказва сам — госпожа дьо Нюсенжан бе отвела Растиняк в кабинета, откъдето се чу звук на целувка. С изяществото си тази стая съответстваше на апартамента, в който впрочем нищо не липсваше.

— Правилно ли сме отгатнали вашите желания? — запита тя, когато се връщаха в салона, за да седнат на трапезата.

— Да — отвърна той. — Прекалено правилно. Уви! И до такава степен съм развълнуван от този съвършен лукс, от този осъществен младежки поетичен блян за изящен живот, че положително го заслужавам. Но не мога да го приема от вас, а съм още толкова беден, че...

— Ах! Ето, вие вече започвате да ми се противопоставяте — каза тя с шеговито-властен тон и сви очарователно устни, както правят жените, когато искат с подигравка по-лесно да разсеят някакво угризение на съвестта.

Но Йожен наистина страдаше. Този ден той бе излязъл победител от тежката борба на съвестта си, а арестуването на Вотрен му бе показало дълбоката бездна, в която за малко не падна, и здраво бе затвърдило благородните чувства и деликатността му и не можеше да отстъпи пред гальовния опит на Делфин да го накара да се отрече от благородните си убеждения.

— Как! — възкликна госпожа дьо Нюсенжан. — Нима ще ми откажете? Знаете ли какво означава подобен отказ? Вие се съмнявате

в бъдещето, не смеете да се свържете с мене. Да не би да се страхувате, че ще измамите моето чувство към вас? Ако ме обичате, ако аз... ви обичам, защо да не приемете тази толкова незначителна услуга? Ако знаете с каква радост съм подкрепяла за вас този ергенски дом, не бихте се колебали и бихте ме помолили за прошка. У мен имаше ваши пари, аз просто ги използвах разумно, и толкова. Вие се мислите за голям, а всъщност сте малко момче. Вие искате много повече (Ах — въздъхна тя, като долови един страстен поглед на Йожен...), а правите истории за глупости. О! Ако не ме обичате, тогава, да, не приемайте. Съдбата ми зависи от една ваша дума. Говорете! Татко, кажете му и вие нещо, за да го убедите — обърна се тя след кратко мълчание към баща си. — Нима той мисли, че аз съм по-малко чувствителна от него, ако става въпрос за нашата чест?

Дядо Горио гледаше и слушаше тази прелестна кавга със замръзналата усмивка на наркоман.

— Дете! Вие сте пред прага на живота — продължи тя и хвана ръката на Йожен. — Срещате преграда, непреодолима за повечето хора, и една женска ръка я вдига пред вас, а вие се колебаете! Та вие ще се издигнете, ще си създадете блестящо положение, успехът е изписан на красивото ви чело. Нима тогава няма да можете да ми върнете това, което днес ви давам в заем? Нима някога дамите не са давали на своите рицари ризници, саби, каски, доспехи, коне, за да се сражават в тяхно име на турнирите? Е добре, Йожен, нещата, които ви подарявам, са оръжието на нашето време, сечивата, необходими на онзи, който иска да стане нещо. Чудесен трябва да е таванът, където сте сега, ако прилича на татковата стая, няма що! Но хайде, няма ли да обядваме? Нима искате да ме натъжите? Отговорете ми нещо! — разтърси тя ръката му. — Господи, татко, убедете го или ще си отида и никога вече няма да го видя.

— Аз ще ви накарам да се решите — рече дядо Горио, като излезе от своята прехласнатост. — Мили господин Йожен, нали вземате пари назаем от евреи?

— Принуден съм — отвърна Йожен.

— Добре! Сега ви хванах — продължи старецът и извади един стар, протрит кожен портфейл. — И аз станах евреин, изплатих всичките ви фактури, ето ги! Вие не дължите нито стотинка за всичко, което се намира тук. Не е кой знае каква сума, най-много пет хиляди франка. И ето, давам ви ги назаем! На мене няма да откажете, аз не съм жена. Ще ми напишете полица на парче хартия и някой ден

ще ми ги върнете.

Просълзени, Йожен и Делфин изненадано се спогледаха. Растиняк стисна ръката на стареца.

— Е какво! Та нали сте мои деца! — рече Горио.

— Мили татко — запита госпожа дьо Нюсенжан, — как направихте това?

— Аха! Сети се най-сетне — отвърна той. — След като те накарах да се решиш да се събереш с него и те видях как купуваш разни неща като за младоженка, казах си: „Ще се позатрудни!“ Адвокатът твърди, че ако се заведе дело срещу мъжа ти, за да ти върне богатството, то ще трае повече от половин година. И тогава си продадох постоянната рента от хиляда триста и петдесет франка, за петнадесет хиляди франка си осигурих добре ипотекирана пожизнена рента и с останалата част от капитала, мои деца, платих на търговците. Горе имам стая за сто и петдесет франка годишно, царски мога да живея с два франка дневно, даже ще ми е много. Аз дрехи не хабя, почти нищо не ми трябва. От две седмици се усмихвам под мустак и все си повтарям: „Колко ще са щастливи!“ Е, не сте ли щастливи?

— О, татко, татко! — възкликна госпожа дьо Нюсенжан и се спусна към баща си, който я взе на коленете си, а тя го обсипваше с целувки, галеше страните му с русите си коси и обливаше със сълзи старото му, разцъфнало от щастие лице.

— Мили татко, вие сте истински баща! Не, няма на земята друг баща като вас. Йожен и без това ви обичаше, а какво ще бъде сега...

— Ах, дечица мои — каза дядо Горио, който от десет години не бе чувствал сърцето на дъщеря си до своето сърце. — Ах, Делфинет, ти май искаш да ме умориш от радост! Клетото ми сърце ще се пръсне. Ето, господин Йожен, ние вече сме квит!

— И старецът притисна дъщеря си толкова силно, безумно, че тя извика:

— Ах! Заболя ме.

— Заболя ли те! — каза той пребледнял и я погледна с нечовешка мъка.

— Ако някой би искал да опише този Христос на бащината любов, би трябвало да потърси сравнения в картините, които князете на палитрата са създали, за да изобразят кръстните мъки, изстрадани от Спасителя на човечеството за благо на всемира. Дядо Горио лекичко целуна кръста, който пръстите му бяха притиснали по-силно,

и усмихнат продължи да я разпитва:

— Не, не, не те боли, нали? Мене ме заболя от твоя вик. — После пошепна на ухото на дъщеря си, като внимателно я целуна: — По-скъпо струва, но трябваше да го поизлъжем, нали? Иначе щеше да се разсърди.

Смаян от неизчерпаемата нежност на този човек, Йожен го погледна и каза с оня чистосърдечен възторг, който у младите хора е израз на обожание:

— Достоен ли съм за всичко това!

— О, Йожен, мили, колко красиво е това, което казвате! — И госпожа дьо Нюсенжан целуна Йожен по челото.

— Заради тебе той се отказа от госпожица Тайфер и от нейните милиони — рече дядо Горио. — Да, малката беше влюбена във вас, а сега, след като брат й умря, тя е богата като Крез.

— О, защо казвате това? — извика Йожен.

— Йожен — пошепна Делфин на ухото му, — сега ще ми бъде тъжно цялата вечер. О, аз ще ви обичам много! Вечно.

— Това е най-хубавият ми ден, откакто сте се омъжили! — извика дядо Горио. — Господ може вече да ми прати каквито си ще страдания, само да не са свързани с вас, аз ще си казвам: „През февруари тази година за един миг аз получих повече щастие, отколкото хората получават за целия си живот.“ — Погледни ме, Фифин! — помоли той дъщеря си. — Много е красива, нали? Я ми кажете, срещали ли сте други жени с такъв хубав цвят на лицето, с такава трапчинка? Не, нали? Е, а кой е създал тази чудесна женичка? Аз! И тя ще стане хиляди пъти по-красива, като я направите щастлива. Съседе, ако ви е нужна моята част от рая, подарявам ви я, а аз мога и в пъкъла да отида. Но хайде да ядем — продължи той; вече просто не знаеше какво говори, — тук всичко е наше.

— Горкичкият мил татко!

— Ако знаеше, чедо, колко евтино съм заплатил за това щастие! — каза той, стана, отиде при нея и я целуна там, дето се разделяха плитките й. — Идвай понякога при мене горе, аз ще си седя в стаичката; само една крачка и ще бъдеш горе. Нали ми обещавах?

— Да, татенце, миличък.

— Повтори още веднъж.

— Да, татенце.

— Мълчи, мене, ако речеш да слушаш, ще го повториш хиляда пъти. Хайде да обядваме.

Цялата вечер премина в такива детинщини и Горио не беше най-малко лудият от тримата. Той лягаше при нозете на дъщеря си и ги целуваше, дълго я гледаше в очите, галеше глава о роклята ѝ, въобще правеше такива безразсъдни неща, на каквито е способен само съвсем млад и най-нежен влюбен.

— Нали разбирате — каза Делфин на Йожен, — когато баща ми е с нас, цялото ми внимание трябва да бъде посветено на него. Но това понякога ще ни бъде малко досадно.

Йожен, в сърцето на когото неведнъж вече се бе обаждала ревността, не можа да не одобри последните думи, които съдържаха корена на всяка неблагодарност.

— А кога ще бъде окончателно подреден апартаментът? — попита той, като оглеждаше спалнята. — Ще трябва ли тази вечер да се разделим?

— Да, но утре ще дойдете да обядвате с мен — лукаво отвърна Делфин. — Утре италианците имат представление.

— А пък аз ще отида в партера — обади се дядо Горио.

Беше вече полунощ. Колата на госпожа дьо Нюсенжан чакаше. Дядо Горио и студентът потеглиха за „Дома Воке“. По целия път говориха за Делфин с растящ възторг и скоро беседата им се превърна в странен словесен двубой между техните две силни страсти. Йожен не можеше да не си даде сметка, че със своето постоянство и дълбочина бащината любов, ненакърнена от никакъв личен интерес, смазваше неговата. За бащата кумирът беше винаги чист и красив, а обожанието му се подхранваше както от миналото, така и от бъдещето.

Завариха госпожа Воке седнала до печката със Силви и Кристоф. Старата хазайка приличаше на Марий сред развалините на Картаген. Тя очакваше единствените двама пансионери, които ѝ бяха останали, и споделяше отчаянието си със Силви. Лорд Байрон влага в устата на Тасо извънредно красиви жалби, но по правдивост те далеч не могат да се сравнят с думите, които редеше госпожа Воке.

— Значи, Силви, утре сутрин ще направите само три чаши кафе. Ето, пансионът ми е празен, просто да ти се скъса сърцето! Какво е моят живот без пансионерите? Домът ми остана без хора. Заедно с тях и животът го напусна. Какво съм сторила, о боже, та ми изпрати толкова беди? А се бяхме запасили с фасул и картофи за двадесет души. Полицията в моя дом! Няма как, ще ядем само картофи. И ще уволня Кристоф!

Савоецът, който бе задрямал, изведнъж се събуди и каза:

— Госпожо!

— Клетото момче! Като куче е вярно — обади се Силви.

— Мъртъв сезон, всеки си е намерил квартира. Откъде ще ми паднат пансионери? Просто ще полудея. А тази проклета Мишоно и Поаре ми отмъкна! Какво ли му е направила, та го е накарала така да се привърже към нея и да я следва като кученце?

— Ех, те, старите моми, много ги умеят тия работи — поклати глава Силви.

— И взеха, че изкараха каторжник горкия господин Вотрен — продължи вдовицата, — това, Силви, каквото и да правя, не мога да го повярвам. Такъв весел човек, пиеше кафе с коняк за петнайсет франка месечно и винаги си плащаше веднага!

— И беше щедър! — рече Кристоф.

— Сигурно има грешка — добави Силви.

— Не, не, той сам си призна — продължи госпожа Воке. — И само като помисля, че всичко това стана в дома ми, в квартал, където и котка не минава! Честна дума, сякаш сънувам. Защото, разбираш ли, ние видяхме злополуката с Луи XVI, видяхме падането на императора, видяхме връщането му и новото му падане, всичко това е в рамките на допустимите неща; обаче какво толкова може да стане в един семеен пансион. Без крал може, ама нали не може хората да не ядат? А когато една порядъчна жена, по баща дьо Конфлан, дава обеди с различни най-хубави неща, само светът трябва да се свърши, за да... Но няма що, това е, дошъл е краят на света!

— Като си помисля, че цялата тази поразия госпожица Мишоно ви я направи! И щяла да получи три хиляди франка рента! — възмути се Силви.

— Не ми говорете за тая престъпница! — рече госпожа Воке. — И отгоре на всичко, щяла да отиде у онази Бюно! Но тя е способна на всичко, кой знае какви ужасии е вършила на времето, сигурно е убивала, краля. Тя трябваше да отиде в каторгата, а не клетият мил човек:

В този миг Йожен и Горио позвъниха.

— Ах, ето ги моите двама верни пансионери — въздъхна вдовицата.

Двамата верни пансионери, които вече едва си спомняха за бедите на „Дома Воке“, без заобикалки съобщиха на хазайката си, че отиват да живеят към Шосе д'Антен.

— Ах, Силви — каза вдовицата, — това беше последният ми коз. Вие ме убивате, господа! Просто през стомаха ме прерязахте. Тук ме пресече. Тоя ден ме състари с десет години. Честна дума, ще полудея! Какво ще правя фасула? Е, щом оставам сама, ти още утре ще си вървиш, Кристоф. Сбогом, господа, лека ви нощ.

— Какво ѝ стана? — обърна се Йожен към Силви.

— Божичко! Всички си отидоха след днешната история. Главата ѝ се размъти. Нищо, чувам я, че плаче. Ще ѝ олекне, като си пореве. За пръв път, откакто съм тук на служба, плаче.

На другата сутрин госпожа Воке се бе _вразумила_, както сама се изрази. Макар да ѝ беше тежко като на хазайка, изгубила всичките си пансионери и чийто живот поради това се е обърнал с главата надолу, нейната глава си беше на място; само изпитваше нещо, което беше истинска дълбока мъка, мъка, причинена от накърнения интерес, от нарушените навици. Разбира се, тя изгледа празната си маса по-тъжно от влюбен, който се прощава с мястото, където е живяла любимата му. Йожен я поутеша, като ѝ каза, че след няколко дена Бианшон свършва болничния си стаж и вероятно ще се настани в неговата стая; че чиновникът от музея често е изразявал желанието да заеме апартамента на госпожа Кутюр и сигурно след няколко дена пансионът ѝ ще се напълни с наематели.

— Чул ви господ, драги господине! Но нещастieto вече влезе в моя дом. До десет дена ще довтаса и смъртта, ще видите — отвърна му тя, изгледа мрачно трапезарията и добави: — Кого ли ще отнесе?

— Добре, че се местим — тихо каза Йожен на Горио.

— Госпожо — върна се Силви уплашено, — от три дена не съм видяла Мистигри.

— Ах, ако котката ми е умряла! Ако ѝ се е случило нещо, аз...

Горката вдовица не довърши, скръсти ръце и съсипана при мисълта за подобна възможност, се отпусна назад в креслото.

Към дванадесет часа, когато пощаджиите пристигат в квартала около Пантеона, Йожен получи писмо в изящен плик с печата на Босеанови. В него имаше покана за господин и госпожа дьо Нюсенжан за големия бал у виконтесата, за който се говореше от месец. Към тази покана бе приключено писъмце за Йожен:

„Мисля, господине, че с удоволствие ще се съгласите да предадете най-добрите ми чувства на госпожа Дьо Нюсенжан. Изпращам ви поканата, която ми бяхте поискали. Ще бъда очарована

да се запозная със сестрата на госпожа дьо Ресто. Така че доведете ми тази красива особа и се постарайте тя да не заема цялата ви обич, защото вие ми дължите част от нея в замяна на топлото чувство, което изпитвам към вас.

Виконтеса дьо Босеан“

„Но Госпожа дьо Босеан доста ясно ми казва, че не желае барон дьо Нюсенжан да я посети“ — помисли си Йожен.

Щастлив, че може да й създаде радост, за която вероятно щеше да получи награда, той побърза да отиде у Делфин. Госпожа дьо Нюсенжан беше в банята. Обзет от нетърпение, естествено за пламенен младеж, горящ от желание да притежава жената, която цяла година е била предмет на възжеланията му, Растиняк седна да я почака в будоара. Такива възбуждения младежите преживяват веднъж в живота си. Първата истинска жена, по която мъжът се увлече, тоест тази, която се представи пред него в целия блясък на парижкото висше общество, никога не ще има съперница. Любовта в Париж по нищо не прилича на провинциалната любов. Тук нито мъжете, нито жените вярват на показността, украсена с банални думи, в която всеки от приличие облича своите уж безкористни чувства. Тук ролята на жената не се ограничава с това да задоволи само сърцето и страстта; тя прекрасно знае, че има да изпълни много по-големи задължения по отношение на хилядите изисквания на суетата, от която е съставен животът. Тук любовта по същество е по-самохвална, по-разпиляна, по-шарлатанска и по-пищна. Щом всички жени от двора на Луи XIV са завиждали на госпожица дьо Ла Валиер заради страстта, която накарала този голям владетел да забрави, че маншетите му струват по три хиляди франка едната, когато ги разкъсал и позволил на херцог дьо Вермандоа да се появи на сцената на света, какво може да се очаква от останалата част на човечеството? Бъдете млади, богати, с благороднически титли, бъдете дори нещо повече, ако можете — колкото повече зърна тамян горите под своя кумир, толкова по-благосклонен ще бъде той към вас, разбира се, ако имате кумир. Любовта е религия и нейният култ трябва да струва по-скъпо от всеки друг. Тя бързо отминава и отминава като хлапе, държи да отбележи пътя си с опустошения. Чувствата са лукс, който е поезията на мансардите; какво би станала там любовта без това богатство? Ако съществуват изключения от този драконовски закон на парижкия кодекс, то те се срещат в усамотение, в души, които не

са се увлекли по обществения правилник, живеят край бързоструен бистър непресъхващ извор, остават верни на своя зелен сенчест покой, щастливи са, че слушат езика на безкрайността, който те разчитат във всяко нещо, както и в себе си. И търпеливо чакат своя полет, съжалявайки хората, приковани към земята. Но като повечето младежи, предварително вкусили почестите, Растиняк искаше да се представи в пълно въоръжение на прага на висшето общество; той се бе заразил от неговата треска и може би усещаше в себе си достатъчно сили да властва над него, но без да знае нито целта на тази амбиция, нито средствата за осъществяването ѝ. При липсата на чиста и свята любов, която да осмисли живота, жаждата за власт може да стане красива: достатъчно е човек да се очисти от всякакъв личен интерес и да си постави за цел величието на дадена страна. Но студентът още не бе стигнал до върха, от който човек може да наблюдава течението на живота и да го преценява. До този миг той още не се бе напълно освободил дори от очарованието на свежите сладостни мисли, които обгръщат като листак младежите, отраснали в провинцията. Още се колебаеше пред парижкия Рубикон. Въпреки пламенното му любопитство у него все още се бяха запазили мечти за щастлив живот на истински благородник в своя замък. Но последните му колебания бяха изчезнали предния ден, когато се бе озовал в своя апартамент. Сега, когато вече се ползваше от материалните преимущества на богатството, както от рождение се ползваше от моралните привилегии, той свали кожата си на провинциалист и полека се намести в положение, от което пред него се откриваше прекрасно бъдеще. Затова, докато чакаше Делфин, седнал отпуснато в красивия будоар, който беше станал до известна степен негов, той се виждаше толкова далеч от оня Растиняк, дошъл миналата година в Париж, че като го наблюдаваше вътрешно, се питаше дали още прилича на себе си. Стресна го гласът на Терез, която влезе и му каза:

— Госпожата е в стаята си.

Завари Делфин изтегната на канапето край огъня. Беше свежа, отпочинала. Като я видеше така отпусната върху вълни от муселин, човек неминуемо се сещаше за онези красиви индийски растения, чийто плод узрява още в цвета.

— Ето че дойдохте — развълнувано промълви тя.

— Отгатнете какво ви нося — каза Йожен, седна до нея и целуна ръката ѝ.

— Като прочете поканата, госпожа Нюсенжан трепна от радост.

Обърна към Йожен влажните си очи, обви с ръце шията му и се притисна към него в порив на удовлетворено тщеславие.

— Нали на вас (на тебе — прошепна тя на ухото му, — но Терез е в тоалетната и трябва да внимаваме), на вас дължа това щастие! Осмелявам се да го нарека щастие. Щом е получено благодарение на вас, нима то не е нещо повече от победа на честолюбието? Никой досега не се съгласи да ме представи в това общество. Може в този миг да ви се струвам дребнава, вятърничава, лекомислена като парижанка; но, приятелю, знайте, че съм готова всичко да пожертвам заради вас и че ако сега желая по-горещо от когато и да било да ме приемат в предградието Сен-Жермен, то е, защото вие ходите там.

— Не ви ли се струва — запита Йожен, — че госпожа дьо Босеан сякаш ни казва, че не разчита да види барон дьо Нюсенжан на своя бал?

— Точно така — отвърна баронесата и подаде писмото на Йожен. — Тези жени са гениални, когато става въпрос за нахалство. Но няма значение, аз все пак ще отида. Сестра ми сигурно ще бъде там, знам, че си прави някакъв приказан тоалет. Йожен — продължи тихо тя, — сестра ми ще отиде, за да разсее едно ужасно подозрение. Не знаете ли какви слухове се носят за нея? Тази сутрин Нюсенжан дойде да ми каже, че вчера съвсем открито говорели за това в клуба. Господи, от какви неща зависи честта на жената, на семейството! Аз се почувствах пряко засегната, наранена поради нещастната си сестра. Според някои хора господин дьо Трай бил подписал полици за сто хиляди франка, почти всички били вече просрочени и той щял да бъде даден под съд. За да го спаси, сестра ми продала диамантите си на някакъв евреин, сещате ли се, онези красиви диаманти, сигурно сте ги виждали; получи ги от госпожа дьо Ресто, майката на графа. Както и да е, от два дена само това се говорело. Разбирам защо Анастаси си прави рокля от ламе и иска на бала у госпожа дьо Босеан да привлече всички погледи, като се появи в пълен блясък и с диамантите си. Но аз не желая да остана по-долу от нея. Тя винаги се е стремил да ме смачка, никога не е била добра към мене. А аз винаги съм ѝ услужвала, винаги съм ѝ намирала пари, когато е била в затруднено положение... Но да оставим хората; днес искам да бъда напълно щастлива.

В един часа през нощта Растиняк още беше у госпожа дьо Нюсенжан. Докато го обсипваше с целувки за сбогом — сбогуване на влюбени, пълно с обещания за бъдещи наслади, тя му каза с глас, в

който се долавяше печал:

— Толкова съм страхлива, суеверна, както щете наречете предчувствията ми, но треперя от страх, все ми се струва, че ще запламя щастието си с някаква ужасна катастрофа.

— Дете! — рече Йожен.

— Ах, значи, аз съм детето тази вечер — засмя се тя.

Докато се прибираше в „Дома Воке“, сигурен, че ще го напусне на другия ден, Йожен се отдаде на онези прекрасни мечти, които всички младежи лелеят, когато на устните си още усещат вкуса на щастието. Когато минаваше пред стаята на дядо Горио, той се обади:

— Е, какво стана?

— Утре ще ви разкажа — отвърна Йожен.

— Всичко, нали? — извика Горио. — Легнете си. Утре започва нашият щастлив живот.

IV. Смъртта на бащата

На другия ден Горио и Растиняк очакваха само благоволенieto на някой хамалин, за да се пренесат от семейния пансион. Към дванадесет часа по улица Ньов-Сент-Жьонвиев изтрополи кола и спря точно пред вратата на „Дома Воке“. Госпожа дьо Нюсенжан слезе от каретата си, попита дали баща ѝ е още в пансиона и при утвърдителния отговор на Силви пъргаво се изкачи по стълбите. Йожен си беше в стаята, но съседът му мислеше, че е излязъл, защото на закуска младежът го бе помолил да пренесе и неговите вещи и му бе казал, че ще се срещнат в четири часа на улица Артоа. Но докато старецът бе отишъл да търси хамали, Йожен веднага след проверката се бе завърнал, без никой да го забележи, за да уреди сметката си с госпожа Воке — не искаше да остави тази работа на Горио, който със собствената му фанатична привързаност вероятно щеше да пожелае да заплати и неговия пансион. Хазайката беше излязла. Йожен се качи в стаята си, за да види дали не е забравил нещо, и се зарадва, че се е сетил да направи това, понеже в чекмеджето на масата откри безсрочната полица, която бе дал на Вотрен: беше я пуснал там от немарливост в деня, когато я изплати. Понеже нямаше огън, помисли да я накъса на малки парченца, но като чу гласа на Делфин, реши да не прави никакъв шум и се ослуша, смятайки, че тя не може да има тайни от него. После, още при първите думи, разговорът между

бащата и дъщерята се оказа толкова интересен, че той неволно се заслуша.

— Ах, татко — каза тя, — слава богу, че се сетихте навреме да поискате сметка за богатството ми, иначе щях да бъда разорена! Мога ли да говоря?

— Да, къщата е празна — отговори Горио с променен глас.

— Но какво ви стана, татко? — разтревожи се госпожа дьо Нюсенжан.

— Сякаш с брадва ме удари по главата — отвърна старецът. — Господ да ти прости, чадо! Ти не знаеш колко те обичам; ако знаеше, нямаше така изведнъж да ми кажеш подобно нещо, особено ако положението не е отчаяно. Но какво толкова се е случило, та си дошла тук, когато след няколко мига трябваше да бъдем на улица Артоа?

— Ех, татко, нима може човек при такава катастрофа да овладее първия си порив? Аз съм като луда! Вашият адвокат предварително ми разкри нещастieto, което вероятно скоро ще ни сполети. Вашият стар търговски опит ще ни бъде необходим и аз дойдох при вас, както удавникът се хваща за сламка. Когато господин Дервил видял как Нюсенжан започнал да увърта, заплашил го, че ще заведем дело и че бързо ще получим разрешението на председателя на съда. Тази сутрин Нюсенжан дойде при мене и ме попита дали искам да го разоря, а и себе си заедно с него. Отговорих му, че нищо не разбирам от тези работи, че имам състояние и искам да разполагам с това състояние, че за всички разговори по въпроса той трябва да се обърне към адвоката ми, че съм до немай-къде невежа в тази област и не съм в състояние да разбера каквото и да било. Нали така ми поръчахте да казвам?

— Добре — отвърна дядо Горио.

— После ми изясни положението — продължи Делфин. — Хвърлил е всички свои и мои капитали в някакви нови сделки, за които му били нужни големи суми. Ако го заставя да ми върне зестрата, щял да бъде принуден да се обяви в несъстоятелност; ако обаче съм се съгласяла да почакам една година, дава честна дума, че ще ми върне парите в двоен или троен размер, ще вложи капиталите ми в поземлени операции, след което аз ще разполагам с цялото си имущество. Татко, той беше искрен, изплаши ме. Помоли ме да му простя за поведението му спрямо мене, върна ми свободата, разреши ми да живея както желая, при условие че му дам неограничени права

да действа от мое име. За да ми докаже искреността си, обеща, когато пожелае, да представя за проверка на господин Дервил книгата, въз основа на които ще действа от мое име. С една дума, оставя се на мене с вързани ръце и крака. Освен това иска още две години да води сметките на дома и ме помоли за себе си да не харча нищо повече от онова, което той ще ми отпуска. Доказа ми, че единственото, което може да стори, е външно да запази достойнството на семейството, че е скъсал с балерината си и че ще бъде принуден да си наложи най-строги, но незабележими икономии, за да може да изчака сделките му да дадат своите плодове, без да рискува да загуби кредита си. Аз се разсърдих, казах му, че не му вярвам, за да го накарам да избухне и да науча нещо повече: той ми показва сметководните си книги, най-сетне се разплака. Никога не съм виждала мъж да изпадне в такова състояние. Просто беше като луд, говореше несвързано, каза, че ще се самоубие. Домъчня ми за него.

— И ти вярваш на тези глупости?... — извика дядо Горио. — Той е комедиант! Имал съм работа с германци: почти всички са честни, съвестни хора, но когато с тоя техен вид на откровеност и добродушие започнат да хитруват и да мамят, по-лоши са от другите. Твоят съпруг направо те лъже. Усеща, че е притиснат, прави се, че е излязъл от играта, иска да държи по-здраво юздите под твое име, отколкото би могъл да действа под свое име. Ще използва това обстоятелство, за да се прикрие, ако сделките му не сполучат. Той е толкова хитър, колкото и коварен. Не е свестен човек. Не, не, аз няма да сляза в гроба и да оставя дъщерите си да загубят всичко. Все още разбирам нещо от сделки. Бил вложил, както казва той, своя капитал в някакви предприятия; добре, значи, интересите са гарантирани от ценни книжа, от полици, разписки! Да ги покаже и да си уреди сметките с тебе. Ние ще намерим как да вложим парите ти най-изгодно и ще имаме документи на наше име — Делфин Горио, съпруга на барон дьо Нюсенжан, но разделена, що се отнася до имуществото, от своя съпруг. Той за идиоти ли ни мисли? Какво си въобразява! Че аз мога макар и за два дена да понеса мисълта да те оставя без състояние, без хляб? Няма да понеса такова нещо нито един ден, нито една нощ, нито два часа дори! Такова нещо не ще мога да преживея. Какво! Нима аз четиридесет години от живота си съм работил, мъкнал съм чували на гръб, лял съм реки пот, цял живот съм се лишавал заради вас, ангелчетата ми, Дето правехте целия ми труд, цялото ми тегло леко, та днес моето богатство, моят живот да се

изпари! Ще умра от яд! В името на всичко най-свято на земята и небето ние ще изясним тази история, ще проверим книгите му, касата, сделките му! Няма да мигна, няма да си легна, няма да хапна, докато не разбере, че твоето богатство си е цяло. Слава богу, имуществено ти си разделена от него; ще имаш за адвокат господин Дервил, който за щастие е честен човек. Господи боже, ще си запазиш милиончето, петдесет хиляди франка рента до края на живота си, иначе такава олелия ще вдигна в цял Париж, че... ах, ах! Но ако съдилищата ни онеправдаят, аз до Камарата ще се отнеса. Само да те знам спокойна и щастлива, що се отнася до парите: тази мисъл облекчаваше всичките ми болки, успокояваше скърбите ми. Парите, това е животът! Парата всичко прави. Какво разправя този дебел пън елзасецът? Делфин, да не си отстъпила нито сантиметър на това говедо, което ти сложи вериги и те направи нещастна. Щом има нужда от тебе, здравата ще го обработим и ще го накараме да върви в правия път. Господи, главата ми пламна, нещо вътре ме гори. Моята Делфин на улицата! Ах! Моята Фифин, ти! Дявол да го вземе, къде са ръкавиците ми? Хайде да вървим, искам всичко да видя — книгите, сделките, касата, кореспонденцията, веднага. Няма да мога да се успокоя, докато не ми бъде доказано, че твоето богатство не е изложено на риск, и да го видя със собствените си очи.

— Само внимателно, татко!... Ако вложите и най-малкия намек за отмъщение в тази работа, ако проявите прекалено враждебни намерения, аз съм загубена. Той ви познава и сметна за съвсем естествено, че под ваше влияние се интересувам за богатството си; но аз ви се кълна, че го държи в ръцете си и както заяви, ще продължи да го държи. Той е способен да избяга с целия капитал, да ни зареже, разбойникът! Отлично знае, че няма да го съдя и да опетня името, което нося. Той е едновременно силен и слаб. За всичко размислих. Ако го притиснем до стената, ще ме разори.

— Значи, той е мошеник!

— Е, да, татко — каза тя, отпусна се на един стол и заплака. — Не исках да ви призная това, за да ви спестя мъката, че сте ме омъжили за подобен човек! И нравите, и съвестта му са извратени. Каквото му е тялото, такава е и душата му! Това е ужасно: мразя го и го презирам. Наистина не мога да уважавам този долен Нюсенжан след всичко, което ми каза. Човек, способен да се хвърли в подобни търговски комбинации, няма нито капка съвест. Точно затова се страхувам, защото напълно прозрях в душата му. Той определено ми

предложи, той, моят съпруг, предложи ми свободата. Нали знаете какво значи това? Ако се съглася да бъда в ръцете му инструмент, с една дума, ако се съглася той да действа под прикритието на моето име.

— Но нали има закони! Нали има площад Грев за такива зетъове! — извика Горио. — Ами аз лично ще го гилотинирам, ако не се намери палач.

— Не, татко, срещу него няма закони. Да ви кажа с две думи какво иска той, ще пропусна допълненията, с които гледаше да поукраси същността на намерението си: „Или всичко е загубено, вие нямате нито сантим, и сте разорена; защото никого другиго не мога да взема за съучастник; или ме оставяте да изведа на добър край сделките си.“ Ясно ли е? Той още държи на мене. Моята женска честност го успокоява: той знае, че аз ще му оставя богатството и ще се задоволя с моето. Това е едно долно съдружие, кражба, на която трябва да се съглася, ако не желая да бъда разорена. Той ми купува съвестта и ми заплаща, като ми разрешава, ако желая, да бъда жена на Йожен. „Разрешавам ти да извършваш прегрешения, а ти ме остави аз да върша моите престъпления и да съсипвам бедняци!“ Достатъчно ли е ясно? Знаете ли какво той нарича „финансови операции“? Купува незастроени места на свое име, после подставени лица ги застрояват. Те сключват договори с предприемачи на дългосрочно изплащане и срещу дребно възнаграждение дават разписки на мъжа ми, който по този начин става собственик на къщите, докато подставените лица фалират и така ликвидират задълженията си към предприемачите. Името „Нюсенжан“ служи, за да замае главите на нещастните строители. Това разбрах. Разбрах също, че за да докаже в случай на нужда заплащането на огромни суми, Нюсенжан е изпратил значителни капитали в Амстердам, Лондон, Неапол, Виена. Как можем да сложим ръка на тях?

Йожен чу глух шум — нещастникът навярно се бе строполил на колене на пода.

— Какво съм ти сторил, господи? Дъщеря ми е в ръцете на този мизерник и той всичко може да иска от нея. Прости ми, дъще! — извика старецът.

— Да, може би и вие имате известна вина за това, че сега съм в такава безизходица — рече Делфин. — Ние сме толкова неразумни, когато се омъжваме! Какво знаем за света, за сделките, за мъжете, за нравите? Би трябвало бащите ни да мислят вместо нас. Мили татко,

аз в нищо не ви упреквам, простете ми за тези думи. В случая вината е изцяло моя. Не плачете, татко — каза тя и целуна баща си по челото.

— И ти недей да плачеш, моя малка Делфин. Дай да те целуна по очите и вече да не плачеш. Хайде, аз пак ще поразмисля и ще оправя конците, които мъжът ти е оплел.

— Не, оставете на мене. Аз знам как да действам с него. Той ме обича, добре, ще си послужи с властта, която имам над него, за да го накарам бързо да вложи част от капитала ми в имоти. Може да го накарам да откупи на мое име имението Нюсенжан в Елзас, той държи на него. Само че елате утре, за да прегледате книгите му, сделките му. Господин Дервил нищо не разбира от търговски работи... Не, не идвайте утре. Не желая да си развалям настроението. Балът на госпожа дьо Босеан ще бъде вдругиден, искам да се погрижа за себе си, за да бъда красива, отпочинала и да направя чест на моя мил Йожен!... Хайде да отидем да видим стаята му.

В този миг една кола спря на улица Ньов-Сент Жьонвиев и по стълбите се чу гласът на госпожа дьо Ресто, която питаше Силви:

— Тук ли е баща ми?

За щастие това спаси Йожен; той вече бе решил да се хвърли на леглото и да се направи на заспал.

— Ах, татко, казали ли са ви нещо за Анастازی? — попита Делфин, като позна гласа на сестра си. — Изглежда, че стават странни неща между нея и мъжа ѝ.

— Какво? — рече Горио. — Това ще ме довърши. Главата ми няма да издържи такова двойно нещастие.

— Добър ден, татко — поздрави графинята, влизайки. — Ах, и ти ли си тука, Делфин!

— Госпожа дьо Ресто, изглежда, се смути, като видя сестра си.

— Добър ден, Нази — отвърна баронесата. — Нима моето присъствие ти се вижда странно? Аз всеки ден се срещам с баща ми.

— Откога?

— Ако идваше по-често, щеше да знаеш.

— Не се заяждай, Делфин — изстена графинята. — Много съм нещастна, загубена съм, клети татко! О! Този път наистина съм загубена!

— Какво ти е, Нази? — извика дядо Горио. — Всичко си кажи, чадо. Ти пребледня! Делфин, бързо, че помогни ѝ де, бъди добра към нея, ще ми станеш още по-мила, ако изобщо е възможно.

— Горкичката ми Нази — каза госпожа дьо Нюсенжан, като настаняваше сестра си да седне, — говори. Само ние двамата винаги ще те обичаме толкова, че да ти прощаваме всичко. Нали знаеш, семейните чувства са най-сигурни.

Тя ѝ даде да вдъхне летливи соли от едно шишенце и графинята се съвзе.

— Това ще ме съсипе! — каза дядо Горио. — Елате и двете, приближете се — добави той и разрови торфа в печката. — Студено ми е. Какво има, Нази? Казвай бързо, ти ме убиваш...

— О — заговори нещастната жена, — мъжът ми знае всичко. Нали помните, татко, онази полица на Максим? Тя не беше първата. Аз бях изплатила вече няколко негови полици. Към началото на януари господин дьо Трай ми се стори доста мрачен. Той нищо не ми казваше, но толкова е лесно да прочетеш в сърцето на човека, когото обичаш, най-малкият намек е достатъчен, освен това имах и някакви предчувствия. Във всеки случай с мен се държеше толкова влюбено, толкова нежно, както никога преди, и аз се чувствах все по-щастлива. Бедният Максим! Той мислено се сбогувал с мене, както после ми каза, искал да се самоубие! Както и да е, аз започнах да го разпитвам, умолявах го, два часа седях пред него на колене... Каза ми, че дължи сто хиляди франка! О, татко, сто хиляди франка! Полудях. Знаех, че вие нямате толкова пари, аз ви бях изцедила...

— Не — каза дядо Горио, — не бих могъл да намеря толкова пари, освен да открадна. Но бих откраднал, Нази! Отивам.

При тези думи, които прозвучаха зловещо, като хъркане на умиращ, и те наистина означаваха агонията на бащинското чувство, стигнало до безсилие, двете сестри млъкнаха. И кой ли егоизъм би устоял на такъв отчаян вик, който, подобно на камък, хвърлен в пропаст, издава нейната дълбочина?

— Аз намерих пари, татко — каза графинята и се обля в сълзи, — зложих нещо, което не ми принадлежеше.

Делфин се трогна, облегна глава на рамото на сестра си и заплака.

— Значи, всичко е истина! — промълви тя.

— Анастаси наведе глава, госпожа дьо Нюсенжан я прегърна, но не я целуна, а притисна главата ѝ до сърцето си.

— Тук ти винаги ще намериш обич и разбиране — каза тя.

— Ангели мои — прошепна дядо Горио, — защо трябваше да дойде нещастие, за да се придобрите?

— За да спася живота на Максим, просто за да спася щастието си — продължи графинята, насърчена от този изблик на топла тръпна нежност, — занесох на лихваря, знаете го, сякаш от пъкъла е излязъл, от нищо не се трогва, онзи, господин Гобсек, на него занесох семейните диаманти, на които господин дьо Ресто толкова държи, неговите, моите, всичко, и ги продадох. Продадох ги! Разбирате ли? Максим бе спасен, но аз съм мъртва. Ресто всичко е узнал.

— Как! От кого? Кажи да го убия! — извика Горио.

— Вчера ме повика в стаята си. Отидох... „Анастаси — каза ми той с такъв глас, че... О, само този глас беше достатъчен, веднага разбрах всичко. — Къде са диамантите ви?“ — „В стаята ми.“ — „Не — каза той, като ме гледаше, — тук са, на скрина ми.“ И ми показва кутията, която бе покрил с кърпичка. „Знаете ли откъде са дошли тук?“ — попита той. Аз паднах на колене... Плаках... питах го от каква смърт желае да умра.

— Така ли му каза? — извика дядо Горио. — Бог ми е свидетел, който ви стори зло, на едната или другата, докато съм жив, може да бъде сигурен, че ще го изгоря на тих огън! Да, ще го разкъсам като...

Дядо Горио млъкна, думите не можеха да излязат от гърлото му.

— Както и да е, мила, той поиска от мене нещо много трудно. Дано небето не даде на никоя жена да чуе това, което аз чух!

— Аз ще убия този човек! — спокойно рече дядо Горио. — Но той има само един живот, а ми дължи два. Хайде кажи... — продължи той, като гледаше Анастаси.

— Да... — рече графинята след известно мълчание. — Погледна ме и каза: „Анастаси, ще погребя тази история, ние ще продължим да живеем заедно, имаме деца. Няма да убия господин дьо Трай. Бих могъл да не го улуча, а ако се опитам да го премахна по друг начин, рискувам да имам истории с правосъдието. Да го убия във вашите обятия, значи да обезчестя децата. Но за да не загинат нито децата ви, нито баща им, нито аз, ще ви наложа две условия. Отговорете ми: имате ли дете от мене?“ Аз казах: „Да.“ — „Кое?“ — попита той. „Ернест, големият.“ — „Добре — каза той. — Ще искам само едно нещо от вас. Закълнете ми се, че ще го изпълните.“ Заклех се. „Когато ви наредя, ще дадете писмено съгласие за продажбата на вашето имущество.“

— Не подписвай! — извика дядо Горио. — Никога да не си подписала такова нещо. Аха! Господин дьо Ресто, вие не знаете какво означава да направиш една жена щастлива, тя отива да търси

щастията там, където ще го намери, а вие я наказвате заради вашето глупаво безсилие, така ли?... Аз съм насреща, стига толкова! Той с мене ще има работа. Нази, бъди спокойна. Ах, той държи на наследника си! Добре, добре. Ще го хвана аз този негов син, който, дявол да го вземе, е и мой внук! Все пак и аз имам право да го виждам това хлапе. Ще го взема и ще го пратя в нашето село, ще се грижа за него, бъди спокойна. И ще накарам това чудовище да капитулира, ще му кажа; „Хайде сега да си видим сметките! Ако искаш да ти върна сина, ти върни богатството на дъщеря ми и я остави да прави каквото си иска.“

— Татко!

— Да, аз, баща ти, ще направя това! Защото съм истински баща. Само този важен господин благородник да не тормози дъщеря ми. Гръм, и мълния! Не знам какво имам в жилите си. Кръвта ми кипи като на тигър, ще ми се да разкъсам тези ваши съпрузи! О, дечица! Такъв е, значи, вашият живот? Но това е смърт за мене... Какво ще правите, когато си отида? Бащите би трябвало да живеят, докато са живи децата им. Господи, колко лошо е уреден твой свят! А и ти, както казват, си имал син. Не би трябвало да позволяваш да страдаме заради децата си. Милите ми ангели! Та, значи, само на мъките ви дължа присъствието ви тука. Вие ми разправяте само болките си. Нищо, виждам поне, че ме обичате. Идвайте, идвайте да ми се оплаквате! Сърцето ми е голямо, всичко може да побере... Да, колкото и да го късате, от парчетата пак ще излязат бащини сърца. Бих искал да поема страданията ви, да страдам вместо вас... Ах, колко щастливи бяхте, когато бяхте мънички...

— Само тогава ни беше добре — промълви Делфин. — Къде отидоха онези дни, когато скачахме от чувалите в големия хамбар?

— Татко, това не е всичко — каза Анастаси на ухото на Горио, който подскочи. — Не успях да взема сто хиляди франка за диамантите. Срещу Максим е заведено дело. Трябва да доплатим още само дванадесет хиляди. Той ми обеща да бъде разумен, да не играе комар. Само неговата любов ми остава на този свят и аз платих за нея толкова скъпо, че ще умра, ако го загубя. Пожертвах заради него и богатство, и чест, и спокойствие, и деца. О! Направете така, че поне Максим да бъде свободен, почитан, да може да остане в обществото, той ще успее да си извоюва положение. Сега той вече не ми дължи само щастие, ние имаме деца, а те остават без средства. Всичко ще бъде загубено, ако го пратят в затвора „Сент-Пелажи“.

— Нямам, Нази. Нищо вече нямам, нищо. Край. О, светът сигурно ще рухне. Бягайте, спасявайте се, преди това да е станало! Аха! Имам все пак сребърните катарами, шест прибора, първите прибори в живота ми. Но освен тях — нищо, само хиляда и двеста франка пожизнена рента...

— Но какво направихте с постоянната си рента?

— Продадох я и си оставих само този малък доход, колкото да преживявам. Трябваша ми дванадесет хиляди, за да уредя апартамент за Фифин.

— У вас ли, Делфин? — обърна се госпожа дьо Ресто към сестра си.

— Какво значение има? — продължи дядо Горио. — Дванадесет хиляди франка отидоха.

— Ясно — рече графинята. — За господин дьо Растиняк. Ах, моя бедна Делфин, спри. Виж, докъде стигнах аз.

— Мила, господин дьо Растиняк е неспособен да разори любимата си.

— Благодаря ти, Делфин. В положението, в което се измирам, не това очаквах от тебе. Но ти никога не си ме обичала.

— Как да не те обича, Нази? — извика дядо Горио. — Нали тъкмо това ми разправяше. За тебе говорехме и тя твърдеше, че ти си красавица, а тя била само хубавичка!

— Тя хубавичка! — повтори графинята. — Може, но хубостта ѝ е студена.

— И така да е — рече Делфин и се изчерви. — А ти как се отнасяш с мене? Ти просто се отрече от мене, накара да ми затворят вратите на всички домове, които ми се искаше да посещавам, въобще не пропускаш случай да ме нараниш. А идвала ли съм аз като тебе да измъквам хилядарка по хилядарка парите на горкия татко и да го доведа до положението, в което се намира сега? Това е твое дело, сестро. Аз съм се срещала с татко винаги когато съм могла, не съм го изгонила, от дома си и не съм идвала да му ближа ръцете, когато съм имала нужда от него. Дори не знаех, че за мене е похарчил тези дванадесет хиляди. Аз не съм разсипница и ти много добре знаеш това! Впрочем татко и да ми е правил подаръци, никога не съм си ги изпросвала.

— Ти имаше повече късмет от мене: господин дьо Марсе беше богат, това ти най-добре знаеш. Винаги си била зла като златото. Сбогом, аз вече нямам нито сестра, нито...

— Мълчи, Нази! — извика дядо Горио.

— Само сестра като тебе може да повтаря нещо, на което и хората вече не вярват, ти си чудовище! — каза Делфин.

— Деца, деца, млъкнете или ще се убия тук, пред вас!

— Нищо, Нази, прощавам ти — продължи госпожа дьо Нюсенжан, — нещастна си. Но аз съм по-добра от тебе. Как можа да ми кажеш такова нещо в мига, когато бях готова на всичко, за да ти помогна, дори да отида в спалнята на мъжа си, което не бих направила нито за себе си, нито дори за... Това беше достойно за всичкото зло, което ти ми направи от девет години насам.

— Деца, деца, прегърнете се! — молеше ги баща им. — И двете сте ангели.

— Не, оставете ме — извика графинята на Горио, който я бе хванал за ръката, и се изтръгна от него. — Тя ме съжалява по-малко и от мъжа ми. Просто човек ще рече, че е самият образ на добродетелта.

— Предпочитам да мислят, че дължа пари на господин дьо Марсе, отколкото да признавам, че господин дьо Трай ми струва повече от двеста хиляди франка — каза госпожа дьо Нюсенжан.

— Делфин! — извика графинята и пристъпи към нея.

— Аз ти говоря истината, докато ти ме клеветиш — хладно отвърна баронесата.

— Делфин! Ти си една...

Дядо Горио се спусна, задържа графинята и затисна устата ѝ, за да ѝ попречи да продължи.

— Господи! Татко, какво сте пипали тази сутрин? — каза Анастаси.

— Вярно, виновен съм — рече нещастният баща и изтри ръце в панталоните си. — Аз тъкмо се пренасях, не знаех, че ще дойдете!...

Беше щастлив, че е предизвикал този упрек и че гневът на дъщеря му се обръща против него.

— Ох! — продължи той и седна. — Разбихте ми сърцето.

Умирам, деца! Главата отвътре ме пари, сякаш е пълна с огън. Бъдете милички, обичайте се! Ще ме уморите. Делфин, Нази, хайде, и двете бяхте прави, и двете сгрехихте. Слушай, Дедел — продължи той и обърна към нея просълзените си очи, — трябват ѝ дванадесет хиляди франка, хайде да ги потърсим. Не се гледайте така — и той коленичи пред Делфин. — Поискай ѝ прошка. Заради мене — пошепна ѝ той на ухото. — Разбери, тя е по-нещастна!

— Моя бедна Нази — каза Делфин, ужасена от дивия, безумен израз, който мъката придаваше на бащиното ѝ лице, — сгреших, целуни ме...

— Ах! Това е балсам за сърцето ми — извика дядо Горио. — Но къде да намеря дванадесет хиляди? Да взема да се пиша на мястото на някой новобранец, а?

— Ах, татко! — казаха двете дъщери и се приближиха до него. — Не, не!

— Бог да ви възнагради за това намерение. Цял живот не ще можем да ви се отплатим! Нали, Нази? — продължи Делфин.

— Няма смисъл, клети татко, това би било капка в морето! — прошепна графинята.

— Нима човек нищо не може да направи с кръвта си? — отчаяно извика старецът. — Готов съм цял да се продам на човек, който би те спасил, Нази! Съгласен съм да убия някого. Ще направя като Вотрен, ще отида в каторгата! Ще...

Горио спря като поразен от мълния.

— Нищо вече нямам! — каза той и започна да скубе косите си. — Да знам къде да отида да открадна, но и да намериш откъде да откраднеш, е трудно. Освен това да ограбя банка, иска време, хора. Не, трябва да умра, ще умра. Вече за нищо не ме бива, вече не съм баща, не! Тя ми иска пари, в нужда е. А аз, нещастникът, нямам нищо! Аха! Ти, стари престъпнико, си осигури пожизнена рента, а имаш дъщери! Значи, не си ги обичал! Пукни, пукни като куче! Да, аз съм по-долен и от куче, и куче не би постъпило така! Ох, главата ми... ври!

— Но, татко, бъдете разумен! — извикаха младите жени и го заобиколиха, за да му попречат да си удари главата в стената.

Той хълцаше. Ужасен, Йожен взе полицата на Вотрен, обгербвана за по-голяма сума, поправи цифрата, направи редовна полица за дванадесет хиляди франка, платими на Горио, и влезе в стаята му.

— Ето ви цялата сума, госпожо — каза той и подаде документа. — Спях. Вашият разговор ме събуди и така успях да узная колко дължа на господин Горио. Ето ви полица, която можете да използвате, ще я изплатя в срок.

Графинята остана неподвижна, с документа в ръка.

— Делфин — каза тя побледняла и разтреперана от гняв, от ярост, — всичко ви прощавам, бог ми е свидетел, но това! Как,

господинът бил тук и ти си знаела! И каквато си дребнава, поискала си да ми отмъстиш, затова ме остави да разкрия пред него тайните си, живота си, живота на децата си, срама си, честта си! Сега вече не си ми никаква! Мразя те, ще ти направя толкова зло, което съм в състояние да ти направя... ще...

От гняв не можа да продължи, гърлото ѝ пресъхна.

— Но той е мой син, наше дете, твой брат, твой спасител! — извика дядо Горио. — Целуни го, Нази! Ето, аз ще го целуна — продължи той и стремително прегърна Йожен. — О, дете мое! Ще ти бъда повече от баща, твоё семейство. Бих желал да съм бог, вселената ще хвърля пред нозете ти. Но целуни го, Нази! Той не е човек, той е ангел, истински ангел.

— Оставете я, татко, в този момент тя е луда — намеси се Делфин.

— Луда! Луда! Луда! А ти каква си? — запита госпожа дьо Ресто.

— Деца, ще умра, ако продължавате — извика старецът и падна на леглото като повален от куршум. — Те ме убиват! — добави той като на себе си.

Графинята изгледа Йожен, който стоеше неподвижен, стреснат от жестоката сцена.

— Господине?... — обърна се тя към младежа, сякаш го питаше с движение, с глас, с поглед, без да обръща внимание на баща си, докато Делфин бързо разкопчаваше жилетката му.

— Госпожо, аз ще платя и ще мълча — отвърна той, без да дочака въпроса ѝ.

— Ти уби татко, Нази! — каза Делфин и посочи припадналия старец на сестра си, която побягна.

— Прощавам ѝ — промълви старецът и отвори очи. — Положението ѝ е ужасно, би помътило и по-здрава глава. Утеши Нази, бъди кротка с нея, обещавай това на горкия си баща — помоли той Делфин и стисна ръката ѝ.

— Но какво ви е? — извика тя уплашено.

— Нищо, нищо — отвърна старецът, — ще мине. Нещо ми притиска челото, главоболие... Горката Нази, какво бъдеще!

В този миг графинята се върна и се хвърли на колене пред баща си.

— Прости ми! — извика тя.

— Хайде, хайде — каза Горио, — сега още повече ме

натъжаваш.

— Господине — каза графинята на Растиняк с плувнали в сълзи очи, — бях несправедлива от мъка. Ще ми бъдете като брат, нали? — И му протегна ръка.

— Нази — трогна се Делфин и я прегърна, — моя малка Нази, нека забравим всичко това.

— Не — отговори графинята, — аз няма да забравя!

— Ангели мои — извика дядо Горио, — вие вдигате завесата, която беше пред очите ми, гласовете ви ме съживяват. Хайде, целунете се пак. Е, Нази, ще те спаси ли тази полица?

— Надявам се. Слушайте, татко, можете ли и вие да се подпишете?

— Ех, че съм глупав, как забравих такова нещо! Но нали ми стана лошо, Нази, не ми се сърди. Прати да ми кажат, като се оправиш. Не, аз ще дойда. Не, няма да дойда, вече не мога да гледам мъжа ти, направо бих го убил. Колкото до тази история, че щял да ти отнеме правото да разполагаш с парите си, на мене разчитай. Върви, дете, и гледай Максим да стане по-разумен.

Йожен беше смаян.

— Горката Анастаси, тя открай време си е такава невъздържана, но има добро сърце — каза госпожа дьо Нюсенжан.

— Върна се заради подписа — пошушна Йожен на ухото на Делфин.

— Така ли мислите?

— Бих искал да не го мисля. Не й се доверявайте — отвърна той и вдигна очи нагоре, сякаш за да повери на господата предположение, което не смее да изрази.

— Да, тя винаги е била малко комедиантка, а баща ми вярва на преструвките й.

— Как сте, мили дядо Горио? — попита Растиняк.

— Спи ми се — отвърна старецът.

Йожен помогна на Горио да си легне. След като старецът заспа, хванал ръката на дъщеря си, Делфин се измъкна и си отиде.

— Тази вечер в „Буфон“ — пошепна тя на Йожен. — И ще ми кажеш как е. Утре ще се пренесете, господине. Я да видя стаята ви... А! Какъв ужас!... — извика тя, като влезе у Йожен. — Та вие сте били по-зле и от баща ми. Йожен, ти се държа чудесно. Ще те обичам още повече, ако въобще е възможно. Само че, дете мое, ако искате да забогатеете, не бива да хвърляте така по дванадесет хиляди франка

през прозореца. Граф дьо Трай е комарджия. Сестра ми не иска да разбере това. Той щеше да отиде да си намери дванадесетте хиляди там, където знае да печели и да губи купища злато.

— Един стон ги накара да се върнат в стаята на Горио. Завариха го привидно заспал, но когато двамата влюбени се приближиха до него, чуха го, че казва:

— Не са щастливи!

Независимо дали спеше, или беше буден, начинът, по който старецът произнесе тези думи, засегна толкова болно сърцето на дъщеря му, че тя се приближи до бедняшката постеля на баща си и го целуна по челото. Той отвори очи и каза:

— Това е Делфин.

— Е, как си сега? — запита тя.

— Добре — отвърна той. — Не се тревожи, ще се оправя.

Вървете, вървете, деца, и бъдете щастливи.

Йожен придружи Делфин до дома ѝ, но понеже се безпокоеше за Горио, отказа да обядва с нея и се върна в пансиона. Завари стареца на крака, готов да седне на трапезата. Бианшон се бе настанил така, че да може да гледа лицето на макаронаджията. Когато забеляза в начина, по който старецът хвана хляба си и го подуши, за да разбере от какво брашно е замесен, пълно отсъствие на онова, което бихме могли да наречем съзнателност на действието, студентът направи зловещо движение.

— Я седни при мене, господин стажанте от болница „Кошен“ — каза Йожен.

Бианшон охотно се премести, защото щеше да е до стария пансионер.

— Какво му е? — запита Растиняк.

— Освен ако съвсем съм се излъгал, работата му е спукана. С него трябва да е станало нещо необикновено, струва ми се, че непосредствено е застрашен от тежка апоплексия. Макар долната част на лицето да е доста спокойна, нагоре към челото се долавя някакво неволно дърпане, виж! Освен това очите имат особен израз, който издава нахлуване на кръв в мозъка. Сякаш са пълни със ситен прах, нали? Утре сутрин по-добре ще се разбере.

— Няма ли някакво лекарство?

— Никакво. Смъртта би могла да се забави, ако се намери средство да се предизвика отлив на кръвта към крайниците, към краката; но ако симптомите не изчезнат до утре вечер, клетникът е

загубен. Знаеш ли причините за състоянието му? Трябва да е получил силно сътресение, при което съзнанието му не е издържало.

— Да — каза Растиняк, като си припомни как двете дъщери бяха наранявали непрекъснато сърцето на баща си.

„Делфин поне го обича“ — рече си Йожен. Вечерта в театъра Растиняк се постара да не разтревожи прекалено много госпожа дьо Нюсенжан.

— Не се безпокойте — отвърна тя още при първите негови думи, — баща ми е силен. Само че тази сутрин ние малко го поразтърсихме. Но става въпрос за парите ни, можете да си представите колко голямо нещастие е това, нали? Нямаше да го преживея, ако благодарение на вашата любов не бях станала безчувствена към тревоги, от които преди смятах, че ще умра. Сега имам само един страх, едно-единствено нещастие би могло да ме засегне — да загубя вашата обич, чрез която познах радостта от живота. Вие сте всичко за мене... Доволна съм, че имам богатство само защото то ми дава възможност повече да ви се харесвам. За мой срам аз съм повече любяща жена, отколкото дъщеря. Защо? Не зная. Във вас е целият ми живот. Баща ми ми е дал сърце, но вие го накарахте да затупти. Може цял свят да ме упрекне, все ми е едно, щом вие, а вие нямате основание да ми се сърдите, ми прощавате прегрешения, които се дължат на неудържимото ми чувство. За жестока дъщеря ли ме смятате? О, не, не, невъзможно е човек да не обича такъв добър баща като нашия. Можех ли да му попреча да разбере най-сетне естествените последици от нашите отворителни бракове? Защо е позволил да се омъжим за такива хора? Не е ли било негов дълг да мисли вместо нас? Днес зная това, той страда повече от нас, но как да го утешим? Въобще не можем да го утешим. Ако се примирим, ще му бъде още по-тежко, отколкото когато го упрекваме и му се оплакваме. Има такива положения в живота, при които всичко те огорчава.

При този неподправен израз на едно истинско чувство Йожен онемя, обзет от нежност. Парижанките може би често са фалшиви, опиянени от суета, студени, егоистки, кокетки, но когато обичат истински, те положително жертват повече за чувствата си, отколкото другите жени за страстите си; те се издигат над всички свои дребнавости и стигат до възвишеност. Йожен беше просто поразен от дълбокия и верен разсъдък, с който жената преценява простите естествени чувства, когато някаква изключителна страст я отделя от

тях и тя ги наблюдава някак от разстояние. Госпожа дьо Нюсенжан се засегна от мълчанието на Йожен.

— За какво толкова сте се замислили? — запита го тя.

— Още слушам това, което ми казахте. Досега смятах, че ви обичам повече, отколкото вие ме обичате...

Тя се усмихна и потисна удоволствието, което изпита, за да продължат разговора в рамките, налагани от приличието.

Никога не бе чувала трепетния глас на една млада и искрена любов. Ако Йожен ѝ бе казал още няколко думи, тя сигурно нямаше да успее да се сдържи.

— Йожен — каза тя, за да промени темата на разговора, — нима не знаете какво става? Утре цял Париж ще бъде у госпожа дьо Босеан. Рошфид и маркиз д'Ажуда са се споразумели да не разгласяват, че утре кралят подписва брачния договор, и вашата нещастна братовчедка още нищо не знае. Тя няма да може да отложи приема, а маркизът не ще бъде на нейния бал. Всички говорят само за тази история.

— А обществото се смее на тази подлост и всички участват в нея! Нима не знаете, че госпожа дьо Босеан ще умре от мъка?

— Не — усмихна се Делфин, — вие не познавате този род жени. Но цял Париж ще се събере утре у нея. Аз също ще бъда там! На вас дължа това щастие.

— Дали не е пак някоя от онези глупави клюки, каквито толкова се разпространяват в Париж?

— Утре ще узнаем истината.

Йожен не се прибра в „Дома Воке“. Не можа да устои на изкушението да се възползва от новия си апартамент. И ако миналата нощ бе принуден да напусне Делфин в един часа през нощта, сега Делфин си тръгна към два за в къщи. На другия ден той спа доста до късно и чака до дванадесет часа госпожа дьо Нюсенжан, която дойде да закуси с него. Младежите са толкова жадни за подобни красиви мигове на щастие, че той почти забрави дядо Горио. Да свикне с всеки от тези изящни предмети, които му принадлежаха, му се струваше като безкраен празник. А присъствието на госпожа дьо Нюсенжан придаваше особена стойност на всичко. Двамата влюбени се сетиха за дядо Горио към четири часа, когато стана дума за радостта, с която той се готвеше да дойде да живее в този дом. Йожен спомена, че трябва веднага да пренесат стареца, ако съществува опасност той да се разболее, сбогува се с Делфин и побърза за

пансиона. Не завари на трапезата нито Бианшон, нито дядо Горио.

— Дядо Горио нещо не го бива — каза му художникът. — Бианшон е горе при него. При стареца идвала една от дъщерите му, графиня дьо Рестораме. После той излязъл и положението му се влошило. Обществото ще бъде лишено от едно от най-прекрасните си украшения.

Растиняк се спусна към стълбата.

— Хей, господин Йожен!

— Господин Йожен, госпожата ви вика — обади се Силви.

— Господине — каза вдовицата, — вие с господин Горио трябваше да си излезете на 15 февруари. 15 февруари мина преди три дена, вече сме 18; ще трябва да ми заплатите за един месец и той, и вие. Но ако искате да ми гарантирате за дядо Горио, вашата дума ми стига.

— Защо? Нямате ли доверие на него?

— Доверие! Ако старецът умре, без да се свести, дъщерите му няма да ми дадат нито сантим, а всичките му дрипи не струват и десет франка. Тази сутрин отнесе последните си прибори, не зная защо. Сега сякаш е пак ерген и господ да ми прости, ама май се беше зачервил, стори ми се подмладен.

— Аз отговарям за всичко — отвърна Йожен, като изтръпна от ужас и се уплаши да не е станало нещо непоправимо.

Той се качи у Горио. Старецът лежеше на кревата, а до него седеше Бианшон.

— Добър ден, татко — каза Йожен.

Старецът се поусмихна, но не му отговори, само обърна към него стъклен поглед и попита:

— Как е тя?

— Добре. А вие?

— Горе-долу.

— Не го изморявай — каза Бианшон и дръпна Йожен в единия ъгъл на стаята.

— Как е? — запита Йожен.

— Само чудо може да го спаси. Има сериозно възпаление. Сега сме му сложили синап. За щастие усеща го, значи, му действа.

— Можем ли да го пренесем?

— Дума да не става. Трябва да лежи тук, да му се пести всякакво физическо движение, всяко вълнение...

— Бианшон, приятелю — каза Йожен, — двамата ще го гледаме.

— Аз вече повиках главния лекар на нашата болница.

— И какво?

— Ще си каже думата утре вечер. Обеща ми да дойде, щом излезе от работа. За нещастие тоя див старец днес е направил една глупост, която не желае да обясни. Инат е като магаре. Когато му говоря, прави се, че не ме чува и спи, за да не ми отговаря. А щом отвори очи, започва да стене. Към дванадесет часа излязъл и ходил пеш някъде из града, неизвестно къде. Взел със себе си всичко ценно, което имал, и кой знае какво е правил, но е надхвърлил силите си! Една от дъщерите му идвала.

— Графинята ли? — запита Йожен. — Една висока, кестенява жена с живи красиви очи, хубави крака, стройна?

— Да.

— За миг ме остави сам с него — каза Растиняк. — Ще го изповядам. Всичко ще ми каже.

— В това време аз ще сляза да обядвам. Само гледай да не го разстроиш много. Още имаме известна надежда.

— Бъди спокоен.

— Утре хубаво ще се позабавляват — каза дядо Горио на Йожен, когато останаха сами. — Отиват на голям бал.

— Какво сте правили тази сутрин, татко, та ви е станало толкова лошо, че сега трябва да лежите?

— Нищо.

— Идва ли Анастازی? — запита Растиняк.

— Да — отвърна Горио.

— Е, хайде, не крийте от мене. Какво пак ви е искала?

— Ах! — продължи старецът, като събра сили, за да може да говори. — Тя беше много нещастна, повярвай, мое дете! Нази няма нито сантим след онази история с диамантите. За този бал била заръчала рокля от ламе, която ще ѝ стои като на кукла. Шивачката ѝ, някаква долна жена, не се съгласила да ѝ направи роклята на кредит и прислужницата на Нази ѝ дала хиляда франка предплата. Горката Нази, дотам е стигнала! Сърцето ми скъса. Но прислужницата, като видяла, че Ресто е загубил доверие в Нази, се уплашила за парите си и се споразумяла с шивачката оная да не дава роклята, преди тя да си получи хилядата франка. Балът е утре, роклята е готова. Нази е отчаяна. Поиска да ѝ дам назаем моите прибори, за да ги заложим. Мъжът ѝ държи тя непременно да отиде на бала, за да покаже на Париж диамантите, които хората разправят, че е продала. Може ли да

каже на това чудовище: „Дълга хиляда франка, платете ги“? Не. Всичко ми стана ясно. Сестра й Делфин ще отиде във великолепен тоалет. Анастаси не може да остане по-долу от малката си сестра. Освен това горкото ми момиче така плачеше! Почувствах се толкова унижен, дето вчера няхах тези дванадесет хиляди франка, че бих дал колкото жалък живот ми е останал, за да изкупя вината си. Разбирате ли, имах сили всичко да понеса, но това последно безпаричие ми разби сърцето. Ох, какво ще се колебая, пооправих се, постегнах се, отидох и продадох за шестстотин франка приборите и катарамите, после заложих на Гобсек рентата си за една година срещу четиристотин франка, ще я получа, след като бъде изплатена. Нищо! Хляб ще ям. И той ми стигаше, когато бях млад, защо сега да не мога така. Но тя поне ще прекара една хубава вечер, моята Нази! Ще бъде пременена. Хилядата франка са вече тук, под възглавницата. Драго ми е, че под главата ми има нещо, което ще зарадва моята горкичка Нази. Да вземе да изгони тази никаквица Виктоар! Къде се е видяло прислужници да нямат доверие на господарите си! Утре ще ми мине. Нази ще дойде в десет часа. Не искам да ме смятат за болен, няма да отидат на бала, ще седнат да ме гледат. Нази утре ще ме целуне като майчица, от нейните милувки ще оздравея. Какво, та нима нямаше да похарча тези хиляда франка у аптекаря? По-добре да ги дам на моята Нази, която от всичко ще ме излекува. Поне ще я утеша в нещастieto й. Така ще си изкупя грешката, дето си обърнах постоянната рента в пожизнена. Тя е на дъното на пропастта, а аз не съм в състояние да я измъкна. Охо! Аз пак ще се заловя с търговия. Ще отида в Одеса да купя зърно. Там житото струва три пъти по-евтино. Вярно, че вносът на зърнени храни е забранен, но умниците, които правят нашите закони, не са се сетили да забранят и вноса на произведенията от зърнени храни. Ехе!... Това го открих тази сутрин! От брашното пара можеш да натрупаш.

„Той е луд“ — помисли Йожен, като гледаше стареца.

— Хайде, лежете спокойно, не говорете...

След като Бианшон се качи, Йожен отиде да обядва. После двамата дежуриха поред край леглото на болния през нощта — единият чете медицински книги, другият писа на майка си и сестрите си. На другия ден у болния се появиха симптоми, които според Бианшон бяха добро предзнаменование, но бяха необходими непрекъснати грижи, които само двамата студенти бяха в състояние да му осигурят и които не е възможно да разкажем, за да не нарушим

наложените от приличието ограничения в речника на онова време. Освен пиявиците, които сложиха на измършавялото тяло на стареца, правиха му компреси, баня на краката, въобще лекарски манипулации, за които бяха необходими поне двама силни и предани младежи. Госпожа дьо Ресто не се вести; изпрати човек да вземе парите.

— Мислех, че лично ще дойде. Но нищо, щеше да се разстрои — рече бащата. Изглеждаше доволен, че така е станало.

В седем часа вечерта Терез донесе писмо от Делфин:

„Но какво правите, приятелю? Нима ме обикнахте, за да ме изоставите веднага? В изповедите, които нашите сърца си размениха, вие ми разкрихте една толкова красива душа, че не може да не сте от мъжете, които винаги остават верни, щом разберат колко оттенъци има чувството. Както сам казахте, когато слушахте «Молитвата от Мойсей»*: «За едни това е една и съща нота, за други е безкрайността на музиката!» Не забравяйте, че ви чакам тази вечер, за да отидем на бала у госпожа дьо Босеан. Брачният договор с господин д'Ажуда наистина е бил подписан тази сутрин в двореца, а нещастната виконтеса узнала едва в два часа. Цял Париж ще отиде у нея, както народът се трупа на площад Грев, когато има екзекуция. Не е ли ужасно, че хората отиват, за да видят дали тази жена ще прикрие болката си, дали ще съумее красиво да умре? Приятелю, аз в никакъв случай не бих отишла, ако ме беше канила и преди; но тя положително вече няма да дава приеми и в такъв случай всичките ми досегашни усилия ще се окажат излишни. Моето положение е много по-различно от това на другите. Впрочем аз отивам и заради вас. Чакам ви. Ако до два часа не бъдете при мене, не знам дали ще ви простя това вероломство.“

[* Из операта „Мойсей“ от Росини.]

Растиняк взе перото и отговори следното:

„Очаквам лекар, за да разбере дали баща ви ще остане жив. Той е на смъртно легло. Ще дойда да ви донеса присъдата и много се боя, че ще бъде смъртна присъда. Тогава ще решите дали можете да отидете на бала. Целувам ви с много нежност.“

Лекарят пристигна в осем и половина и не даде благоприятно

мнение, но не каза, че смъртта е неминуема. Щяло да има подобрения и влошавания, от които щяло да зависи дали съзнанието на стареца ще се възвърне и дали той въобще ще оживее.

— По-добре е да умре бързо — беше последната дума на лекаря.

Йожен остави дядо Горио на грижите на Бианшон и отиде да занесе на госпожа дьо Нюсенжан тъжното известие, което в неговото съзнание, още пропито с чувство за семеен дълг, би трябвало да отложи всяко развлечение. В момента, когато Растиняк излизаше, дядо Горио, който изглеждаше задрямал, се изправи и му извика:

— Кажете й все пак да се забавлява.

Младежът пристигна при Делфин потънал в скръб.

Завари я фризирана, обута, оставаше й само да облече балната си рокля. Но както последните мазки, с които художникът довършва картината си, последните приготовления изискваха повече време, отколкото главните части на тоалета.

— Как, не сте ли готов? — рече тя.

— Но, госпожо, баща ви...

— Пак баща ми! — прекъсна го тя. — Няма вие да ме учите какви са моите задължения към баща ми. Отдавна познавам баща си. Нито дума, Йожен. Ще ви изслушам, след като се облечете. Терез всичко ви е приготвила; колата ми е долу, вземете я и веднага се върнете. За баща ми ще говорим на път за бала. Трябва да тръгнем рано; иначе ще се озовем сред колите и в най-добрия случай ще пристигнем към единадесет.

— Госпожо...

— Вървете! Нито дума повече — каза тя и изтича в будоара да си вземе огърлицата.

— Хайде, господин Йожен, вървете! Ще ядосате госпожата — каза Терез и избута младежа, който стоеше като стреснат от това елегантно отцеубийство.

Докато се обличаше, в главата му се въртяха най-тъжни, най-отчаяни мисли. Висшето общество му се струваше като океан от кал, в който, щом си потопиш крака, затъваш до гуша.

„Тук вършат само подлички престъпления! — рече си той. — Вотрен е къде по-величав!“

Той бе видял трите главни образа на обществото: Покорност, Борба и Бунт — Семейство, Висши среди и Вотрен. И не смееше да вземе решение. Покорността беше скучна. Бунтът — невъзможен. Борбата — несигурна. Мисълта му се върна към семейството му.

Спомни си чистите вълнения на онзи спокоен живот, спомни си дните, преминали сред близки, които го обичаха. Тези мили хора се съобразяваха с естествените закони на семейното огнище и в него намираха пълно, трайно и безоблачно щастие. Но въпреки красивите размисли Йожен не намери в себе си достатъчно смелост да отиде и да изповяда пред Делфин вярата на чистите души, да изиска от нея да тръгне по пътя на добродетелта в името на любовта. Започнатото превъзпитание вече бе дало своите плодове. Той вече обичаше егоизма. С вродения си усет бе разбрал природата на Делфин, схващаше, че тя е способна да мине през трупа на баща си, за да отиде на бала, а той нямаше нито сила да играе ролята на моралист, нито смелост да направи нещо, което няма да ѝ хареса, нито воля да я изостави.

„Никога няма да ми прости, че в този случай съм се оказал прав аз, а не тя“ — реши той.

После размиели върху думите на лекарите, каза си, че дядо Горио може би не е толкова тежко болен, колкото той се опасява. Най-сетне събра съкрушителни доводи за оправдание на Делфин: „Тя не знае точно какво е състоянието на баща ѝ; самият старец би я изпратил на бала, ако отидеше да го види; често законът на обществото, безмилостен в своята преценка, осъжда като престъпления постъпки, които фактически се обясняват с особените отношения в семейството, с различията в характерите, в интересите, в положението на членовете му.“. Йожен искаше да се самоизмами, готов беше да пожертва съвестта си заради любимата. От два дена целият му живот бе преобразен. Жената бе внесла безпорядък в душата му, бе накарала мисълта за семейството му да избледнее, бе заела цялото му съзнание, Растиняк и Делфин се бяха срещнали в условия, при които можеха да изпитат един чрез друг най-силни радости. Дълго тлялата им страст бе нараснала от това, което обикновено убива страстите — от удоволствието. След като тази жена стана негова, Йожен разбра, че дотогава само я бе желал; обикна я едва на другия ден: може би любовта е благодарност за удоволствието. Низка или възвишена, той я обожаваше заради плътското щастие, което ѝ бе донесъл в зестра и което бе получил от нея; а Делфин обичаше Растиняк, както Тантал би обичал ангел, дошъл да насити глада му или да утоли жаждата на пресъхналото му гърло.

— Е, разкажете ми сега как е баща ми — обърна се към него

госпожа дьо Нюсенжан, след като той пристигна облечен във вечерен костюм.

— Много зле — отвърна той. — Ако искате да ми дадете доказателство за любовта си, ще отскочим да го видим.

— Да, разбира се — съгласи се тя, — обаче след бала. Йожен, мили, бъди добър, не ми чети морал, хайде да вървим.

И те потеглиха. Отначало Йожен седеше мълчаливо.

— Но какво ви е? — запита тя.

— Чувам предсмъртното хъркане на баща ви — отвърна той със сдържан гняв.

И започна да разказва с пламенното красноречие на младостта за жестокостта, която бе извършила госпожа дьо Ресто от суета, за смъртната криза, предизвикана от последната предана постъпка на бащата, и колко щеше да струва роклята от ламе на Анастazi. Делфин плачеше.

„Ще изглеждам ужасно“ — помисли си тя.

И сълзите ѝ пресъхнаха.

— Ще отида при татко и няма да се отделя от леглото му! — каза тя.

— Ах! Сега си такава, каквато исках да те видя — извика Растиняк.

Фенерите на петстотин коли заливаха със светлина околностите на Босеановия дом. От двете страни на осветената врата стоеше по един конен стражар. Цялото висше общество пристигаше, всеки бързаше да види величествената жена в момента на нейното падение. Така че, когато госпожа до Нюсенжан и Растиняк се появиха, салоните на партера бяха вече пълни. От времето, когато целият двор се бе стекъл у братовчедката на Луи XIV, когато той я бе разделил от любовника ѝ, никоя сърдечна катастрофа не бе имала по-голям отзвук от драмата на госпожа дьо Босеан. В случая последната представителка на почти кралския Бургундски род овладя болката си и до последния миг господстваше над висшето общество, чиято суета тя бе приела само заради своята страст. Най-красивите жени на Париж оживяваха салоните със своите тоалети, със своите усмивки. Най-изисканите дворцови мъже — посланици, министри, всички по-известни хора, накичени с кръстове, медали с разноцветни кордони бяха наобиколили виконтесата. Оркестърът свиреше под позлатените тавани на този дворец, който бе пуст за своята кралица. Госпожа дьо Босеан приемаше права така наречените си приятели. Облечена в

бяло, без никакви украшения в просто сплетените си коси, тя изглеждаше спокойна, лицето ѝ не изразяваше нито скръб, нито гордост, нито изкуствена радост. Никой не можеше да отгатне какво става в душата ѝ. Приличаше на мраморна Ниоба*. Понякога се усмихваше на приятелите си насмешливо, но общото впечатление беше, че се държи както обикновено, както в дните, когато сияеше от щастие. Дори и най-безчувствените ѝ се възхищаваха, както младите римляни са ръкопляскали на гладиатор, който умираше с усмивка на уста. Висшето общество сякаш бе дошло в пълния си блясък, за да се сбогува с една от владетелките си.

[* От гръцката митология: от мъка за седемте си деца, които Диана и Аполон убили, Ниоба се превърнала в скала.]

— Боях се, че няма да дойдете — каза тя на Растиняк.

— Госпожо — развълнувано отвърна той, понеже прие тези думи като укор, — дойдох, за да си отида последен.

— Добре — стисна ръката му тя. — Тук вие сте може би единственият, комуто мога да се доверя. Приятелю, обичайте само жена, която ще можете да обичате винаги. И никога никога не изоставяйте.

Тя хвана Растиняк под ръка и го заведе до едно канапе в игралния салон.

— Идете у маркиза — каза тя. — Моят слуга Жак ще ви заведе и ще ви даде едно писмо за него. Искам да ми върне писмата. Искам се да вярвам, че ще ми ги върне до едно. Ако ги получите, качете се в стаята ми. Ще ми съобщят.

Тя стана, за да поздрави херцогиня дьо Ланже, най-добрата си приятелка, която също бе дошла. Растиняк отиде у Рошфид, където маркиз д'Ажуда трябваше да прекара вечерта, и помоли да го повикат.

Маркизът наистина беше там. Той заведе студента у дома си, предаде му една кутия и каза:

— Всички писма са тук.

Явно искаше да поговори със студента било за да го разпита за бала и за виконтесата, било може би за да му признае, че вече съжалява за брака си, който по-късно наистина се оказа несполучлив. Но в очите му мина блясък на светска гордост и той има жалката смелост да затаи най-благородните си чувства.

— Не ѝ казвайте нищо за мене, драги Йожен.

После нежно и тъжно стисна ръката на Растиняк и го отпрати.

Йожен се върна у Босеанови, заведоха го в стаята на виконтесата, където той забеляза приготовления за заминаване. Седна до камината и загледа кедровото сандъче. Обзе го дълбока печал. По величие госпожа дьо Босеан му напомняше богиня от „Илиада“.

— Ах, приятелю! — рече виконтесата и опря ръка на рамото на Йожен.

Тя плачеше, устремила поглед към небето; ръката върху рамото му трепереше, другата беше протегната. Изведнъж взе кутията, сложи я в огъня и остана загледана в пламъците.

— Танцуват! Всички дойдоха навреме, само смъртта ще закъснее. Шт! Приятелю — рече тя и сложи пръст на устните на Растиняк, който искаше да каже нещо. — Никога вече няма да видя Париж, нито обществото му. В пет часа сутринта ще замина, ще отида да се погребва в един затънт край на Нормандия. От три часа следобед трябваше да започна да се готвя за път, да подписвам документи, да се погрижа за всичко: никого не можех да изпратя при...

Тя спря.

— Нямахте съмнение, че ще го намеря у...

Пак спря, сломена от мъка. В такива мигове всичко ви причинява болка, а някои думи просто не можете да произнесете.

— Както и да е — продължи тя, — на вас разчитах, че вечерта ще ми направите тази последна услуга. Бих искала да ви оставя един приятелски спомен. Често ще мисля за вас, вие ми се сторихте добър и благороден, мил и чист сред този свят, където подобни качества са толкова редки. Бих искала понякога да си спомняте за мене. Ето — огледа се тя, — вземете сандъчето, в което държа ръкавиците си. Винаги, когато вземах от него ръкавици, преди да отида на бал или представление, аз се чувствах красива, понеже бях щастлива, и винаги когато съм го докосвала, съм оставяла в него някоя хубава мисъл: в него има много от мене, има цяла една госпожа дьо Босеан, която вече не съществува. Приемете го. Ще се погрижа да ви го занесат в къщи, на улица Артоа. Госпожа дьо Нюсенжан изглежда много добре тази вечер, истински я обичайте. Приятелю, ако вече не се видим, бъдете сигурен, че ще си спомням за вас с добро, защото и вие бяхте добър към мене. Да слезем, не искам да мислят, че плача. Цяла вечност имам пред себе си, там ще бъда сама и никой няма да ми иска сметка за сълзите. Да погледна още веднъж тази стая.

Тя спря. За миг закри очите си с ръка, после ги избърса,

напръска ги със студена вода, улови студента под ръка и каза:

— Да вървим!

Растиняк никога не бе изпитвал толкова силно вълнение, както при допира с тази тъй благородно сдържана болка. Когато се върнаха при гостите, Йожен направи един кръг с госпожа дьо Босеан — последно деликатно внимание от страна на тази изискана жена.

Той скоро забеляза двете сестри — госпожа дьо Ресто и госпожа дьо Нюсенжан. Графинята беше великолепна, носеше всичките си диаманти, които вероятно я пареха. Слагаше ги за последен път. Колкото и силни да бяха гордостта и любовта ѝ, тя не издържаше погледа на мъжа си. Тази гледка не можеше да не помрачи още повече мислите на Растиняк. Зад окичените с диаманти сестри той сякаш виждаше бедняшката постеля, върху която лежеше дядо Горио. Виконтесата неправилно изтълкува печалния му израз и пусна ръката му.

— Вървете! Не искам да ви разваля настроението — рече тя.

Делфин скоро го повика. Беше щастлива от впечатлението, което правеше, и искаше да сложи успехите си пред нозете на студента. Смяташе, че вече е приета във висшето общество.

— Как ви се струва Нази? — запита го тя.

— Всичко е пресметнала, дори смъртта на баща си — отговори Растиняк.

Към четири часа сутринта тълпата в салоните започна да оредява. Скоро музиката стихна. Херцогиня дьо Ланже и Растиняк останаха сами в големия салон. Мислейки, че студентът е сам, виконтесата дойде, след като се сбогува с господин дьо Босеан, който отиде да си легне, повтаряйки:

— Грешите, мила, защо ще бягате от света на вашата възраст. Останете с нас.

Когато видя херцогинята, госпожа дьо Босеан неволно се сепна.

— Отгатнах, Клара — каза госпожа дьо Ланже. — Вие заминавате, за да не се върнете; но няма да заминете, преди да ме изслушате и преди да се разберем.

Тя хвана приятелката си под ръка, заведе я в съседния салон, изгледа я с насълзени очи и я целуна по страните.

— Не исках да се разделя с вас хладно, мила, дълбоко щях да съжалявам. На мене можете да разчитате като на себе си. Тази вечер бяхте на такава висота! Почувствах се достойна за вас и искам да ви кажа това. Виновна съм пред вас, невинаги съм постъпвала добре,

простете ми, мила, отричам се от всичко, което е могло да ви нарани, бих искала да си взема думите назад. Същата болка свързва душите ни и аз не знам коя от двете ни ще бъде по-нещастна. Господин дьо Монриво не беше тази вечер тук, разбирате ли? Който ви видя на този бал, Клара, никога няма да ви забрави. Аз ще направя едно последно усилие. Ако и то пропадне, ще отида в манастир! А къде отивате вие?

— В Нормандия, в Курсел... да обичам, да се моля до деня, когато бог ме прибере от този свят.

— Елате, господин дьо Растинак — развълнувано каза виконтесата, като се сети, че младежът чака.

Студентът коленичи, хвана ръката на братовчедка си и я целуна.

— Сбогом, Антоанет! — продължи госпожа дьо Босеан. — Бъдете щастлива. Що се отнася до вас, вие сте щастлив, млад сте. Още можете да вярвате в нещо — рече тя на студента. — Отивайки си от този свят, значи, все пак имам, както някои привилегирани смъртници, верни, искрено развълнувани хора край себе си!

Растинак си отиде към пет часа, след като госпожа дьо Босеан се качи в колата и му каза последно сбогом през сълзи — доказателство, че и най-високопоставените личности са подвластни на законите на сърцето и не живеят без скърби, както някои демагози биха искали да внушат на народа. Йожен се упъти пеш към „Дома Воке“. Времето беше влажно и студено. Възпитанието на младежа приключваше.

— Няма да спасим горкия дядо Горио — каза Бианшон, когато Растинак влезе в стаята на съседа си.

— Приятелю — промълви Йожен, след като погледна заспалия старец, — следвай скромната съдба, с която си ограничил стремежите си. Аз съм в ада и трябва да остана в него. Колкото и лоши неща да ти разказват за висшето общество, вярвай ги! Няма Ювенал, който би могъл да опише неговите гадости, скрити под злато и скъпоценни камъни.

На другия ден Бианшон събуди Растинак към два часа. Принуден бил да излезе и помоли приятеля си да стои при дядо Горио, чието състояние се бе значително влошило тази сутрин.

— Старецът няма да живее и два дена, може би дори и шест часа — каза студентът по медицина, — но все пак не можем да престанем да се борим с болестта. Ще трябва да предприемем лечение, което ще струва скъпо. Няма нужда от болногледачи, ние ще се справим, но аз нямам нито сантим. Пребърках джобовете му, долапите му — нищичко. Разпитах го по едно време, когато беше дошъл на себе си.

Каза ми, че няма пукната пара. Ти колко имаш?

— Остават ми двадесет франка — отвърна Растиняк. — Ще отида да ги заложа и ще спечеля.

— А ако загубиш?

— Ще поискам от зетъвите му, от дъщерите му.

— А ако не ти дадат? — продължи Бианшон. — Сега най-неотложното не е да намерим пари. Трябва цял да го обвиним в хардал от краката до средата на бедрата. Ако започне да крещи, значи, има надежда. Знаеш как се приготвя хардалът, нали? Впрочем Кристоф ще ти помага. Аз отивам най-напред в аптеката, за да гарантирам за всички лекарства, които ще вземем. Жалко, че старецът не може да бъде пренесен в болницата, там щеше да е по-добре. Хайде, ела, ще ти покажа всичко и не го изпускай от очи, докато не се върна.

Двамата младежи влязоха в стаята, където лежеше старецът, Йожен се изплаши от промяната в лицето му — то беше сгърчено, съвсем бледо, изпито.

— Как е, татко? — запита го той, наведен над леглото.

Горио вдигна към Йожен угасналите си очи и го огледа много внимателно, но не го позна. Студентът не можа да понесе тази гледка, очите му се навлажниха.

— Бианшон, не трябва ли да сложим завеси на прозорците?

— Не, атмосферните условия не му влияят. Много добре би било, ако усещаше топлина или студ. Все пак трябва да има огън, за да варим различни билки и за много други неща. Ще ти пратя съчки, ще ни послужат, докато вземем дърва. Вчера и тази нощ изгорих твоите дърва и всичкия торф на бедния човек. Влажно беше, по стените просто течеше вода. Едва успях да изсуша стаята. А Кристоф помете, истинска конюшня. Горих хвойна, иначе много вони.

— Господи! — рече Йожен. — А дъщерите му!...

— Виж, ако иска да пие, ще му даваш от това — и медикът показа на Растиняк една бяла кана. — Ако чуеш, че се оплаква и коремът му е топъл и корав, ще накараш Кристоф да ти помогне да му направите... знаеш, нали? Ако случайно изпадне в силна възбуда и започне много да говори, разбираш какво искам да кажа, нещо като бълнуване, остави го. Няма да е лош признак. Но прати Кристоф до болницата „Кошен“. Нашият лекар, приятелят ми или аз ще дойдем да му направим обгаряне. Тази сутрин, докато ти спеше, направихме консулт: един ученик на доктор Гал, един от главните лекари от „Отел Диьо“ и нашият. Господата смятат, че са налице странни

симптоми и ще следим развитието на болестта, за да изясним известни доста важни от научно гледище точки. Един от лекарите твърди, че ако налягането на серума е по-силно в един орган, отколкото в останалите, би могло да предизвика известни странни прояви. Така че добре слушай, ако проговори, за да установим за какъв род мисли свидетелстват думите му: дали са под влиянието на паметта, на проницателността, на разума, дали го занимават материални въпроси или чувства, дали пресмята, дали се връща към миналото. С една дума, трябва да можеш да ни дадеш точен отчет. Възможно е целият организъм да е засегнат и в такъв случай ще умре в този унес, в който е изпаднал сега. Всичко е доста странно при такъв род болести. Ако ударът е тук — и Бианшон посочи тила на болния, — има случаи на странни явления: работата на мозъка частично се възстановява и смъртта настъпва по-бавно. Кръвоизливът може и да не стигне до мозъка, да се отклони по други пътища, които се установяват едва при аутопсията. При „неизлечимите“ има един изумял старец, у когото кръвоизливът е станал по протежение на гръбначния стълб; ужасно страда, но е жив.

— Добре ли се забавлявах? — попита дядо Горио. Беше познал Йожен.

— Ох! Само за дъщерите си мисли — рече Бианшон. — Тази нощ повече от сто пъти ми каза: „Те танцуват. Тя получи роклята си.“ Зове ги по име. Дявол да го вземе, просто се просълзявах, като го слушах колко прочувствено повтаря: „Делфин! Мъничката ми Делфин! Нази!“ Честна дума — продължи студентът по медицина, — човек наистина не можеше да не заплаче.

— Делфин! — промълви старецът. — Тя е тук, нали? Аз си знаех. — И погледът му зашари из стаята, към вратата.

— Слизам да кажа на Силви да приготви хардала — извика Бианшон. — Сега е благоприятният момент.

Растиняк остана сам при стареца. Седна на леглото при краката му и впери поглед в това страшно и мъчително за гледане лице.

„Госпожа дьо Босеан избяга, а дядо Горио умира — рече си той. — Красивите души не изтрайват дълго в този свят. И наистина, как могат големите чувства да съществуват в това дребнаво, ограничено, повърхностно общество?“

В контраст с гледката на този смъртен одър в спомена му изникна картината на празника, на който бе присъствал. Бианшон неочаквано влезе:

— Слушай, Йожен, току-що видях нашия главен лекар и тичешком се върнах. Ако се появят признаци на разсъдък, ако той заговори, сложи го да легне върху дълга лапа от хардал, така че цял да го увиеш от тила до бедрата и прати да ни повикат.

— Милият ми Бианшон! — каза Йожен.

— О, тук става въпрос за научен факт — продължи студентът по медицина с пламенността на новопосветен.

— Е, хайде — рече Йожен. — Излиза, че аз съм единственият, който се грижи за стареца от обич.

— Ако ме беше видял тази сутрин, нямаше да говориш така — продължи Бианшон, без да се обижда от думите на приятеля си. — Лекарите с практика виждат само болестта, а аз все още виждам и болния, драги.

Той тръгна и Йожен остана сам със стареца. Младежът се страхуваше от настъпването на криза, която наистина не след дълго започна.

— Ах, вие ли сте, мое мило дете? — каза дядо Горио, като позна Йожен.

— По-добре ли сте? — запитва студентът и хвана ръката му.

— Да, главата ми беше стегната като в менгеме, но сега се освободи. Видяхте ли дъщерите ми? Те скоро ще дойдат, тичешком ще пристигнат, щом разберат, че съм болен, толкова хубаво ме гледаха, когато бяхме на улица Жюсиен! Господи, искам стаята ми да е чиста, когато дойдат. Тук имаше един момък, изгори ми всичкия торф.

— Чувам стъпките на Кристоф — успокои го Йожен, — носи ви дърва, които същият този момък ви изпраща.

— Добре, но как ще ги платим? Нямам нито сантим, мое дете. Всичко дадох, всичко. Сега оставам на чуждата милост. Хубава ли поне беше тази рокля от ламе? Ах, боли ме! Благодаря, Кристоф! Бог ще ви възнагради, моето момче. Аз вече нищо нямам.

— Аз ще платя и на тебе, и на Силви — пошушна Йожен в ухото на слугата.

— Дъщерите ми ви казаха, че ще дойдат, нали, Кристоф? Върви още веднъж, ще ти дам пет франка. Кажи им, че не се чувствам добре, че бих искал да ги целуна, още веднъж да ги видя, преди да умра. Така им кажи, но гледай да не ги уплашиш много.

Йожен отпрати Кристоф.

— Те ще дойдат — продължи старецът. — Знам си ги аз.

Добричката ми Делфин, ако умра, толкова ще страда! Нази също. Бих искал да не умирам, за да не плачат. Да умра, мили Йожен, това значи вече да не ги виждам. Ще ми бъде скучно там, където отивам. За баща адът значи да остане без децата си, а вече знам какво е, откакто се омъжиха. Моят рай беше на улица Жюсиен. Слушайте, ако отида в рая, душата ми ще може да се връща на земята и да бъде край тях. Чувал съм да разправят подобни неща. Дали е вярно? Сега ми се струва, че ги виждам такива, каквито бяха на улица Жюсиен. Заран ще слязат и ще кажат: „Добър ден, татко.“ Аз ги вземах на коленете си, закачах ги, милвах ги. Те ми се галеха. Всяка сутрин заедно закусвахме, заедно обядвахме. С една дума, бях баща, радвах се на децата си. Когато бяха на улица Жюсиен, те не разсъждаваха много-много, нищо не знаеха за света, обичаха ме. Господи! Защо не си останаха все такива мънички? Ох, боли ме, главата ми ще се пръсне! Ах, ах! Простете ми, дечица! Ужасно страдам, а това значи, че наистина страшно ме боли, защото покрай вас доста свикнах да страдам. Господи, само да можех да държа ръчичките им, нямаше да усещам болка! Вярвате ли, че ще дойдат? Кристоф е толкова глупав! Трябваше аз да отида. А ето сега той ще ги види. Но нали бяхте снощи на бала? Разкажете ми как изглеждаха? Нищо не знаеха за болестта ми, нали? Иначе горките момичета нямаше да танцуват! Ох, не искам вече да съм болен. Те имат още толкова нужда от мене! Може нещо да стане с парите им. И на какви мъже попаднаха! Излекувайте ме, излекувайте ме! Ох, колко страдам!... Ах, ах, ах! Разбирате ли, трябва да ме излекувате, защото на тях им са необходими пари, а аз знам откъде ще спечеля. Ще отида да произвеждам макарони в Одеса. Познавам си аз работата, милиони ще натрупам. Ох, господи, колко ме боли!

Известно време Горио мълча, изглежда, правеше невероятни усилия, за да надвие болката си.

— Да бяха тук, нямаше да се оплаквам — каза той. — Защо ще се оплаквам?

Той се поунесе и доста дълго лежа така. Кристоф се върна, Йожен мислеше, че дядо Горио спи и остави момъка да му разкаже на глас какво е направил.

— Най-напред отидох у госпожа графинята — каза Кристоф. — Беше невъзможно да говоря с нея, имала много важна работа с мъжа си. Като настоях, господин дьо Ресто лично дойде и ми каза така: „Какво, господин Горио умира ли? Чудесно, това е най-доброто,

което може да стори. Госпожа дьо Ресто е заета, имам да приключа една важна работа с нея. Ще отиде при него, когато свършим.“

Ядосан изглеждаше господинът. Щях да си тръгна, когато госпожата влезе в антрето през една врата, която не бях видял, и ми каза:

„Кристоф, кажи на баща ми, че нещо разисквам с моя съпруг, не мога да го оставя. Въпросът е за живота на децата ми! Но щом приключа, ще отида при него.“ А пък у госпожа баронесата, друга история! Нито можах да я видя, нито да говоря с нея. „Ах, каза нейната слугиня, госпожата се върна от бала чак в пет и четвърт и сега спи. Ако я събудя преди дванадесет, ще ми се кара. Когато ми позвъни, ще ѝ кажа, че баща ѝ е по-зле. Все ще има време да ѝ съобща такава лоша новина.“ Молих, настоявах, дума да не става!... Поисках да говоря с господин барона, той беше излязъл.

— Та никоя от дъщерите му ли няма да дойде! — извика Растиняк. — Сега ще им пиша и на двете.

— Никоя! — отвърна старецът и внезапно се привдигна в леглото. — Заети са, спят, няма да дойдат. Знаех си. Човек трябва да е на смъртно легло, за да разбере какво са децата... Ах, приятелю, не се женете, не раждайте деца! Давате им живот, а те ви връщат смърт. Вие ще ги доведете в света, а те ще ви изгонят от него. Не, няма да дойдат! Това го знаа от десет години. Мислел съм си понякога, че така ще стане, но не ми се искаше да вярвам.

В очите му се появиха сълзи, задържаха се на зачервените му клепачи, но не се отрониха.

— Ах, ако бях богат, ако бях си запазил състоянието, ако не бях им го разделил, тук щяха да бъдат сега, щяха да ми лижат страните, да ме мляскат! Щях да живея в разкошен дом, да имам хубави стаи, слуги, огън с мои дърва, а те щяха да плачат, и те, и мъжете им, и децата им. Щях да получа всичко това. А сега нищо! Парите всичко дават на човека, дори дъщерите му. Ох, къде ми са парите? Ако имах да им оставя богатство, щяха да се въртят около мен, да ме гледат! Щях да ги чувам, да ги виждам. Ах, мое мило дете, едничкото ми дете, по-добре, че съм самотен и беден. Беднякът, ако някой го обича, поне е сигурен, че го обича истински. Не, бих искал да съм богат, тогава щях да ги виждам. Но пък кой знае? И двете имат каменни сърца. Прекалено голяма беше моята обич, затова те не можеха да ме обичат. Бащата трябва да бъде винаги богат, той трябва да държи юздите на децата като на калпави коне. А пък аз се влачех на колене пред тях. Негодници! Това е достоен край на цялото ми държане към

мене от десет години насам. Ако знаете колко внимателни бяха към мене през първите дни на женитбата си! Ох, страшно ме боли! На всяка бях дал към осемстотин хиляди франка, не можеха да бъдат груби с мене нито те, нито мъжете им. Приемаха ме: „Татко така, татко иначе, нашият мил татко...“ На масата винаги слагаха прибори и за мене. Мъжете им се отнасяха почитателно с мене, с тях обядвах. Мислеха, че имам още пари. Защо ли? Ами аз нищо не бях им разправял за работите си. Човек, който е дал по осемстотин хиляди на дъщерите си, заслужава внимание. И вярно, внимателни бяха, но то си беше за парите ми. Мръсен свят. Разбрах го на свой гръб! С кола ме водеха на представления и на приемите им стоях колкото си исках. С една дума, признавах, че са ми дъщери, признавах ме за баща. Умът ми си е още на място, гледайте си работата, нищо не ми е убегнало. Всичко това го разбирах и сърцето ми се късаше. Ясно виждах, че са преструвки, но нямаше лек за тази работа. На тяхната трапеза не се чувствах толкова удобно, колкото тук долу на нашата маса. Не умеех да говоря. Затова, когато някои от онези светски господа питаха зетъвете ми на ухо: „Кой е този господин?“, онези отвръщаха: „Богатият тъст!“, а другият кимаше: „Аха, разбирам!“ и ме поглеждаше с уважение заради парите ми. Но макар някога и да ги попритеснявах, аз си откупвах недостатъците. Та кой ли е съвършен? Ох, главата ми е като рана! В този миг страдам, колкото човек страда, като умира, мили господин Йожен, но това не е нищо в сравнение с болката, която ми причини погледът на Анастаси, когато веднъж ми показа, че съм изпуснал някаква глупава дума и тя се е засрамила: този неин поглед ме преряза. Искаше ми се всичко да зная, но онова, което наистина узнах, беше, че съм излишен на земята. На другия ден отидох у Делфин, за да се утеша, но и там направих някаква глупост, която я разсърди. Бях като луд. Цяла седмица се чудих какво да правя, боях се от упреците им. Така ме изхвърлиха дъщерите ми. Господи, ти знаеш всички нещастия, всички мъки, които изстрадах; изброил си раните, които съм получил през цялото това време, видя как се състарих, измених, съсипах, побелях, защо ме караш да страдам и сега? Аз, напълно си изкупих греха, че прекалено много ги обичам. Те напълно ми отмъстиха за любовта ми, мъчиха ме като палачи. И ето на, бащите са толкова глупави, а аз толкова ги обичах, че пак ходех при тях като комарджия в игралния дом. Дъщерите ми бяха моят порок; те бяха любимите ми, с една дума — всичко за мене! И двете все имаха нужда от нещо, тоалети, скъпоценности;

прислужниците им ми казваха и аз им правех подаръци, за да се отнасят добре с мене. Но те все пак ми даваха по някое и друго наставление върху моето държане в обществото. Охо! Не чакаха на другия ден. Започнаха да се червят заради мене. Това е то добре да възпиташ децата си. Та можех ли аз, на тази възраст, тепърва да започна да уча. Ужасно ме боли, господи! Къде са лекарите? Ако ми отворят черепа, по-малко ще страдам. Къде са дъщерите ми? Анастаси, Делфин! Искам да ги видя. Пратете да ги доведат с полиция, да ги заставят! Правото е на моя страна, всичко е на моя страна: и природата, и законите! Протестирам! Родината ще загине, ако всеки започне да тъпче бащите. Това е ясно. Обществото, светът се крепят върху бащинството, всичко ще се провали, ако децата вече не обичат бащите си! О, да ги видя, да ги чуя, няма значение какво ще ми кажат, само да чуя гласовете им и болките ми ще се успокоят. Особено Делфин. Но когато дойдат, кажете им да не ме гледат хладно както обикновено. Ах, приятелю, ах, господин Йожен, вие не знаете какво значи да откриеш, че златото в погледа изведнъж е станало сиво олово. От деня, в който погледите им вече не светеха за мене, все като в зима съм живял. Оставаха ми само скърби и аз ги преглъщах! Живеех, за да ме унижават, обиждат. Толкова ги обичам, че понасях всички обиди, срещу които те ми продаваха трохи нещастна, дребна, срамуваща се радост. Где се е видяло баща да се крие, за да вижда дъщерите си! Живота си им дадох, днес те няма да ми дадат и един час! Жаден съм, гладен съм, сърцето ми пари, а те не идват да облекчат предсмъртните ми мъки, защото аз умирам, чувствам, че умирам. Та те не си ли помислят какво значи да тъпчеш трупа на баща си! Има бог на небето и той, без да ни пита, отмъщава за нас, бащите! Ох! Не, те ще дойдат. Елате, милички, елате да ме целунете още веднъж, за последен път, това ще е като последно причастие за баща ви, а той ще се моли богу за вас, ще му каже, че сте били добри дъщери, ще се застъпи за вас! В края на краищата вие сте невинни. Невинни са, приятелю! На всички така да кажете, за да не ги безпокоят заради мене. Вината е моя, аз ги научих да ме тъпчат. Приятно ми беше. И то не е хорска работа, нито човешкият, нито божият съд има право да ги съди. Бог ще е несправедлив, ако ги осъди заради мене. Аз не умеех да се поставям, направих глупост, че се отказах от правата си. На драго сърце бих се самоунижавал заради тях! Какво искате, и най-прекрасната природа, и най-добрите души биха се провалили при такъв любещ баща. Жалък човек съм аз и

справедливо съм наказан. Моя е вината за несполуките на дъщерите ми, аз ги разглеших. Сега те искат удоволствия, както на времето искаха бонбони. Винаги съм им позволявал да задоволяват прищевките си. На петнадесет години вече имаха кола! Нищо не им отказвах. Само аз съм виновен, но виновен от любов. Сърцето ми се разтапяше от гласовете им. Ето чувам ги, че идват. Ох, ще дойдат! Такъв е редът, когато бащата умира, децата отиват при него. Законът е на моя страна. Какво ще им струва, с кола ще дойдат. Аз ще я платя. Пишете им, че ще им оставя милиони! Честна дума. Ще отида да произвеждам макарони в Одеса. Знам как. С моя проект могат да се спечелят милиони. И никой не се е сетил досега. Няма да се развалят при транспорта, както житото или брашното. Ехе, а и от колата могат да се изкарат милиони. Няма да ги излъжете, като кажете милиони, нека да дойдат от алчност, предпочитам да ме измамат, но да ги видя. Искam си дъщерите! Аз съм ги създал, мои са — рече той и седна.

Белите му коси бяха разчорлени. Мъчеше се да изрази с цялото си лице най-страшна заплаха.

— Хайде — рече му Йожен, — легнете си, мили татко Горио. Аз ще им пиша. Щом се върне Бианшон, ще отида да ги доведа, ако не дойдат.

— Ако не дойдат ли? — повтори старецът и се разхълца. — Но аз няма да издържа, ще се пръсна от яд! Побеснявам! В този миг виждам целия си живот. Измамиха ме! Те не ме обичат, никога не са ме обичали! Ясно. Щом не са дошли, няма и да дойдат. Колкото повече се бавят, толкова по-трудно ще се решат да ми доставят тази радост. Знам ги аз. Никога нищо не успяха да разберат от моите мъки, от моите страдания, от моите нужди, и за смъртта ми няма да разберат. Те дори не успяват да проникнат в тайната на любовта ми. Да, виждам, навикът да ми късат сърцето е отнел стойността на всичко, което съм направил за тях. Очите ми да бяха поискали да извадят, щях да им кажа: „Извадете ги!“ Много съм прост. Те мислят, че всички бащи са като техния. Човек винаги трябва да се държи на положение. Техните деца ще отмъстят за мене. Но в техен интерес е да дойдат. Та предупредете ги, че излагат на опасност собствената си агония. Само чрез това единствено престъпление те извършват всички възможни престъпления... Вървете де, кажете им, че ако не дойдат, все едно, че вършат отцеубийство! Достатъчно злодеяния направиха досега, няма нужда и това да прибавят. Викнете им така: „Хей, Нази, хей, Делфин! Елате при баща си, който е бил толкова

добър към вас и сега страда!“ Нищо, никой. Та аз като куче ли ще умра? Ето ми наградата, изоставиха ме. Те са безчестни, престъпници, мразя ги, проклинам ги, нощем ще ставам от ковчега си и ще ги проклинам непрекъснато. Какво, приятели, не съм ли прав? Те много лошо се държат, нали?... Какво говоря? Не ме ли предупредихте, че Делфин е тук? Тя е по-добра от другата... Вие сте мой син, Йожен, вие! Обичайте я, бъдете ѝ като баща. Онази е толкова нещастна. Ами какво ще стане с парите им! Ах, господи, издъхвам, прекалено много страдам! Отрежете ми главата, оставете ми само сърцето.

— Кристоф, идете да повикате Бианшон — извика Йожен, изплашен от неочаквания характер на жалбите и виковете на стареца — и ми намерете кола. Ще отида да доведа дъщерите ви, мили татко, ще ви ги доведа!

— Насила! Насила! Повикайте гвардията, войската, всичко, всичко! — каза той и за последен път погледна Йожен с искрица разум в очите: — Кажете на правителството, на кралския прокурор кажете, че искам да ми ги доведат!

— Но нали ги проклехте.

— Кой е казал такова нещо? — отвърна смаян старецът. — Нали знаете, че ги обичам, боготворя ги! Ще оздравея, ако ги видя... Вървете, мили съседе, мили синко, вървете, вие сте толкова добър; бих искал да ви се отблагодаря, но нямам какво да ви дам освен благословията на един умиращ. Ох, Делфин поне да можех да видя, за да ѝ кажа да ви се отблагодари заради мене. Ако другата не иска, поне нея ми доведете. Кажете ѝ, че ще престанете да я обичате, ако не дойде. Тя толкова ви обича, че ще дойде. Дайте ми нещо за пиене! Отвътре ме гори! Сложете ми нещо на главата. Ръцете на дъщерите ми, това ще ме спаси, усещам... Господи, кой ще им възстанови богатството, ако аз си отида? Заради тях искам да замина за Одеса, макарони ще правя.

— Изпийте това — каза Йожен и привдигна умирация с лявата си ръка, а с дясната му поднесе до устата чаша билков чай.

— Вие сигурно обичате баща си и майка си! — рече старецът и с немошните си ръце стисна ръката на Йожен. — Разбирате ли, че аз ще умра, без да видя дъщерите си? Все бях жаден, а не пиех, така живях през последните десет години... Двамата ми зетьове убиха дъщерите ми. Да, след като се ожениха, аз вече нямах дъщери. Бащи, кажете в камарите да издадат закон за брака! Никога да не жените

дъщерите си, ако ги обичате. Зетят е престъпник, всичко разваля у момичето, всичко измърсява. Никакви бракове отсега нататък! Отнемат ни дъщерите и когато умираме, сме си без деца. Издайте закон за смъртта на бащите. Това е ужасно! Искam отмъщение! Зетъвете ми не ги пускат да дойдат... Убийте ги!... На смърт Ресто, на смърт елзасеца, те са моите убийци!... На смърт или да ми върнат дъщерите!... Ах, свършено е, умирам без тях!... Те... Нази! Фифин, хайде, елате де! Татко ви си отива...

— Мили татко, успокойте се, хайде, стойте мирно, не се вълнувайте, не мислете!

— Да не ги видя, това е агонията!

— Ще ги видите.

— Наистина ли? — извика старецът като обезумял. — Ох, да ги видя! Ще ги видя, ще чуя гласовете им. Щастлив ще умра. Да, вярно, вече не искам да живея, и без това не ме съдържаше, мъките ми растяха, растяха. Но да ги видя, да пипна роклите им, ах, само роклите им, не е много, нали, но да усетя нещо от тях! Направете така, че да поддържа косите им... кос...

Той отпусна глава на възглавницата като ударен с боздуган. Ръцете му зашариха по одеялото, сякаш искаха да уловят косите на дъщерите му.

— Благославям ги — промълви той с усилие, — благославям...

Изведнъж се отпусна. В този миг влезе Бианшон.

— Срегнах Кристоф — рече той. — Ще ти доведе кола.

После погледна болния, насила повдигна клепачите му и двамата студенти видяха подбелените очи на стареца.

— Няма да се съвземе — каза Бианшон. — Не вярвам.

Хвана китката му и се опита да намери пулса, сложи ръка на сърцето му.

— Ей богу, това е... — каза Растиняк.

— Какво ти е? Блед си като смъртник.

— Приятелю, току-що чух такива викове, такива жалби, че... Но има бог! Да, има бог и той е създал и един по-добър свят, иначе нашият свят е някаква безсмислица. Ако не беше толкова трагично, щях да се разплача, но и сърцето, и стомахът ми просто са се свили.

— Слушай, доста неща ще трябва, откъде да вземем пари?

Растиняк извади часовника си:

— На, заложи го. Не искам да се спирам по пътя, боя се да не загубя минута, а чувам, че Кристоф е пристигнал. Нямам нито

сантим, на файтонджията ще трябва да платя, като се върна.

Растиняк се спусна по стълбата и потегли за улица Елде, у госпожа дьо Ресто. По пътя въображението му, поразено от ужасната гледка, на която бе станал свидетел, разпали възмущението му. Когато стигна в преддверието и поиска да види госпожа дьо Ресто, отговориха му, че тя не приема.

— Но аз идвам от името на баща й, който умира — каза той на лакея.

— Имаме най-строги нареждания от господин графа, господине...

— Щом господин дьо Ресто си е в къщи, кажете му в какво състояние е тъст му и го предупредете, че трябва още сега да говоря с него.

Йожен дълго чака.

„Той в този миг може би умира“ — мислеше младежът.

Слугата го въведе в първия салон, където господин дьо Ресто посрещна студента прав, застанал до незапалената камина. Не го покани да седне.

— Господин графе — каза му Растиняк, — в този момент вашият тъст издъхва в един гадин коптор, без сантим, за да му се купят дори дърва; той е на прага на смъртта и иска да види дъщеря си...

— Господине — хладно отвърна граф дьо Ресто, — вероятно сте разбрали, че аз не храня особено добри чувства към господин Горио. Той излагаше госпожа дьо Ресто. На него се дължи нещастията на живота ми, в негово лице аз виждам враг на моето спокойствие. Дали той умира, или живее, ми е напълно безразлично. Такива са чувствата ми към него. Хората може да ме порицаят, аз презирам общественото мнение. Сега имам да върша по-важни неща, отколкото да се занимавам с това какво биха помислили за мене глупци или лица, с които нямам нищо общо. Що се отнася до госпожа дьо Ресто, тя не е в състояние да излезе. Впрочем аз не желая да напуска къщата. Кажете на баща й, че щом изпълни задълженията си към мене, към моето дете, ще отиде да го види. Ако обича баща си, тя може да се освободи след няколко минути...

— Господин графе, не на мене се пада да съдя вашето поведение, вие сте господар на жена си; мога ли обаче да разчитам на вашата честност? В такъв случай обещавайте ми само да й кажете, че баща й няма да преживее и един ден и че вече я прокле, понеже не я

видя до смъртното си легло!

— Сам ѝ го кажете — отвърна господин дьо Ресто, стреснат от презрението, което се долавяше в гласа на Йожен.

Воден от графа, Растиняк влезе в салона, където обикновено седеше графинята. Завари я обляна в сълзи, отпусната в едно кресло, отчаяна до смърт. Дожаля му за нея. Преди да погледне Растиняк, тя плахо вдигна очи към мъжа си — личеше, че е на края на силите си, смазана от нравствената и физическата му тирания. Графът поклати глава и тя помисли, че я насърчава да говори.

— Всичко чух, господине. Кажете на баща ми, че ако той знае в какво положение се намирам, ще ми прости... Не очаквах това мъчение, то е свръх силите ми, господине! Но аз ще устоя докрай — обърна се тя към мъжа си. — Аз съм майка. Предайте на баща ми, че нямам никаква вина към него, макар от страни да изглежда така! — отчаяно извика тя на студента.

Йожен отгатна ужасната криза, която жената изживяваше, поклони се на двамата съпрузи и си отиде потресен. С тона си господин дьо Ресто му бе дал да разбере, че е безполезно да настоява и че Анастаси вече не е свободна. И той се спусна към дома на госпожа дьо Нюсенжан. Завари я в леглото.

— Лошо ми е, бедни приятелю — каза му тя. — Изстинах, когато излязох от бала, боя се, че имам възпаление на дробовете, чакам лекаря.

— Дори да умираме — прекъсна я Йожен, — дори да трябва да се влачите, вие сте длъжна да дойдете да видите баща си. Той ви вика! Да можехте да чуете и най-слабия му вик, щяхте да забравите, че ви е лошо.

— Йожен, баща ми не може да е чак толкова болен, колкото казвате; но бих се отчаяла, ако си помислите, че имам и най-малката вина, затова ще постъпя както желаете. Знам, че той ще умре от мъка, ако ми се случи нещо непоправимо поради това излизане. Добре, ще дойда, щом лекарят пристигне... Ах, къде е часовникът ми? — каза тя, като откри, че верижката липсва.

Йожен се изчерви.

— Йожен, Йожен, ако вече сте го продали, загубили... О! Това би било много лошо!

Студентът се наведе над леглото на Делфин и ѝ каза на ухото:

— Искате да знаете ли? Добре тогава, ще ви кажа! Баща ви няма с какво да си купи савана, в който ще го обвият тази вечер. Заложих

часовника, няхах нищо друго.

Делфин изведнъж скочи от леглото, изтича до малкото си бюро, взе чантичката си и я подаде на Растиняк. После позвъни и извика:

— Идвам, Йожен, идвам. Чакайте да се облека; иначе ще съм чудовище! Вървете, аз ще пристигна преди вас. Терез — викна тя на прислужницата си, — кажете на господин дьо Нюсенжан веднага да се качи да поговорим.

Щастлив, че ще може да съобщи на умиращия за идването поне на една от дъщерите му, Йожен пристигна почти радостен на улица Ньов-Сент-Жьонвиев. Бръкна в чантичката, за да плати на файтонджията. Чантичката на богатата и елегантна млада жена съдържаше седемдесет франка. Стигна на последния етаж тъкмо когато правеха някаква манипулация на Горио. Бианшон го придържаше, докато хирургът на болницата му правеше обгаряния на гърба под надзора на лекаря. Последно, безполезно средство, с което разполагаше науката.

— Усещате ли изгарянето? — запита лекарят.

Горио, който бе зърнал студента, отвърна:

— Ще дойдат, нали?

— Може и да му се размине — каза хирургът. — Говори.

— Да — отвърна Йожен, — Делфин идва след мене.

— Пак за дъщерите си говореше — каза Бианшон. — Все тях вика като набучен на кол за вода, дето има една дума...

— Прекъснете — каза лекарят на хирурга. — Нищо повече не може да се направи, няма да го спасим.

Бианшон и хирургът положиха умиращия по гръб върху отвратителната му постеля.

— Все пак ще трябва да се преоблече — рече лекарят. — Макар да няма никаква надежда, в него трябва да уважаваме човешката природа. Пак ще дойда, Бианшон — обърна се той към студента, — ако болките продължават, сложете му опиум на диафрагмата.

Хирургът и лекарят си отидоха.

— Хайде, Йожен, дръж се, синко! — каза Бианшон на Растиняк, когато двамата останаха сами. — Ще трябва да му сложим бяла ряза и да му сменим чаршафите. Кажи на Силви да донесе чаршафи и да дойде да ни помогне.

Когато Йожен слезе, завари госпожа Воке в трапезарията. Помагаше на Силви да сложи масата. Щом Растиняк заговори, тя дойде при него с кисело-сладникав израз, като подозрителна

търговка, която не иска да губи, нито лък да обиди клиента.

— Драги господин Йожен — отвърна тя, — и вие като мене знаете, че дядо Горио няма ни сантим. Да давам чаршафи на човек, който хвърля топа, значи да ги съсипя, пък нали и без туй ще трябва да пожертвам един чаршаф за саван. Вече ми дължите сто четиридесет и четири франка, сложете още четиридесет за чаршафи и някои други дребни неща, за свещта, която Силви ще ви даде — общо прави поне двеста франка, а бедна вдовица като мене не може да си позволи да бъде ощетена. Господи, та бъдете справедлив, господин Йожен. И без това достатъчно загубих през последните пет дена, откакто нещастieto влезе в дома ми. Бих дала тридесет франка, само и само този човек да си беше отишъл, както и вие казвахте. Такива работи правят лошо впечатление на пансионерите. За малко щях да го изпратя в болница. Поставете се най-после на мое място. Преди всичко пансионът, той е целият ми живот.

Йожен бързо се качи у дядо Горио.

— Къде са парите от часовника, Бианшон?

— Там, на масата, остават триста шестдесет и няколко франка. Платих всичко, което дължахме. Разписката от заложената къща е под парите.

— Ето, госпожо — каза Растиняк потресен, като слезе тичешком, — прихванете си колкото ви дължим. Господин Горио няма дълго да остане у вас, а аз...

— Да, той ще си отиде с краката напред, горкият старец — каза тя и отброи двеста франка.

По лицето ѝ се четеше едновременно задоволство и печал.

— Хайде да свършваме — каза Растиняк.

— Силви, дайте чаршафи и вървете горе да помогнете на господата — нареди госпожа Воке. После пошепна на студента: — Не забравяйте да дадете нещичко на Силви. Две нощи не е спала.

Щом видя гърба на Йожен, старицата изтича при готвачката си и ѝ каза на ухото:

— Вземете обърнатите чаршафи номер седем. Ей богу, и това е много за мъртвец!

Йожен вече бе изкачил няколко стъпала и не чу думите на старата хазайка.

— Хайде — рече му Бианшон — да му сложим ризата. Поизправи го.

Йожен застана при горния край на леглото и привдигна

умиращия, докато Бианшон му сваляше ризата. Старецът направи движение, сякаш искаше да задържи нещо, което беше на гърдите му, и нададе жални стонове, като животно, което не може да изрази мъката си.

— О! — каза Бианшон. — Искате си верижката от коси и медальона, който преди малко му свалихме, за да му направим обгарянето. Горкият човек! Трябва да му го сложим. Ей там е, на камината.

Йожен отиде и взе една плетена верижка от пепеляворуси коси, вероятно на госпожа Горио. От едната страна на медальона прочете Анастаси, от другата — Делфин. Символ на сърцето на стареца, който винаги почиваше върху сърцето му. Къдрите на медальона бяха толкова тънички, че навярно бяха отрязани, когато двете момичета са били съвсем малки. Когато медальонът се докосна до гърдите на стареца, той издаде сърцераздирателен вик на задоволство. Това беше една от последните му прояви на съзнание, което сякаш се оттегляше в някакъв неизвестен център, откъдето излизат и където се насочват нашите чувства. По сгърченото му лице премина израз на болезнена радост. Поразени от този страшен отблясък на необикновено силно чувство, останало живо и след мисълта, двамата студенти заплакаха с горещи сълзи над смъртника, който блажено простена:

— Нази! Фифин!

— Още е жив — промълви Бианшон.

— За какво ли му е? — измърмори Силви.

— За да страда — отвърна Растиняк.

След като даде на другаря си знак да направи като него, Бианшон коленичи и провря ръце под колената на болния, а застанал от другата страна на леглото, Растиняк го подхвана под гърба. Силви стоеше, готова да извади чаршафа, когато повдигнат умиращия, и да сложи чистия. Заблуден вероятно от плача, Горио със сетни сили простря ръце, положи ги върху главите на студентите, коленичили от двете страни на леглото, хвана ги силно за косите и тихо промълви:

— Ах, моите ангели!

Две думи, две въздишки от дъното на душата, която отлетя с тях.

— Горкият мил човек! — каза Силви, умилена от това възклицание, отглас на едно голямо чувство, възпламенено за последен път от най-ужасна неволна измама.

Така последната въздишка на този баща беше радостна. И

изрази целия му живот — той и сега се мамеше.

Благоговейно положиха Горио върху постелята му. От този миг на лицето му остана само страдалческият отпечатък на борбата между живота и смъртта в един механизъм, лишен от съзнание за удоволствие или болка. Краят вече беше само въпрос на време.

— Той ще остане така няколко часа и ще умре, без да го забележим, няма дори да изхърка. Поражението вероятно е обхванало целия мозък.

В този миг по стълбите се чува стъпки на задъхана млада жена.

— Късно пристига — рече Растиняк.

Не беше Делфин, а прислужницата ѝ Терез.

— Господин Йожен — каза тя. — Стана страшен скандал между господина и госпожата за парите, които бедната госпожа искаше заради баща си. Тя припадна, дойде лекарят, наложи се да ѝ пусне кръв, а тя викаше: „Баща ми умира, искам да видя татко!“ Така викаше, ви казвам, че просто да ти разкъса душата...

— Стига, Терез. Сега и да дойде, ще бъде излишно. Господин Горио е вече в безсъзнание.

— Горкият мил човек, толкова ли е зле? — възкликна Терез.

— Вече не ви трябва, ще вървя да готвя за обед, че стана четири и половина — обади се Силви и излезе.

На стълбите едва не се сблъска с госпожа дьо Ресто.

Графинята се появи внушителна, съкрушена. Тя огледа смъртното легло, слабо осветено само от една свещ, и като видя застиналото като маска лице на баща си, по което още преминаваха последните тръпки на живота, се обля в сълзи. Бианшон дискретно излезе.

— Не успях да се измъкна навреме — каза графинята на Растиняк.

Студентът тъжно кимна с глава. Госпожа дьо Ресто хвана ръката на баща си и я целуна.

— Простете ми, татко! Вие казвахте, че моят глас ще ви извика от гроба; върнете се тогава за миг и благословете вашата разкайваща се дъщеря. Чуйте ме, татко. Това е ужасно! На тоя свят вече само вие можете да ме благословите. Всички ме ненавиждат, само вие ме обичате. Дори децата ми ще ме намразят. Отведете ме със себе си, аз ще ви обичам, ще се грижа за вас. Но той вече не чува... аз съм луда...

Тя падна на колене и с безумна скръб се загледа в смъртника.

— Нещастieto ми е пълно — каза тя и погледна Йожен. — Господин дьо Трай заминал и оставил огромни дългове; освен това разбрах, че ми е изневерявал. Мъжът ми никога няма да ми прости и аз се съгласих да разполага с богатството ми. Уви! Заради кого измених на единственото сърце, което ме боготвореше! — добави тя и посочи баща си. — А аз, негодницата, не го оценявах, отблъснах го, причиних му безброй страдания!

— Всичко му беше ясно — каза Растиняк.

В този миг дядо Горио отвори очи, но това беше по-скоро някаква конвулсия. Движението, с което дъщеря му издаде надеждата си, беше не по-малко потресаващо от очите на смъртника.

— Дали не ме чува? — извика графинята. — Не — каза тя като на себе си и седна край леглото.

Понеже госпожа дьо Ресто изрази желание да остане при баща си, Йожен слезе да хапне. Пансионерите вече се бяха събрали.

— Е — запита го художникът, — както разбирам, горе ще имаме една малка смърторама.

— Шарл — отвърна Йожен, — струва ми се, че бихте могли да намерите по-малко зловеща тема за шегите.

— Изглежда, тук вече човек няма да може и да се посмее? — продължи художникът. — Какво значение има това, щом, както каза Бианшон, той вече не бил в съзнание.

— Едно е сигурно — намеси се музейният чиновник, — той ще умре така, както живя.

— Баща ми умря! — извика графинята.

При този ужасен вик Силви, Растиняк и Бианшон се качиха и намериха госпожа дьо Ресто припаднала. След като я свестиха, те я пренесоха във файтона, който я чакаше. Йожен я повери на грижите на Терез и й нареди да я заведе у госпожа дьо Нюсенжан.

— Наистина е мъртъв — съобщи Бианшон, като слезе.

— Хайде на трапезата, господа — каза госпожа Воке, — супата ще изстине.

Двамата студенти седнаха един до друг.

— Какво трябва да правим сега? — попита Йожен приятеля си.

— Ами аз му затворих очите и го настаних както подобава. След като общинският лекар констатира смъртта, за която ще отидем ей сега да съобщим, ще го зашием в един саван и ще го погребем. Какво друго искаш да направим?

— Той вече няма да души хляба си ей така — каза един от

пансионерите, като подражаваше гримасата на стареца.

— Дявол да го вземе, господа — каза училищният надзирател, — та оставете дядо Горио на мира и не ни го поднасяйте непрекъснато на трапезата... с какви ли не сосове, както правите от един час насам. Едно от предимствата на чудесния град Париж е, че тук човек може да се роди, да живее и да умре, без никой да му обърне внимание. Така че да използваме предимствата на цивилизацията. Тук на ден има поне по шестдесетина мъртъвци, да не искате да се разчувстваме за парижките хекатомби? Дядо Горио бил пукнал, толкова по-добре за него! Ако чак толкова ви е мил, вървете горе, а нас ни оставете да се храним спокойно.

— О, да — каза вдовицата, — по-добре за него, че умря! Както изглежда, цял живот клетникът е имал неприятности.

Тава беше единственото надгробно слово за човека, който според Йожен олицетворяваше бащинството. Петнадесетте пансионери започнаха да разговарят както обикновено. Тракането на вилиците и лъжиците, смеховете сред разговорите, изразът на тези лакоми и безразлични лица, тяхното безгрижие, цялата атмосфера смрази от ужас двамата студенти. Щом хапнаха, отидоха да повикат свещеник, който да стои при мъртвеца през нощта и да се моли. Налагаше се да харчат пестеливо за тези последни грижи за стареца, защото им беше останала малка сума, с което трябваше да се съобразяват. Към девет часа вечерта тялото беше положено върху походно легло, между две свещи сред голата стая, а до покойника се настани един свещеник. Преди да си легне, Растиняк разпита свещеника за цената на опелото и на погребалните коли и писа на барон дьо Нюсенжан и на граф дьо Ресто да изпратят хора, които да уредят разноските по погребението. Даде писмата на Кристоф да ги занесе, после си легна, смазан от умора, и заспа. На другата сутрин Бианшон и Растиняк бяха принудени лично да отидат в общината да заявят за смъртта и тя бе официално установена към 12 часа. Два часа по-късно нито един от двамата зетьове не бе изпратил пари, никой не се бе явил от тяхно име и Растиняк бе принуден да заплати на свещеника. След като Силви поиска десет франка, за да умие стареца и да зашие савана, Йожен и Бианшон пресметнаха, че ако роднините на покойника не поемат част от разноските, парите едва ще им стигнат. Така че студентът по медицина сам се зае да положи тялото в бедняшки ковчег, който поръча да му донесат от неговата болница, за по-евтино.

— Направи си шега с тези подлеци — рече той на Йожен. — Върви и купи един гроб в Пер-Лашез за пет години и поръчай третокласна литургия в погребалното бюро. Ако зетьовете и дъщерите откажат да ти върнат парите, ще напишеш на гроба: „Тук почива господин Горио, баща на графиня дьо Ресто и на баронеса дьо Нюсенжан, погребан за сметка на двама студенти“.

Йожен последва съвета на приятеля си едва след като напразно ходи у господин и госпожа дьо Нюсенжан и у господин и госпожа дьо Ресто. И двамата вратари бяха получили строги разпореждания.

— Господинът и госпожата — отвърнаха те — не приемат никого. Баща им е умрял и те са потънали в дълбока скръб.

Йожен вече достатъчно познаваше парижкото висше общество и разбра, че не бива да настоява. Сърцето му странно се сви, когато се убеди, че няма възможност да стигне до Делфин, и в стаичката на вратаря ѝ написа:

„Продайте някаква скъпоценност, за да бъде баща ви изпратен прилично до последното си жилище.“

Запечата писмото и помоли вратаря на барона да го предаде чрез Терез на господарката си; но вратарят го предаде на барон дьо Нюсенжан, който го хвърли в огъня. Към три часа, след като направи всички тези постъпки, Йожен се върна в пансиона и не можа да сдържи една сълза, когато зърна пред голямата врата ковчега, едва покрит с черен плат, поставен върху два стола в безлюдната улица. Проскубана китка за ръсене, до която още никой не се бе докоснал, бе потопена в бакърен посребрен съд, пълен със светена вода. Дори на вратата не бе окачен черен плат. Това беше смърт на бедняк, без разкош, без изпращачи, без приятели, без роднини. Принуден да отиде в болницата, Бианшон бе оставил бележка на Растиняк, за да му съобщи какво е уговорил в черквата. Той пишеше, че парите няма да им стигнат за литургия и те ще трябва да се задоволят с по-евтина вечерна служба; изпратил Кристоф е една бележка в погребалното бюро. Йожен тъкмо дочиташе драсканиците на Бианшон, когато видя в ръцете на госпожа Воке медальона, в който бяха къдрите на двете дъщери.

— Как сте посмели да го вземете? — каза ѝ той.

— Голяма работа! С него ли трябва да бъде погребан? Златен е — отвърна Силви.

— Разбира се, че с него! — продължи възмутено Йожен. — Нека отнесе поне едничкото нещо, което напомня за двете му дъщери.

Когато колата пристигна, Йожен накара да качат ковчега, разкова го и благоговейно сложи върху гърдите на стареца този спомен от времето, когато Анастаси и Делфин са били млади, чисти девойки и „не са разсъждавали“, както бе казал баща им в предсмъртните си стенания. Освен двамата служители от погребалното бюро Растиняк и Кристоф единствени следваха катафалката, която отвеждаше клетия човек в черквата „Сент-Етиан дю Мон“, недалеч от улица Ньов-Сент-Жьонвиев. След като стигнаха, тялото бе изложено в малък, нисък параклис, около който студентът напразно потърси двете дъщери на Горио или техните съпрузи. Беше сам с Кристоф, дошъл да отдаде последна почит на покойника от благодарност за добрите бакшиши, които бе получавал. Докато чакаха двамата свещеници, клисаря и момчето, което помагаше при службата, Растиняк стисна ръката на Кристоф, без да може да произнесе нито дума.

— Да, господин Йожен — рече Кристоф, — той беше добър и честен човек, как никога не се скара, никого не оскърби, никому не стори зло!

Двамата свещеници, клисарят и момчето пристигнаха и направиха толкова, колкото се полагаше за седемдесет франка по време, когато църквата не беше достатъчно богата, за да се моли безплатно. Свещениците изпяха един псалм, „Libéra“ и „De profundis“. Службата трая двадесет минути. Имаше само един файтон — за един свещеник и едно момче, които се съгласиха да вземат със себе си Йожен и Кристоф.

— Няма шествие — каза свещеникът, — можем да караме бързо, за да не закъсняваме, че е пет и половина.

Но в мига, когато слагаха ковчега в катафалката, две празни карети с гербовете на граф дьо Ресто и на барон дьо Нюсенжан се появиха и съпроводиша катафалката до Пер-Лашез. В шест часа тялото на Горио бе спуснато в гроба, около който стояха прислужници на дъщерите му, но те изчезнаха заедно със свещениците, щом свърши кратката молитва, дължима на стареца срещу парите на студента. Двамата гробари хвърлиха някоя и друга лопата пръст, колкото да закрийт ковчега, после се изправиха и един от тях се обърна към Растиняк за бакшиш. Йожен бръкна в джоба си, но не намери нищо и бе принуден да поиска от Кристоф един франк назаем. Колкото и незначителна да беше сама по себе си тази случка, тя потопи Растиняк в смъртна тъга. Нощта се спускаше. Влажният

здрач опъваше нервите, Йожен погледна гроба и зарови в него последната си младежка сълза, която свято вълнение изтръгна от чистото му сърце; такива сълзи падат върху земята, за да се въздигнат до небето. Той скръсти ръце и се взря в облаците; като го видя така, Кристоф си тръгна.

След като остана сам, Растиняк направи няколко крачки към високата част на гробището и видя Париж — извит, легнал край Двата бряга на Сена, където вече проблясваха светлилки. Очите му почти жадно се отправиха към колоната на площад Вандом и купола на Инвалидите: там живееше това висше общество, в което той бе решил да проникне. Загледа този бръмчащ кошер така, сякаш предварително смучеше меда му, и каза високомерно:

— А сега ще видим: аз или ти!

И хвърлил това предизвикателство на обществото, Растиняк като начало отиде да обядва у госпожа дьо Нюсенжан.